

ISSN 2708-0889

**ACTA DE HISTORIA &
POLITICA:
SAECULUM XXI**

**2023'
Volume V**

ЧНУ імені Петра Могили
2023

УДК 94+930+902/904+327
DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05

Засновник видання:

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики факультету політичних наук)

Зареєстровано як друкований засіб масової інформації
(Реєстраційне свідоцтво: КВ 23922-13762Р)

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (група «Б») з міжнародних відносин (Наказ МОН України № 320 від 7 квітня 2022 року).

Головний редактор: Людмила Вовчук, к. іст. н., доцент (ЧНУ ім. П. Могили)

Відповідальний секретар: Ірина Габро, к. політ. н., доцент (ЧНУ ім. П. Могили)

Редакційна колегія:

Міжнародні відносини: Белінська Світлана, д. е. н., доцент (Миколаїв); Брусиловська Ольга, д. політ. н., професор (Одеса); Коста Бруно, PhD (політ. науки), професор (Португалія); Цинк Кароліна, PhD (історія) (Польща); Худолій Анатолій, д. політ. н., професор (Острог); Куц Галина, д. політ. н., професор (Харків); Норд Ганна, д. економ. н., професор (Миколаїв); Ортіна Ганна, д. н. з держ. упр., професор (Мелітополь); Сіновець Поліна, к. політ. н., доцент (Одеса); Вілласміл Еспіноза Хорхе Ієсус, PhD (політичні науки), професор (Венесуела).
Історія та археологія: Бороденко Олена, д. іст. н., професор (Полтава); Єнаке Джордж, PhD (історія), професор (Румунія); Гайдай Ольга, к. іст. н., доцент (Миколаїв); Лазурко Лідія, д. іст. н., професор (Дрогобич); Нефьодов Дмитро, д. іст. н., доцент (Миколаїв); Сокирська Владилена, д. іст. н., професор (Суми); Стобецький Рафал, доктор історії, професор (Польща).

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, 1 Воєнна, 1, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики
E-mail: luda_vovchuk@ukr.net

Офіційна web-сторінка в Інтернеті:

<https://ahpsxxi.org/>

Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI. 2023. Volume V. 73 с.

Статті подаються в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за достовірність фактів, імен і за граматичні та стилістичні помилки.

ISSN 2708-0889

© Автори статей, 2023
© ЧНУ імені Петра Могили,
2023

З М І С Т

Олександр Тригуб, Юрій Степанчук

Руська православна церква у зовнішній політиці СРСР:
історіографія радянської доби 5

Олександр Шевчук, Ірина Тихоненко

Американсько-польські відносини: стабільність євро-атлантичної
спільноти у фокусі НАТО 16

Дмитро Кравченко

Категорія «європейська інтеграція Західних Балкан» у
міжнародних відносинах 26

Олена Зарицька, Наталія Шинкарук

Визначення чинників могутності Ірану з огляду основних
концепцій регіонального лідерства 34

Людмила Вовчук

Санкційна політика Європейського Союзу проти Ірану у XXI ст. 46

Ірина Габро, Анастасія Бикова

Інституційне забезпечення та інструменти культурної дипломатії
Італії 55

Олеся Звездова

Психологічна війна як гібридна загроза сучасній системі
міжнародної безпеки 63

Олександр Тригуб

Дослідження гібридної війни Росії проти України 72

CONTENT

Oleksandr Trygub, Yurii Stepanchuk

The Russian Orthodox Church in the foreign policy of the USSR:
historiography of the Soviet time 5

Oleksandr Shevchuk, Iryna Tykhonenko

US-Polish Relations: Stability of the Euro-Atlantic Community in the
Focus of NATO 16

Dmytro Kravchenko

Category «European Integration of the Western Balkans» in
International Relations 26

Olena Zarytska, Nataliia Shynkaruk

Determination of Iran's Power Factors Based on the Basic Concepts of
Regional Leadership 34

Liudmyla Vovchuk

Sanction Policy of the European Union Against Iran in the 21st Century 46

Iryna Habro, Anastasia Bykova

Institutional Equipment and Tools of Cultural Diplomacy of Italy 55

Olesia Zvezdova

Psychological Warfare as a Hybrid Threat to the Modern International
Security System 63

Oleksandr Trygub

Research of Russia's Hybrid War Against Ukraine 72

УДК (UDC) 930 : [327+281.93] (47+4)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.005

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN THE FOREIGN POLICY OF THE USSR: HISTORIOGRAPHY OF THE SOVIET TIME

Oleksandr Trygub,

e-mail: alextrigub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>

Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv st., 10

Yurii Stepanchuk,

e-mail: iiapp@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-1463>

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
Ukraine, 21001, Vinnytsia, Ostrozkoho st., 32

Abstract

The Russian Orthodox Church (ROC) has always been closely connected with the institution of power and occupied important positions not only in the state's internal life, but also in the foreign policy course. The character of the modern international activity of the Russian Orthodox Church was shaped by the Soviet system after the Second World War. Despite the fairly active position of the Moscow Patriarchate in the USSR' foreign policy, this issue remains one of the least studied in both historical and political science literature. The authors will try to determine the coverage level of this phenomenon in the scientific literature in terms of use of the Russian Orthodox Church by the Soviet system in the implementation of foreign policy tasks in the post-war era. Therefore, the *purpose of the article* is to outline the historiographic heritage of the Soviet era regarding the place and role of the Russian Orthodox Church in the USSR' foreign policy in 1944-1991.

The Soviet historiography of the problem of the Russian Orthodox Church activities in the international arena began to take shape in the 1940s. Among researchers of the Soviet era, two trends can be distinguished: church and secular. The church' research school is represented by the clergy of the Moscow Patriarchate: Archbishop Seraphim (Sobolev), Archpriest Grigoriy Razumovskiy), Anatoliy Vedernikov, Aleksandr Kozha. The secular research school is represented by the works of Soviet anti-religionists: Nicolay Gordienko, Pavel Kurochkin, Vladimir Kuroedov, Nicolay Krasnikov.

The works of Soviet researchers usually have an overview of agitation and propaganda, and bear either a religious or an ideological imprint of a negative attitude towards the past of the Orthodox Church and towards religion in general. Even the best examples of Soviet historiography, represented by the works of Nicolay Gordienko and Pavel Kurochkin, lack a deep disclosure of the topic, since the authors did not have access to archival documents in the field of state-church relations, did not see the latent mechanisms of certain steps in the activities of the Russian Orthodox Church, etc. All the works used in the historiographical analysis were written under certain ideological pressure from the country's political leadership.

Keywords: Russian Orthodox Church, Moscow Patriarchate, foreign policy, USSR, international relations, Soviet historiography

РУСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СРСР: ІСТОРІОГРАФІЯ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

Олександр Тригуб,

e-mail: alextrigub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Юрій Степанчук,

e-mail: iiiepp@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-1463>

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
Україна, 21001, Вінниця, вул. Острозького, 32

Анотація

Руська православна церква (РПЦ) завжди була тісно пов'язана з інститутом влади і займала важливі позиції не тільки у внутрішньому житті держави, а й у зовнішньополітичному курсі. Характер сучасної міжнародної діяльності РПЦ був сформований радянською системою після Другої світової війни. Не дивлячись на досить активну позицію Московської Патріархії у зовнішній політиці СРСР, дане питання до сьогодні залишається одним із найменш вивчених як в історичній, так і політологічній літературі. Тому автори спробують визначити рівень висвітлення даного феномену у науковій літературі у розрізі використання радянською системою структури Руської православної церкви (РПЦ) у реалізації зовнішньополітичних завдань післявоєнної доби. Отже, *метою статті* є окреслення історіографічного надбання радянської доби щодо місця та ролі РПЦ у зовнішній політиці СРСР 1944-1991 років.

Радянська історіографія проблеми діяльності РПЦ на міжнародній арені почала формуватися з 1940-х років. Серед дослідників радянської доби можна виділити два напрямки: церковний і світський. Церковна школа представлена духовенством Московської патріархії: архієпископ Серафім (Соболев), протоієрей Григорій Разумовський), Анатолій Ведерніков, Олександр Кожа. Світська школа презентована працями радянських антирелігійників: Миколи Гордієнка, Павла Курочкіна, Володимира Куроєдова, Миколи Краснікова.

Праці радянських дослідників, зазвичай, мають оглядовий агітаційно-пропагандистський характер, несуть або релігійний, або ж ідеологічний відбиток негативного ставлення до минулого православної церкви та загалом до релігії. Навіть найкращі зразки радянської історіографії, що представлені працями Миколи Гордієнка та Павла Курочкіна, позбавлені глибокого розкриття теми, оскільки автори не мали доступу до архівних документів у сфері державно-церковних відносин, не бачили латентних механізмів тих чи інших кроків у діяльності РПЦ і т.д. Усі використані в історіографічному аналізі роботи були написані в умовах певного ідеологічного тиску зі сторони політичного керівництва країни.

Ключові слова: Руська православна церква, Московська патріархія, зовнішня політика, СРСР, міжнародні відносини, радянська історіографія

Постановка проблеми. Сьогодні все частіше звертає увагу на роль релігійного фактора як у світовій системі міжнародних відносин, так і в окремих міждержавних взаєминах. Для української політики дане питання набуло особливої

гостроти у XXI ст., коли Православна церква стала одним із важливих, якщо не ключових, інструментів поширення «русского мира» та впливу Російської Федерації на український істеблішмент і пересічних громадян-виборців. Разом з тим, використання релігійних інституцій і, в тому числі Православної церкви, питання не нове і сягає своїм корінням у темне середньовіччя. Ми ж спробуємо визначити рівень висвітлення даного феномену у науковій літературі у розрізі використання радянською системою структури Руської православної церкви (РПЦ) у реалізації зовнішньополітичних завдань післявоєнної доби. Отже, **метою статті** є окреслення історіографічного надбання радянської доби щодо місця та ролі РПЦ у зовнішній політиці СРСР 1944-1991 років.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Якогось спеціального дослідження зазначена тема не отримала й мала часткове висвітлення винятково у розрізі дисертаційних праць, як необхідна компонента подібного роду наукових робіт (див., наприклад: Shkuratova, 2005: 5-20; Chumachenko, 2011: 16-43). Так, російська дослідниця Ірина Шкуратова, яка розглянула зовнішньополітичну діяльність Московської патріархії (МП) у 1945-1961 рр., виділила в історіографії два періоди – радянський і сучасний, усередині яких виокремила три напрямки: світська вітчизняна (російська) історіографія, світська зарубіжна історіографія та церковна історіографія (Shkuratova, 2005: 5). У цілому, зазначений поділ достатньо вдалий для детального аналізу здобутків історико-релігієзнавчої науки. Інша російська історикня Тетяна Чумаченко виокремлює два етапи у «розвитку вітчизняної історичної науки»: 1) 1950 – середина 1980-х рр.; 2) друга половина 1980-х рр. – початок XXI ст. При подальшому ознайомленні з текстом історіографічного огляду стає зрозуміло, що дослідниці накладає дану періодизацію і на зарубіжну історіографію (Chumachenko, 2011: 16-20).

Зазначене нами щодо дисертаційних робіт, цілком справедливе і до відповідних монографій російських дослідників, які були написані на основі докторських дисертацій: Михайло Шкаровський (Shkarovskii, 1999: 17-56), Вадим Якунін (Yakunin, 2002: 5-29), Сергій Болотов (Bolotov, 2011: 8-30). Так, М. Шкаровський досить розмито аналізує здобутки своїх попередників, звертаючись до них через призму тематично-понятійного огляду. Але використання автором назв історіографічних груп: «вітчизняна», «радянська», «зарубіжна», дають уявлення про саме таких підхід до історіографічного здобутку. В. Якунін, у свою чергу, досить чітко у вступній частині монографії виділяє три групи: вітчизняну світську, церковну та зарубіжну (Yakunin, 2002: 5). Вважаємо такий поділ не зовсім вдалим, бо за його межами опиняється зарубіжна церковна наука, адже вона відноситься і до церковної, і до зарубіжної. При цьому до «вітчизняної світської» В. Якунін відносить усіх радянських авторів, незалежно від їх походження та місця роботи, перетягуючи до умовно російської історіографії здобутки представників українських, білоруських і т.д. історико-філософських шкіл, фактично нівелюючи їх. С. Болотов увиразнив чотири групи робіт: 1) праці радянських дослідників; 2) нова, пострадянська «вітчизняна» (тобто російська) історіографія; 3) праці православних мирян і священнослужителів; 4) зарубіжні світські та церковні дослідники. У принципі, зазначена систематизація досить вдала, але не нова, просто кажуть, «викладена своїми словами».

Враховуючи здобутки та недоліки попередників в історіографічному аналізі, історіографію проблеми ми умовно поділяємо на три групи: *радянську*, *пострадянську*, або сучасну, яка представлена, насамперед, російськими й українськими істориками та релігієзнавцями, і *зарубіжну*. Оскільки в кожній із цих груп можна виокремити світську та церковну (релігійну) школи, то ж окремої групи «церковної історіографії» ми не виділяємо, бо для неї характерні такі ж еволюційні зміни, як і для світської науки (особливо це стосується пострадянського простору).

Кожна із цих груп представлена досить значним і вагомим науковим здобутком, ґрунтовний аналіз якого неможливо здійснити у межах однієї журнальної публікації, тому автори вирішили створити цикл наукових статей, який би охопив

максимальну кількість наявних трудів з більш-менш детальним їх оглядом. Саме тому зазначений цикл починається із розгляду радянської історіографії, яка, не дивлячись на усі методологічні, джерельні й інші вади, все ж таки може використовуватися (із певними застереженнями) сучасними дослідниками історії місця та ролі РПЦ у міжнародних відносинах і зовнішньополітичному курсі СРСР.

Виклад основного матеріалу. Радянська історіографія проблеми діяльності РПЦ на міжнародній арені почала формуватися з 1940-х років. Спочатку це були представники МП (архієпископ Серафім (Соболев), протоіерей Григорій Разумовський), а згодом науково-атеїстичне бачення було розвинене у працях знаних радянських антирелігійників: Миколи Гордієнка, Павла Курочкіна, Володимира Куроєдова, Миколи Краснікова. Вони у тій чи іншій мірі зверталися до питань місця та ролі Московської патріархії у світових релігійних процесах, насамперед, екуменічному русі (в умовах радянської дійсності говорити про РПЦ, як зовнішньополітичний інструмент СРСР, було неможливо як політично, так і фактологічно, бо матеріали радянських інституцій, зі зрозумілих причин, були недоступні дослідникам).

Першими до міжнародного аспекту діяльності РПЦ звернулося духовенство МП, яке започаткувало *церковну школу* вивчення даної проблеми. Так, у 1948 р. Г. Разумовський підготував доповідь на тему «Екуменічний рух і Руська Православна Церква», що була виголошена на Московській нараді глав і представників автокефальних православних церков (1948 р.) (Razumovskii, 1949). Цілком зрозуміло, що доповідач висловлював тогочасну офіційну позицію Московської патріархії. Розкривши історію екуменічного руху, його учасників і форми прояву, ставлення до нього різних християнських конфесій, Г. Разумовський у висновках проголосив позицію МП: «Руська Православна Церква не може погодитися на участь в економічному русі..., [оскільки] не хоче, не може і не повинна бути під впливом нецерковних організацій» (Razumovskii, 1949: 192-193). Загалом, автором було висловлено досить багато претензій до учасників екуменічного руху та його ідеології: неповага до РПЦ, бо її не було запрошено на низку зустрічей; участь в екуменічному русі представників Російської православної церкви закордоном (РПЦЗ); франкмасонський і політичний характер руху і т.д.

Оскільки у даній статті ми аналізуємо не офіційну позицію МП (де-факто, Ради у справах РПЦ, яка очолювалася представником держбезпеки та курувала усю діяльність РПЦ), а дослідників, то хотілося б тут згадати важливий аспект, який характеризує позицію самого Г. Разумовського. Його висловив у першому варіанті доповіді, яку від подав патріарху Алексію (Сіманському) 18 жовтня 1946 р. Цю доповідь, яка витримана у досить прихильному дусі до екуменічного руху та участі у ньому РПЦ, знайшов у документах Відділу зовнішніх церковних зв'язків (ВЗЦЗ) (Архів ВЗЦЗ. Спр. 88(87). 1946 р.) протодиякон Павло Бубнов (Bubnov, n.d.).

«Екуменічний рух, – зазначав Г. Разумовський у доповіді, – диктується їхнім (християнських мас) духовним безблагодатним голодом, який шукає задоволення шляхом возз'єднання своїх громад з насиченими благодаттю Церквами... Природне прагнення всіх інших християнських мас до залучення нашої Церкви до справи возз'єднання має бути нами сприйнято як сигнал лиха, як міжнародний позивний поклик «сос», на який ми не маємо права не відгукнутися... Наш маяк порятунку, наша Руська Православна Церква, ще зволікає запалити свій дороговказний рятівний вогонь... ще не наважується змусити свій дзвін давати сигнал порятунку... Або ми воліємо бути так само, як вони (римо-католики) – холодними, розважливими сторонніми спостерігачами там, де питання йде про негайний порятунок загублених. Необхідно до Амстердамської Асамблеї 1948 р. декларувати правоту своїх підвалин і виявити своє ставлення до екуменічного руху» (Bubnov, n.d.).

Отже, ми бачимо, що офіційна позиція автора й, відповідно, МП, змінилася разом із ставленням до екуменічного руху радянського зовнішньополітичного відомства та партійного керівництва.

Критичне ставлення до екуменічного руху висловив і Екзарх Болгарський, митрополит Софійський Серафим (Соболев), який у 1945 р. перейшов зі своїми парафіями у Болгарії до МП. У доповіді «Чи потрібно Руській Православній Церкві брати участь в екуменічному русі?» (Serafim (Sobolev), 1991), яка була виголошена на вже згадуваній Московській Нараді 1948 р., він різко розкритикував теоретичне обґрунтування та практику екуменічного руху та висловився категорично проти участі у ньому РПЦ: «Дай Бог, щоб наша Руська Церква і надалі трималася тієї відокремленості щодо екуменізму та його конференцій, в якій вона перебуває досі. Так, ми самітні. Але у цій самотності, у цій нашій окремішності – запорука спасіння від згубного натиску на Руську Церкву зі сторони масонства, – запорука спасіння не тільки Руської, але, можливо, і всієї Вселенської Православної Церкви. Тому не будемо брати участь в екуменічних конференціях. Потрібно нам якнайдалі бути від екуменічного руху» (Serafim (Sobolev), 1991: 78-79). Як бачимо, м. Серафим ототожнював екуменічний рух із масонським, відзначаючи, що Оксфордська конференція¹ 1937 р. «протікала при повному масонському засиллі», і звідси «зрозуміло, хто стоїть за екуменічним рухом. За ним стоять споконвічні вороги Православної Церкви – масони» (Serafim (Sobolev), 1991: 76).

Узагальнююче офіційне бачення місця РПЦ у міжнародних відносинах було викладено у пропагандистському збірнику «Патріарх Сергій і його духовна спадщина». У начерку «Руська Православна Церква після кончини Патріарха Сергія» (Vedernikov, 1947), доцент Московської духовної академії Анатолій Ведерніков приділив два розділи міжнародному аспекту (Vedernikov, 1947: 341-374). Так, у розділі присвяченому діяльності РПЦ по ліквідації зарубіжних розколів, автор висловлює думку, що настав час зарубіжним церквам, які перебували у підпорядкуванні Московської патріархії, але відкололися з політичних причин, повернутися «під омофор Московського Патріарха». Звісно ж, що усю діяльність МП з налагодження контактів із православними церквами поза межами СРСР, та спроби повернення під омофор РПЦ розкольників, автор високо оцінює з офіційної церковно-державної позиції.

Надалі церковна історіографія знайшла своє вираження на сторінках «Журналу Московської Патріархії» (ЖМП), де публікувалися А. Ведерніков, А. Буєвський, А. Васильєв, А. Сергєєв і багато інших. Через деякий час після відновлення журналу у ньому з'явилися постійні рубрики «На захист миру» і «З життя православних автокефальних церков», де висвітлювалися видимі сторони міжнародної діяльності РПЦ і статті, що демонстрували підтримку РПЦ миролюбних кроків різних країн: заборона ядерної зброї, встановлення добросусідських відносин між державами тощо. Після вступу у 1961 р. МП до Всесвітньої ради церков (ВРЦ), у журналі з'явилася рубрика «Екуменічні проблеми» («Питання християнської єдності»), де публікувалися замітки та статті відповідної направленості. Здебільшого ці публікації мають богословсько-пропагандистський, констатуючо-описовий чи прокламаційний характер і відносяться до публіцистичного, а не наукового, жанру. Саме з цієї причини матеріали ЖМП частіше відносять до джерельної частини дослідження, ніж до історіографічного доробку.

Подібний до ЖМП характер мають і декілька публікацій у журналі «Богословські праці» («Богословские труды»), де з 1970-х років інколи почали з'являтися статті на теми екуменізму, миротворчості РПЦ тощо (див., наприклад: Filaret (Vakhromeev), 1971; Osipov, 1978; Kozha, 1987). Цікавий нарис миротворчої діяльності РПЦ представив священник Олександр Кожа. Подавши короткий огляд

¹ Оксфордська екуменічна конференція з питань церкви, суспільства та держави (12-26 липня 1937 р.). У конференції прийняли участь представники релігійних і молодіжних організацій з 45 країн світу. Конференція була присвячена виробленню християнського погляду на нагальні соціальні проблеми. Головними темами форуму було ставлення церкви до суспільства, держави, економіки та міжнародних відносин.

патріотичної та миротворчої діяльності РПЦ в історичному контексті, він більш детально змалював 40-річний внесок МП у «запобіганні новій світової катастрофи», попередивши, що «неможливо було б навіть перерахувати все величезне різноманіття миротворчих діянь нашої Церкви у післявоєнний період.

Це і боротьба за пом'якшення міжнародної обстановки, за мирне врегулювання кризових вогнищ, за довіру та співпрацю між народами у дусі Гельсінкі, за гідний людини спосіб життя, за справедливий розподіл матеріальних благ, за права людини і т.д. Але в основу своєї діяльності Руська Православна Церква незмінно ставила головне – боротьбу проти ядерної зброї, за недопущення третьої світової війни, за врятування священного дару життя від ядерної катастрофи» (Kozha, 1987: 184). Загалом стаття створює відповідне бачення ролі РПЦ у миротворчості, але, не дивлячись досить непоганий виклад, публікації не вистачає важливого елементу – науковості, бо ні посилань, ні списку літератури автор не наводить. Якихось значимих висновків у статті не зроблено, а лише релігійно-політичні заклики до збереження миру у відповідному дусі СРСР 1980-х років.

Серед *світської школи* антирелігійників одним із перших досліджувану тематику підняв у своїх працях П. Курочкін. У 1962 р. в книзі «Православ'я та гуманізм» він виділив окремих розділ «Церква та боротьба за мир» (Kurochkin, 1962: 144-157). Книга написана у дусі хрущовської антирелігійної кампанії. Піддавши нищівній критиці минуле православ'я: експлуатація народу, підтримка імперіалістичної війни та контрреволюції, священників-зрадників часів Вітчизняної війни (лише мимохіть згадавши патріотизм духовенства та віруючих) тощо, автор перейшов до того, що «у цей час руська православна церква бере участь у русі прихильників миру..., виступає за заборону атомної та водневої зброї, за загальне та повне роззброєння, за мир в усьому світі» (Kurochkin, 1962: 148).

На цьому позитив автора закінчився й він перейшов до наступної тези: «Відмічаючи факт політичної діяльності православного духовенства, що направлена на попередження нової війни, неможливо, разом з тим, погодитися з церковними роздумами як про причини збройних конфліктів, так і способів захисту миру» (Kurochkin, 1962: 148-149).

Піддаючи критиці богословське бачення причин війни (на прикладі статті митрополита Миколи (Ярушевича), який на той час очолював ВЗЦЗ) і назвавши їх «антинауковими та шкідливими роздумами», П. Курочкін розлого нагадав читачам про марксистську природу усіх війн – економіку.

Такими ж «антинауковими» автор назвав і шляхи умиротворення особистості та суспільства через «упровадження християнських ідей загальної любові, братства та рівності людей, здатне створити переважання добра над злом» (Kurochkin, 1962: 150-151). Антирелігійник називає ці ідеї «ілюзорними» і знову звертається до марксистської філософії про «соціально-економічні передумови» забезпечення миру, а єдиним шляхом його досягнення є побудова й укріплення соціалістичного ладу, який буде партія та народ в СРСР.

У 1971 р. П. Курочкін видає книгу «Еволюція сучасного руського православ'я», де знову окремих параграф присвячує міжнародному аспекту діяльності РПЦ («Зовнішньополітичні акції руського православ'я») (Kurochkin, 1971: 141-155). У порівнянні з попередньою працею, ставлення автора до РПЦ стало набагато миролюбнішим. Пояснювалося це появою «нового церковного курсу», направлено на «пристосуванство та модернізацію» у відповідності до вимог часу та віруючих, «на підтримку радянської соціалістичної держави», перейшло «на позицію підтримки справедливої зовнішньої політики» СРСР (Kurochkin, 1971: 141-142).

П. Курочкін став визнавати можливість «християнської миротворчості», «християнської боротьби за свободу та незалежність народів» (це вже не «антинаукові та шкідливі роздуми»). Значно вище він почав оцінювати і виступи представників РПЦ з міжнародних питань, для яких «у цілому характерний реалізм

у тлумаченні основних напрямків світової політики, *розуміння причин напруженості* у міжнародних відносинах *і шляхів розрядки складних ситуацій* (курсив наш. – Авт.) у сучасному світі» (Kurochkin, 1971: 143). Отже бачення цих явищ у середовищі провідного духовенства вже не «ілюзорне» й «антинаукове».

Загалом автор зробив висновок, що «розвиваючи зовнішньополітичну активність, руське православ'я помітно еволюціонує від абстрактно-схоластичної оцінки міжнародного становища... до більш-менш конкретного аналізу найголовніших проблем сучасного політичного життя» (Kurochkin, 1971: 143).

Показуючи основні напрямки діяльності МП на зовнішньополітичній арені, П. Курочкін відзначає, що центральним пунктом зовнішньополітичних акцій РПЦ є проблема війни та миру. При цьому цікавим є простеження еволюції богословського бачення цієї проблеми, яке автор називає «богослов'я миру». Автор, згадавши знову вищезгадану у попередній праці статтю м. Миколи (Ярушевича) і піддаючи її тій самій критиці, відзначає модернізацію та прогрес у тлумаченні сутності «миру», яке спостерігається у виступах наступника м. Миколи на посту голови ВЗЦЗ, м. Нікодима (Ротова). Останній почав пов'язувати «вічні цінності» із «соціально-економічним розвитком» і «соціальною неправдою», обережно об'єднуючи марксистські погляди із християнським віровченням (Kurochkin, 1971: 147-148). Таким чином, розробка «богослов'я миру» велася у напрямку «подолання розриву між церковною проповіддю та практичною миротворчою діяльністю християн» (Kurochkin, 1971: 150).

На завершення П. Курочкін виступає навіть на захист Московської патріархії від нападок західних советологів, які звинувачують РПЦ у прислужництві радянському режиму, і загалом від «реакційних кіл Заходу», які «намагаються дискредитувати сучасний зовнішньополітичний курс руського православ'я та нейтралізувати його відомий вплив на формування суспільної думки капіталістичних країн на користь Радянського Союзу» (Kurochkin, 1971: 154-155). Таким чином, книга П. Курочкіна не лише позбавилася нищівної критики у досліджуваному питанні, яка була притаманна попередній праці, а й стоїть на захисті «оновленої» позиції РПЦ щодо зовнішньополітичної сфери. Натомість обидві книги даного автора у висвітленні міжнародної активності МП звертаються лише до одного напрямку – питання війни та миру, оминаючи інші аспекти цієї діяльності. При цьому оцінка її зводиться до «приспосовництва» церкви, а не співпраці з державою, чи виконання волі останньої. Будь-які натяки на це зі сторони зарубіжних дослідників піддаються критиці та категорично відкидаються.

Досить системно, протягом чверті століття, генезу РПЦ розглядав у своїх ґрунтовних працях М. Гордієнко. У праці «Сучасне православ'я» (1968) (Gordienko, 1968) філософ поставив своїм завданням пояснити виникнення та розвиток модерністських тенденцій у тогочасному православ'я в СРСР. Червоною ниткою книги є теза про те, що із встановленням радянської влади РПЦ стала на шлях пристосування до нових соціальних умов. Цей рух у 1920-х роках розпочало оновленське крило РПЦ, а після свого зміцнення у післявоєнний час, продовжила Московська патріархія, але у менш революційній формі, що автор назвав «новим підходом до ідеї церковного оновлення».

Саме під таким кутом зору, як елемент оновлення та пристосування церкви до сучасних умов, розглядається і міжнародна діяльність МП. Причиною розгортання міжнародних ініціатив православною інституцією М. Гордієнко вважає прагнення церкви «подолати традиційну для руського православ'я ізольованість від інших християнських церков та об'єднать..., й укріплення свого становища у сучасному світі» (Gordienko, 1968: 127). Відповідно, головна увага дослідника зосереджена на розширенні зв'язків МП з іншими християнськими церквами й активне включення до екуменічного руху.

Початком вищезазначених процесів вчений вважає середину 1950-х років, коли РПЦ стала на шлях зближення з представниками інославія², особливо зі старокатоликами, англіканами й іншими протестантами. У результаті налагодження контактів відбулася низка двосторонніх зустрічей, конференцій і круглих столів. Першим практичним результатом цих зв'язків М. Гордієнко називає підтримку РПЦ єкуменічного руху, яке раніше категорично не сприймалося (див. вище), а потім і вступ МП до Всесвітньої ради церков. Важливим кроком у цьому напрямку стало покращення відносин із Римо-католицькою церквою та встановлення зв'язків з Ватиканом (Gordienko, 1968: 128-130).

Усе вищезазначене штовхало РПЦ до оновлення, оскільки «у богословсько-церковних колах Московської патріархії все чіткіше висловлюються на підтримку пропозиції учасників єкуменічного руху про подальшу модернізацію богослужіння» (Gordienko, 1968: 135). При цьому, на думку автора, православна церква лише стала на шлях глибокої модернізації, про що й свідчать її міжнародні ініціативи. У фіналі думка М. Гордієнка збігається з тогочасною позицією П. Курочкина: сучасне православ'я «продовжує еволюціонувати, намагаючись прилаштуватися до існування у нових соціальних умовах» (Gordienko, 1968: 138).

Тема єкуменічного руху та місця у ньому РПЦ ймовірно привабила М. Гордієнка. У 1969 р., розглядаючи проблему єкуменічного руху, він охарактеризував його цілі, орієнтовані не стільки на возз'єднання християнства, як на згуртування «церковних сил Заходу на платформі антикомунізму й антирадянщини» (Gordienko, 1969: 103). На думку автора, проімперіалістична спрямованість діяльності центру єкуменізму – Всесвітньої ради церков (ВРЦ) – стримувала участь РПЦ у цій організації. І лише після того як у документах ВРЦ з'явилися елементи засудження колоніалізму та мілітаризму, МП вирішила за можливе приєднатися до єкуменічного руху. Місцю РПЦ в єкуменічному русі вчений присвятив окремі статті (Gordienko, 1972a, 1972b), а окремі моменти у монографії «Сучасний єкуменізм. Рух за єдність християнських церков» (1972) (Gordienko, 1972c). У цілому, своїх позицій автор не змінив, підтримуючи думку впливу єкуменічного руху на модернізацію МП.

Одними з останніх праць М. Гордієнка радянської доби стали монографія «Сучасне руське православ'я» (1987) (Gordienko, 1987) та розлогий розділ у колективній монографії «Руське православ'я: віхи історії» (1989), який був присвячений розвитку православ'я у радянському суспільстві (фактично, скорочений варіант монографії 1987 р.) (Klibanov, 1989: 616-690). Позитивною стороною розділу стало предметне розкриття розвитку РПЦ за радянської доби в історичному ключі. Особливу увагу автором приділено «посилению зовнішньоцерковної діяльності», яке стало можливим завдяки подоланню кризи, в якій МП знаходилася протягом 1920-30-х років (усі проблеми, які мала РПЦ у міжвоєнний період, автор пов'язує винятково із «кризою», що виникла на фоні «закостенілого традиціоналізму» руського православ'я та його небажання «вживатися» у соціалістичну дійсність).

Серед основних напрямків зовнішньоцерковної діяльності М. Гордієнко виділяє наступні: а) відновлення контактів з низкою зарубіжних емігрантських православних парафій; б) зміцнення позицій РПЦ у вселенському православ'ї та нормалізація міжправославних відносин; в) налагодження міжцерковного спілкування з інославними церквами; г) приєднання РПЦ до єкуменічного руху; д) включення до руху прихильників миру (Klibanov, 1989: 652-657; Gordienko, 1987: 73-86).

² *Інославія* – термін, прийнятий у російському православному богослов'ї, а також в офіційних внутрішніх документах РПЦ для позначення християнських культуротворчих течій (церков), відмінних від православ'я (що не перебувають у церковному спілкуванні), але сповідують Святу Трійцю, Ісуса Христа як Сина Божого та зберігають хоча б частково генеалогічну наступність із ранньою, нерозділеною Церквою.

Оцінюючи, в цілому, позитивно діяльність МП на міжнародній арені, вчений критикує духовенство за схильність до традиціоналізму, небажання йти шляхом модернізму та реформ, які б відповідали духу часу. Останнє заважало вирішенню як внутрішніх завдань (адаптація релігійно-церковного комплексу у соціалістичному суспільстві), так і зовнішніх (посилення позицій Московської патріархії у християнському світі, підвищення її екуменічної активності).

Разом з тим, з 1960-х років у РПЦ відбулося посилення модерністських тенденцій, які продовжили розвиватися й у подальші десятиліття, відбиваючись на характері зовнішньоцерковної діяльності (Klibanov, 1989: 659-660; Gordienko, 1987: 86-87). Особливо це проявилось у знаходженні спільної віросповідної мови з представниками інших християнських церков та об'єднань, насамперед, із учасниками екуменічного руху. До цього питання, як стверджує автор, «богословсько-церковні кола Московської патріархії підійшли з явно модерністських позицій» (Klibanov, 1989: 665), зробивши низку поступок інославному теологам.

Підводячи підсумок розглянутим працям М. Гордієнка відзначимо, що для них характерна глибоке філософсько-релігієзнавче опрацювання діяльності РПЦ, детальне ознайомлення з опублікованими джерелами (ЖМП, збірники документів), цікаві паралелі й узагальнення. З іншого боку, як вірно відзначає російський історик С. Болотов, торкаючись таких значимих подій, як проведення Соборів 1943 та 1945 р., поновлення видання «Журналу Московської Патріархії», особисто санкціонованих Й.В. Сталіним, міжнародної діяльності церковних лідерів (міжправославних контактів, закордонних поїздок, Московської Всеправославної наради 1948 р., участі у Всесвітній раді миру), абсолютно неможливих без контролю з боку влади, автор мовчить про роль держави у цих подіях. Така подача історичного матеріалу не могла не породити безліч закономірних питань про справжню сутність подій того часу, відповісти на які взялися лише історики нового покоління (Bolotov, 2011: 11).

На завершення хотілося б згадати ще двох представників радянської атеїстичної пропаганди – В. Куроєдова та М. Краснікова, які у своїх працях розкрили окремі аспекти участі РПЦ у русі боротьби за мир.

У 1981 р. з друку вийшла агітаційна книга практика-релігієзнавця, голови Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР В. Куроєдова «Релігія і церква у радянській державі», що поставила своєю метою розкрити «правду про становище релігії, церкви, віруючих у Радянському Союзі, викрити зловмисну брехню закордонних брехунів-антисоветчиків» (Kuroedov, 1981: 4). Досліджуваній нами темі автор приділив окремий розділ «Про участь церков СРСР у боротьбі за мир» (Kuroedov, 1981: 213-246). Відкидаючи тезу західних советологів про тісний зв'язок держави та церкви у міжнародних ініціативах релігійних організацій в СРСР (що підтверджено новітніми дослідженнями), автор доводить, що «по-перше, миротворча діяльність церкви відображає настрої, прагнення, волю релігійних мас і, по-друге, запобігання загальнолюдському злу – новій світовій війні з її жахливими засобами масового знищення людей, відповідає інтересам як атеїстів, так і віруючих» (Kuroedov, 1981: 215). Свої тези автор підтверджує описом найвагоміших миротворчих заходів, що відбулися у 1970-ті роки: Всесвітній конгрес миролюбних сил (Москва, жовтень 1973), V Всесвітній християнський конгрес ХМК (Християнського руху на захист миру) (Прага, червень 1978), Всесвітня міжрелігійна миротворча конференція (Москва, 6-10 липня 1977) тощо. У цих заходах, зокрема, активну участь брали і представники Московської патріархії.

1988 рік відзначився виходом ґрунтовної монографії М. Краснікова «Соціально-етичні погляди руського православ'я у XX столітті» (Krasnikov, 1988). Автор показує зміни, що відбулися протягом століття у генезі соціально-етичних поглядів РПЦ. Загальна ідейна канва модернізації й оновлення православної церкви в СРСР зближає монографію М. Краснікова з працями М. Гордієнка. Міжнародний аспект діяльності РПЦ дослідник розкриває через призму миротворчості, як основного напрямку зовнішньополітичної практики церкви, називаючи його

«дияконія миру» (Krasnikov, 1988: 154). Особливістю подачі матеріалу є те, що автор звертається винятково до подій 1980-х років, як певного зрізу того рівня мирних ініціатив, яких досягла Московська патріархія (Krasnikov, 1988: 154-158, 163-165). На жаль, предметної подачі проблеми міжнародної діяльності РПЦ автор не здійснює.

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що праці радянських дослідників, зазвичай, мають оглядовий агітаційно-пропагандистський характер, несуть або релігійний, або ж ідеологічний відбиток негативного ставлення до минулого православної церкви та загалом до релігії. Навіть найкращі зразки радянської історіографії, що представлені працями Миколи Гордієнка та Павла Курочкіна, позбавлені глибокого розкриття теми, оскільки автори не мали доступу до архівних документів у сфері державно-церковних відносин, не бачили латентних механізмів тих чи інших кроків у діяльності РПЦ і т.д. Усі використані в історіографічному аналізі роботи були написані в умовах певного ідеологічного тиску зі сторони політичного керівництва країни. Уся література, у більшому чи меншому ступені, повинна була мати антирелігійний та атеїстичний характер.

На думку російської дослідниці Тетяни Чумаченко, у радянській історичній науці до кінця 1980-х років утвердився стереотип: існування релігійних організацій в СРСР є відхиленням від ідеалу, що компрометує соціалізм, це «зло», зумовлене недоліками суспільно-економічного та культурного розвитку, ідеологічними диверсіями з-за кордону, діяльністю духовенства тощо. Звідси випливали й практичні висновки: «викривати», «долати», «виправляти недоліки», «активізувати». Такий підхід позначався на змісті досліджень, присвячених проблемам релігії та церкви. Описовість, спрощенство, ідеологічна ангажованість, заздалегідь відомий результат, – це ті якості, за рідкісним винятком, характерні для історичної науки радянського повоєнного часу в цілому (Chumachenko, 2011: 19).

З іншого боку, радянську історіографію не варто відкидати зовсім. Використання критичного підходу до поданих оцінок і фактів, вдумливе читання аналізу та запропонованих концепцій, вивчення авторського бачення тих чи інших процесів, у тому числі як сучасників подій, можливо (і навіть потрібно) використовувати у сучасних працях з історії міжнародної діяльності РПЦ та його зовнішньополітичних акцій. Доповнюючи наявний матеріал архівними документами, матеріалами світської та церковної преси й іншими джерелами, дослідник заповнить лакуни у багатьох аспектах дослідженої теми, у тому числі і визначенні місця та ролі держави та її латентних структур у міжнародній діяльності РПЦ.

REFERENCES

- Bolotov, S.V. (2011). *Russkaya pravoslavnyaya tserkov i mezhdunarodnaya politika SSSR v 1930-e – 1950-e gody*. Moskva: Izdatelstvo Krutitskogo podvorya, Obshchestvo lyubiteley tserkovnoy istorii [in Russian].
- Bubnov, P. (N.d.). *Ekumenicheskie kontakty Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi i ikh rol v sovetskoi vneshnepoliticheskoi deyatel'nosti v 1946-1948 gg. Belorusskaya Pravoslavnyaya Tserkov. Minskaya dukhovnaya seminariya*. Retrieved from <http://bit.ly/3XrmiR3> [in Russian].
- Chumachenko, T. (2011). *Sovet po delam Russkoi pravoslavnoi tserkvi pri SNK (SM) SSSR. 1943-1965 gg.* (Doctor's thesis). Moskva [in Russian].
- Filaret (Vakhromeev) (1971). *Bogoslovskaya osnova mirotvorcheskoi deyatel'nosti tserkvi. Bogoslovskie trudy*, 7, 215-221 [in Russian].
- Gordienko, N.S. (1968). *Sovremennoe pravoslaviye*. Moskva: «Mysl» [in Russian].
- Gordienko, N.S. (1969). *Ekumenizm: ego sotsialnii smysl, ideologiya i tseli. Politicheskoe samoobrazovanie*, 8, 103-107 [in Russian].
- Gordienko, N.S. (1972a). *Ekumenicheskie vliyaniya v sovremennom russkom pravoslavii. Uchenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta*. Vol. 524: *Obshchestvennaya zhizn i religiya*. P. 140-177 [in Russian].
- Gordienko, N.S. (1972b). *Evolyutsiya vzaimootnoshenii russkogo pravoslaviya i ekumenizma. Uchenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta*. Vol. 524: *Obshchestvennaya zhizn i religiya*. P. 100-139 [in Russian].

- Gordienko, N.S. (1972c). *Sovremennyyi ekumenizm. Dvizhenie za edinstvo khristianskikh tserkvei*. Moskva: Izdatelstvo «Nauka» [in Russian].
- Gordienko, N.S. (1987). *Sovremennoe russkoe pravoslavie*. Leningrad: Lenizdat [in Russian].
- Klibanov, A.I. (Ed.). (1989). *Russkoe pravoslavie: vekhi istorii*. Moskva: Politizdat [in Russian].
- Kozha, A. (1987). Mirotvorchestvo Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi. *Bogoslovskie trudy*, 28, 181-191 [in Russian].
- Krasnikov, N.P. (1988). *Sotsialno-eticheskie vozzreniya russkogo pravoslaviya v XX veke*. Kiev: «Vyshcha shkola» [in Russian].
- Kurochkin, P.K. (1962). *Pravoslavie i gumanizm*. Moskva: Izdatelstvo VPSH i AON [in Russian].
- Kurochkin, P.K. (1971). *Evolutsiya sovremennogo russkogo pravoslaviya*. Moskva: Izdatelstvo «Mysl» [in Russian].
- Kuroedov, V.A. (1981). *Religiya i tserkov v Sovetskom gosudarstve*. Moskva: Izdatelstvo politliteratury [in Russian].
- Osipov, A. (1978). O nekotorykh printsipakh pravoslavnogo ponimaniya ekumenizma. *Bogoslovskie trudy*, 18, 180-187 [in Russian].
- Razumovskii, G.I. (1949). Ekumenicheskoe dvizhenie i Russkaya Pravoslavnaya Tserkov. In *Deyaniya i soveshchaniya glav i predstavitelei pravoslavnykh tserkvei v svyazi s prazdnovaniem 500-letiya avtokefalii Russkoi pravoslavnoi tserkvi. 8-18 iyulya 1848 g.* Vol. 2. Moskva: Izdanie Moskovskoy Patriarkhii, 87-195 [in Russian].
- Serafim (Sobolev) (1991). Nado li Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi uchastvovat v ekumenicheskom dvizhenii? In *Kratkoe zhizneopisanie arkhiepiskopa Serafima (Soboleva)*. Fessaloniki, 58-79 [in Russian].
- Shkarovskii, M.V. (1999). *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov pri Staline i Khrushcheve*. Moskva: Krutitskoe Patriarshee podvorie, Obshchestvo lyubiteley tserkovnoy istorii [in Russian].
- Shkuratova, I.V. (2005). *Sovetskoe gosudarstvo i vneshnepoliticheskaya deyatel'nost' Russkoi pravoslavnoi tserkvi. 1945-1961 gg.* (Candidate's thesis). Moskva [in Russian].
- Vedernikov, A.V. (1947). Russkaya Pravoslavnaya Tserkov posle konchiny Patriarkha Sergiya. In *Patriarkh Sergii i ego dukhovnoe nasledie*. Moskva: Izdanie Moskovskoy Patriarkhii, 271-411 [in Russian].
- Yakunin, V.N. (2002). *Vneshnie svyazi Moskovskoi Patriarkhii i rasshirenie ee yurisdiktsii v gody Velikoi Otechestvennoy voiny 1941-1945 gg.* Samara: Izdatelstvo «Samarskiy universitet» [in Russian].

УДК (UDC) 327.7 (73+438)

DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.016

US-POLISH RELATIONS: STABILITY OF THE EURO-ATLANTIC COMMUNITY IN THE FOCUS OF NATO

Oleksandr Shevchuk,

e-mail: shevchukov07@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0335-6873>

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Ukraine, 03041, Kyiv, Heroes of Defense Ave, 15*

Iryna Tykhonenko,

e-mail: irinavi2202@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv st., 10*

Abstract

The issue of stability in the Euro-Atlantic community is related to NATO's activities and the interaction of European states with the United States. In turn, an important place in the security environment of the European subcontinent is occupied by Poland, due to the geopolitical position of the state (critical influence on the stability in Central and Eastern Europe) and its activities in cooperation with the United States within NATO.

US cooperation with Poland has some conceptual background and determined by Warsaw's participation in NATO operations, military and defense cooperation with NATO allies. There is a certain cyclical nature in US-Polish relations, given the political priorities of both countries (priorities of American Presidents' administrations and activities especially of the Law and Justice (PiS) party in Poland), however, the security sphere is becoming an element of expanding allied relations. In connection with the Russian invasion of Ukraine in February 2022, US cooperation with Poland has gained new significance both in the format of strengthening bilateral cooperation and in the regional context.

In turn, a tendency to change the European architecture of regional security due to the transformation of the Western European security complex in accordance with the theory of B. Buzan is existed, given the military threat from Russia, which determines the strengthening of Poland's role in NATO, cooperation with the United States in the Euro-Atlantic community.

Keywords: US, Poland, NATO, Euro-Atlantic community, security

АМЕРИКАНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ: СТАБІЛЬНІСТЬ ЄВРО-АТЛАНТИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ У ФОКУСІ НАТО

Олександр Шевчук,

e-mail: shvchukovo7@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0335-6873>

Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Україна, 03041, Київ, Героїв оборони, 15

Ірина Тихоненко,

e-mail: irinavi2202@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7716-085X>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10

Анотація

Питання стабільності в євроатлантичному співтоваристві пов'язане з діяльністю НАТО та взаємодією європейських держав із США. У свою чергу, важливе місце в безпековому середовищі європейського субконтиненту займає Польща, що зумовлено геополітичним становищем держави (вирішальний вплив на стабільність у Центральній та Східній Європі) та її діяльністю у співпраці зі США в рамках НАТО.

Співпраця США з Польщею має певне концептуальне підґрунтя та визначається участю Варшави в операціях НАТО, військовому та оборонному співробітництві з союзниками по НАТО. В американсько-польських відносинах існує певна циклічність, зважаючи на політичні пріоритети обох країн (пріоритети адміністрацій президентів США та діяльність, зокрема, партії «Право і справедливість» (PiS) у Польщі), однак сфера безпеки стає все більш актуальною з огляду на її роль як елементу розширення союзницьких відносин. У зв'язку з російським вторгненням в Україну в лютому 2022 року співпраця США з Польщею набула нового значення як у форматі посилення двостороннього співробітництва, так і в регіональному контексті.

Автор дійшли висновку щодо посилення тенденції до зміни європейської архітектури регіональної безпеки за рахунок трансформації західноєвропейського комплексу безпеки відповідно до теорії Б. Бузана. Запорукою таких змін виступають як військова загроза з боку Росії, що зумовлює посилення ролі Польщі в НАТО, так і американсько-польські відносини у XXI столітті з акцентом на взаємодію в межах євроатлантичного співтовариства

Ключові слова: США, Польща, НАТО, євроатлантична спільнота, безпека

Problem statement. Stability within the Euro-Atlantic community is conditioned by the membership of states in sub regional structures – North Atlantic Treaty Organization (NATO) and the European Union (EU). Analyzing Poland's place in the Euro-Atlantic security system, it should be noted that NATO and EU membership has provided Poland with a high level of border security and the opportunity to become one of the centers of strength of international relations in Central Europe.

US-Polish cooperation demonstrates not only the importance of the European vector for US foreign policy, but also the importance of Poland's role in ensuring the security and defense of the Euro-Atlantic community in the format of NATO's functioning. It should be noted that the growing role of Poland in US policy, as well as structural and functional features of transatlantic cooperation, occurred in connection with the Russian Federation's invasion of Ukraine in 2022.

Analysis of research and publications. Relations between the United States and Poland are the subject of a number of studies, in particular, in the security sphere and cooperation within NATO. Among Ukrainian scientists who comprehensively analyze the foreign policy of the Republic of Poland, it is worth noting the analytical materials of S. Zhelikhovsky (2021). The role of Poland in the foreign policy of the United States was investigated by L. Chekalenko (2019). The relationship between Poland and the USA in the context of the security environment of Europe (in particular, Eastern Europe) is considered by A. Koper and A. Charlish (2022), M. Zaborovski and K. Longhurst. Poland's participation in NATO and the influence of the United States on the effectiveness of the alliance on the military and defense situation in the European security environment were studied by O. Kienitz (2016), M. Polishchuk (2022), Yu. Sheiko (2021). Publications of mass media, primarily Polish, became important during the research in view of the events of 2022 and Russia's invasion of Ukraine, which made it possible to analyze Poland's policy and approach to the situation, as well as its communication and statements to Western partners – NATO and the United States.

Primary purpose is to analyze the evolution changes of US-Polish cooperation, point out the relevant determinants and factors in dynamic of relations that have contributed to maintaining stability and security of the Euro-Atlantic community given the interaction between Warsaw and Washington in a security format within the North Atlantic Alliance.

Theoretical background. Collective security creates organizations that will help to form an environment conducive to peacekeeping: by providing information useful to reduce concerns about other countries' expansionist intentions, and by creating international forums for the exchange of ideas and the strengthening of common values (Kuchyk, 2011: 35).

North Atlantic Treaty Organization is an example of such organization that implements collective security provisions and has the tools and mechanisms to function effectively.

In turn, NATO is an alliance that embodies transatlantic cooperation and coordinates cooperation between the United States and European nations in the field of political, military and defense cooperation. Therefore, the foreign policy interaction between the allies and the national interests of the bloc states are important in determining the effectiveness of such cooperation.

Therefore, theory of regional security complexes by B. Buzan and O. Wæver is appropriate to investigate of the security of Euro-Atlantic community and American-Polish relations as an element of security cooperation in regional level.

According to B. Buzan's theory, the Western European regional security complex together with the Post-Soviet regional security complex (RSC) form a weak European supercomplex (Buzan and Wæver, 2003: 350).

In turn, the European segment of the Post-Soviet RSC (Ukraine, Belarus and Moldova) is influenced by the neighboring RSC member states – Poland and Romania, which are members of the EU (Eyvazov, 2011: 21).

At the beginning of the XXI century, Lithuania, Latvia and Estonia have lost their status as a Baltic sub-complex and are not the insulators states that have separated the Post-Soviet RSC from the Western European RSC due to the fact that in 2004 they have become the member states of the European Union and NATO. Therefore, these states are already full subjects of the Western European RSC (Kotlyar, Lyman & Tykhonenko, 2020: 237).

In the context of Ukraine's Euro-Atlantic aspirations, the Russian Federation's invasion of Ukraine and the importance of Poland's role in ensuring Euro-Atlantic security in modern conditions, we can talk about the future transformation of the Western European RSC. Poland and its relations with the United States within NATO and the security sphere will contribute to such dynamic changes.

Conceptual Background of US-Polish Security Cooperation and Some Practical Implementation under the Bush administration (military operations as the determinant). Poland, which joined NATO on 12 March 1999, took part in its first NATO summit, held in Washington on 24 and 25 April 1999. Polish President

O. Kwasniewski, in his speech at the summit, underlined that for the Polish people the existence of NATO has always been a symbol of hope for salvation, indivisible freedom and democracy in Europe. He stressed that after the fall of the bipolar world order, the fall of communism and the end of the Cold War, NATO and the American presence in Europe have stabilized the Euro-Atlantic space. The joining the alliance of Poland, the Czech Republic and Hungary has expanded the security zone in Europe (Speech by President of the Republic of Poland Mr. Aleksander Kwaniewski, 1999).

Poland has deployed its peacekeeping forces in the Balkans, participating in operations in Macedonia and Kosovo, before started its participating in operations in Iraq and Afghanistan.

“Polish Ostpolitik” (Polish Eastern Policy Program), which has been a central element of the country’s foreign policy since independence is played the leading role in Poland’s foreign policy (Dunn, 2002: 70). According to NATO’s report in 1998 on the state of affairs in Central Europe, Poland will face a particularly difficult situation on its eastern borders, which will create problems for both the country and the West as a whole (Poland: the Challenges of Ostpolitik..., 1998).

As noted by Zbigniew Brzezinski: “Poland’s territorial defense is incorrectly arranged in the context of compliance with “Article 5 of the NATO Treaty”. Its defense must be reformatted to modern challenges and threats” (Dunn, 2002: 72). A more detailed view was presented by a member of the National Security Council in the George W. Bush administration, who stated that: “Poland is in a dangerous neighborhood. Just look at its boundaries. It has no tank divisions ready to repel the blow in the event of an attack. Poland needs to learn to adopt the mentality of NATO members, it needs to look at many things in the context of the alliance. We need to think about the threats that arise again and again in the XXI century” (Dunn, 2002: 73). Thus, the US position on Poland’s security emphasizes that the country’s leadership should be more concerned with the structure of territorial defense and care for the development of military capabilities to project its strength at both the national and regional levels.

After September 11, 2001, the Bush administration, was clearly aimed at the deployment of missile defense, and Poland did not want to risk valuable relations with Washington.

Building a dialogue with Poland, the United States sought to balance its relations with Russia. The US leadership attached great importance to building pragmatic relations with the Russian government. O. Kwasniewski’s visit to Moscow in October 2001 and his invitation in response to V. Putin to visit Warsaw in January 2002 are illustrative evidence of efforts to build diplomatic relations very thoughtfully.

Since gaining independence in 1989, Poland, with its “Eastern policy” has been of particular value to the United States as a new regional ally. Poland, along with Hungary and the Czech Republic, which joined NATO, was a model of “return to Europe” for all Central and Eastern European countries. At the same time, Polish and American security interests coincided. Both countries called for the alliance to expand.

Poland has been an ally of the United States in the fight against international terrorism, primarily by contributing to the mission in Iraq, as well as providing substantial assistance in the Balkans and Afghanistan. The importance of Warsaw for the US security focus was demonstrated by its choice as the venue for a regional anti-terrorism conference in November 2001, attended by US President George W. Bush.

In 2003, the US government provided about 32 million 640 thousand dollars as an aid to Poland: \$520 million under democratic reform programs, \$720 million under the Economic and Social Sector Reform Program, \$31 million for law enforcement development (U.S. Government Assistance to Eastern Europe..., 2006).

However, allied relations were sometimes overshadowed under the Bush administration. For instance, in a series of interviews and speeches in 2004, Polish President O. Kwasniewski made critical remarks about the American foreign policy. The decision to take part in the Iraq war, according to the Polish president, was extremely

difficult for him, and he allegedly fell victim to unreliable information about Hussein's possession of weapons of mass destruction. Such statements undoubtedly paved the way for the withdrawal of Polish troops from Iraq (Kastels, 2016).

Strategic partnership between Poland and US in defense mechanism of NATO as instrument of security balancing in Central and Eastern Europe (military straight as the determinant). For Poland, the North Atlantic Alliance is first and foremost a security institution. Military operations in Iraq and Afghanistan make us think about the urgency of the balance of power. The principle of balance of power is said when states are involved in the struggle for power and influence. In this case this is the United States.

B. Obama had an idea to combine the existing military capabilities of the state into an effective strategy, and the strategy is not military, but national, which would accumulate the resources of old and new allies and partners. As regards NATO's 2010 Strategic Concept, it has committed itself to the Alliance's efforts to prevent crises, resolve conflicts and stabilize post-conflict situations, including through closer cooperation with NATO's international partners. The Concept states that the active and effective contribution of the EU assists to the overall security of the Euro-Atlantic area (NATO-EU: a strategic partnership, 2015). In support of these principles, the NATO-EU Strategic Partnership has been strengthened in the spirit of full mutual openness and transparency. Practical cooperation in operations on the full range of crises, from coordinated planning to mutual support in this area, has expanded, and political consultations have developed.

In March 2012, the Council of Ministers of the Republic of Poland adopted the document "Priorities of Polish Foreign Policy" – the first long-term strategy of foreign policy (including European) of Poland since 1989, which prioritized building equal dialogue in the military with USA (Priorytety Polskiej Polityki Zagranicznej 2012-2016). For Warsaw, cooperation with the United States is one of the cornerstones of Poland's security.

F. Zakaria, an American political analyst and editor of the weekly Newsweek International, notes that Poland is quite independent in ensuring its own security. The political scientist proceeds from the historical path of the Central and Eastern European countries. It is based on historical preconditions, when no ruler was able to conquer all of Europe or at least most of it. Among the countries that gained independence after the collapse of the Soviet empire, the best results in terms of liberal democracy were achieved by those who were once part of the Austrian and German empires (and therefore had what can be called "Western experience"). The border between Western and Eastern Christianity in 1500 now separates successful liberal regimes from disadvantaged and illiberal ones. Poland, Hungary and the Czech Republic belonged to Europe and have now gone further than others in strengthening democracy (Zakariya, 2004: 44).

Central and Eastern Europe is a strategic region where Poland has significant geopolitical weight. First of all, it is the construction of US missile defense complex on May 13, 2016 in the village of Redzikowo, Pomeranian Voivodeship, Slupsk County, in the north of the country. The complex in the village of Redzikove is the third final phase of the missile defense shield, the other two systems are located in Turkey and Romania, respectively. This system was put into operation in 2020. This system protects the whole Europe from ballistic threats and thus effectively completes the construction of NATO's European security architecture. Thus, the base serves to defend both Poland and Europe as a whole.

It should be noted that in 2019, US President D. Trump and Polish President A. Duda signed Joint Declarations, the principles of which are reflected in the Enhanced Defense Cooperation Agreement (EDCA) signed on August 15, 2020 by the Polish Minister of Defense M. Blaschak and US Secretary of State M. Pompeo (Agreement between the government of the United States of America..., 2020).

In 2020, the Polish embassy in the United States said on Twitter that the country's increased military power "would help protect not only Poland, but NATO's entire eastern flank". The protests in Belarus and the harsh reaction of the self-proclaimed President

A. Lukashenko to the protest movement in the country increase the risks of the deployment of Russian troops there, which required a NATO response. To some extent, such an answer was made (SShA naroshchuvatymut svoiu viiskovu..., 2020).

The US support for the security dimension of Poland's foreign policy strategy is a catalyst for the process of strengthening Warsaw's role as an integrator of the Central European region, which includes intensifying cooperation within the Visegrad Group.

Undoubtedly, the Visegrad Group is creating an agenda and a platform for discussing important areas of geostrategic development of Central European states. In particular, the Visegrad Group calls for intensified cooperation within NATO on joint exercises, in particular in the member states. Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary call on the United States to continue its activities in the field of security in Europe, and European allies – not to lose determination in increasing its own defense capabilities (Khotkova, 2012: 66).

NATO's military activity in Poland and the Baltic States increased in the second half of 2010 through the deployment of four combat battalions and military equipment. Accordingly, this changes the security situation in the Baltic region. In 2016, 2018, the "Saber Strike" military exercise were held in Latvia, Lithuania and Estonia (NATO Allies and partners..., 2018).

A. Kazekamp, Director of the Estonian Institute of Foreign Policy, believes that the Baltic States have strengthened their defense capabilities within the NATO alliance. For example, the Tallinn-based NATO Cooperative Cyber Defense Centre of Excellence (Republic of Estonia) has been successfully established and is operating. NATO Strategic Communications Centre of Excellence based in Riga (Republic of Latvia), NATO Energy Security center of Excellence based in Vilnius (Kienitz, 2016).

The Russian factor and prospects of the new security architecture of the Euro-Atlantic community. The 46th US President, J. Biden expressed the view that US alliances and alliances with other countries are "the greatest asset" of Washington. "Diplomacy means standing side by side with our key allies and partners", – stressed the US President (Sanger, 2020).

According to United States secretary of state A. Blinken, the US ability to be effective diplomats depends not least on the strength of US army (America looking at the world, 2021). In this context, the Polish authorities have made great efforts to arrange a meeting between President A. Duda and US President J. Biden before the summit with Russian President V. Putin in Geneva. Poland fears that Nord Stream-2 will set a precedent that will determine the way Biden's team treats Poland and the countries of the region (Burkalo, 2021).

However, it should be noted that members of the US Congress in a joint statement on August 4, 2021 pointed to the "alarming trajectory of Polish democracy", warning that threats to it could deter American investment (Shaheen, Bipartisan Group of Senators, 2021).

The Biden administration has taken a tougher stance on Poland's adherence to democratic values, unlike its predecessor, D. Trump, who saw the Polish government as a rare ally in the European Union.

The scandal surrounding the new US ambassador, played an indicative role in US-Poland relations. Thus, US President J. Biden proposed M. Brzezinski as ambassador to Poland. M. Brzezinski is the son of a Cold War national security adviser Zbigniew Brzezinski. However, the Polish authorities are blocking M. Brzezinski's visit to Poland and do not want to give him an agreement for the post of ambassador.

The reason for this is significant: Polish government set a rather unusual condition, namely the refusal of M. Brzezinski to renounce Polish citizenship. Under Polish law, every person, at least one of whose parents is or was a Pole, a priori has Polish citizenship and, accordingly, cannot be a foreign ambassador to that country. Therefore, the Polish authorities want M. Brzezinski to renounce Polish citizenship by submitting an application to President A. Duda. This demand stunned both the US government.

At first glance, this diplomatic conflict looks comical. However, in Washington, these actions of Polish authorities were understood as a gesture of resistance to President J. Biden.

It is worth recalling that after last election of the US President, Polish President A. Duda delayed sending congratulations to the newly elected American leader for a long time. The Polish side explained this by the expectation of the completion of the lawsuits of D. Trump's supporters (Zhelikhovskiy, 2021).

It should be mentioned that Law and Justice ("PiS") party did not rely on strategic relations with the United States, as did all previous Polish governments, but on cooperation with D. Trump.

Some misunderstandings with the Biden administration were caused by the ambiguous actions of the ruling political force on such sensitive issues as LGBT rights, re-privatization rules and the media law, and so on. And this can now be a relevant indicator for the United States in terms of correlating foreign policy with respect to its main Central European ally.

At the same time, the Biden administration does not close the "window of opportunity" for Poland. In particular, at the NATO summit in Brussels, US President J. Biden assured the alliance of its commitment to collective defense. During a conversation with NATO Secretary General E. Stoltenberg, J. Biden assured that NATO is a very useful organization for America. "NATO is critical to US interests. If it didn't exist, we would have to invent it", – he said. Separately, he noted that Article 5 of the North Atlantic Treaty is a "sacred duty" (Sheiko, 2021). This clause is known to state that an attack on one Alliance's country will be considered an attack on all members.

In addition, the summit adopted the "NATO 2030 agenda" proposed by E. Stoltenberg. Among other things, it envisages increasing the role of political consultations in the Alliance, strengthening the resilience of the organization's countries to various threats, as well as increasing investment in new technologies (Leaders agree NATO 2030 agenda..., 2021).

The above-mentioned "misunderstandings" and destabilizing factors in relations between the United States and Poland have lost their "sharpness" in connection with the Russia's invasion of Ukraine.

At the beginning of 2022, with full-scale Russian military action against Ukraine, Poland's role in ensuring Euro-Atlantic security and the format of US cooperation with European NATO partner countries increased sharply and intensified.

The critical statements and remarks of the United States on democracy and freedom in Poland, especially the activities of the Law and Justice (PiS) party, found some symbolism in J. Biden's visit to Warsaw on March 26, 2022 and his speech. The US President noted that Russia's aggressive military actions against Ukraine are a global struggle "between democracy and autocracy, between liberty and repression, between a rules-based order and one governed by brute force". In turn, the President of Poland A. Duda described the visit of the President of the United States in such way: "The presence of the leader of America in our country, at this difficult time, is an extremely important signal confirming strategic Polish-American relations" (Polish, US presidents discuss, 2022).

It should be noted that the role and influence of Poland in the struggle against Russian aggression, mentioned by J. Biden, for both the region of Central and Eastern Europe and the Euro-Atlantic community is quite strategic and important.

Firstly, Poland is becoming a key NATO ally and strategically important to the United States as a global power in the contraction to Russia.

On May 1, 2022, large-scale military exercises "Defender Europe-2022" and "Swift response-2022" began in Poland. "Defender Europe-2022" is an international joint and regular exercise organized by the US Armed Forces to ensure readiness and interoperability between US and NATO allies and partners (Polishchuk, 2022).

According to such defense and military activity among NATO's allies, Poland has stepped up its position on NATO's functioning in practice. A. Duda noted that NATO's new strategic concept should take into account the changes caused by Russia's aggression against Ukraine: "I believe that NATO's presence in our countries needs to change its profile. It must cease to be an advanced presence, but must become a defensive advanced

presence, so, defensive and permanent”, – the Polish leader stressed (Prezydent Polshchi zaiavyv, 2022). Poland would be pleased if the Americans increased their presence in Europe from the current 100,000 soldiers up to 150,000 in the future due to Russia’s increasing aggressiveness (Koper & Charlish, 2022).

Secondly, Poland demonstrates its readiness to take action and support Ukraine as a strategic ally by providing humanitarian assistance, opening its borders and providing shelter to Ukrainians. In April, 2022, Ukraine’s ambassador to Poland, A. Deshchytsia, said that more than 2.3 million Ukrainians had arrived in the neighboring country. In total, Poland has already provided more than \$1.6 billion in military assistance to Ukraine. In addition, the Polish government insists that the EU should develop a plan to rebuild Ukraine after the war for 100 billion euros at the expense of the European Union. It should be noted that there are some differences in the views of Warsaw and Washington on the provision of combat aircraft to Ukraine (“My rozdilymo peremohu”, 2022).

Poland’s position on the consequences of Russia’s invasion of Ukraine demonstrates the beginning of geopolitical changes in Europe. A. Duda’s statements that in fact there will be no border between Poland and Ukraine clearly demonstrates the full support of Kyiv from Warsaw (Kordonu mizh Polshcheiu ta Ukrainoiu, 2022). Therefore, the intensification of Poland’s policy, its strategic nature in NATO’s actions against Russia and the signing by the US President of a land lease on Ukraine allows us to argue for transformational changes in the system of Euro-Atlantic security. As a result, Western European RSC will be transformed under such movement in Euro-Atlantic security system.

Conclusion. At present, Poland plays a central role in the context of military alliances in the Central and Eastern Europe. It has close ties with France within the Weimar Triangle, has gained new strategic importance by participating in NATO exercises and becoming one of the key countries defending the Baltic States from threats from the authoritarian and unpredictable regimes of Putin and Lukashenko.

Thus, for Poland, as the main ally of the United States in the Central European region, with the beginning of J. Biden precedency, were sent clear signals about the prolongation of the principles of collective defense and systemic and functional principles of the alliance and the unconditional importance of allied relations in this process in both regional and global perspective. For Poland, given the growing expansionist tendencies in Russia’s foreign policy and the hybrid influence of the Lukashenko regime on the use of illegal migration to Europe across the Polish-Belarusian border, the steady growth of cooperation with both the United States and its allies is vital, especially, from a security point of view. Therefore, on the one hand, Poland’s domestic political efforts to mobilize a certain part of the electorate in the context of the upcoming 2023 parliamentary elections may be a negative determinant of both Polish-American relations and Poland’s relations with its European allies and Warsaw’s relations with NATO allies. On the other hand, building a strong network of alliances, Poland is becoming a leading military power in Eastern Europe and a guard on the border with Russia. Poland’s military power is growing, but its allied ties in Europe have yet to be built.

In turn, Russian invasion of Ukraine has become a catalyst for future transformational changes in the Euro-Atlantic security system. In particular, the practical “interpenetration” between regional security complexes on the European subcontinent is promising due to the future close cooperation between Poland and Ukraine and the growing role and importance of Poland in ensuring the security of the Euro-Atlantic community. In turn, Poland’s interaction with the United States will demonstrate the interdependence of regional European security and the functioning of transatlantic cooperation in the format of NATO’s activities.

REFERENCES

Agreement between the government of the United States of America and the government of the Republic of Poland on enhanced defense cooperation (2020). *White House*. Retrieved from <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/01/20-1113-Poland-EDCA.pdf>

- America looking at the world with «fresh eyes»: Antony Blinken lays out foreign policy priorities (2021). *The Economic Times*. Retrieved from <https://cutt.ly/F9lTPs6>
- Burkalo, O. (2021). Baiden zaiavyyv pro neproduktyvnist sanktsii iz PP-2. *Korespondent*. Retrieved from <https://cutt.ly/r9lTSEm>
- Buzan, B. & Wever, O. (2003). *Regions and Powers. The structure of international security*. New York: Cambridge University Press.
- Chekalenko, L. (2019). Polityka Respubliky Polshcha – na vistri interesiv SShA. *Visnyk of the Lviv University. Series: Philos.-Political Studies*, 26, 214-220 [in Ukrainian].
- Dunn, H.D. (2002). Poland: America's new model ally. *Defence Studies*, 2 (2), 63-86.
- Eyvazov, J. (2011). Some aspects of the theory of regional security complexes as applied to studies of the political system in the Post-soviet space. *Central Asia and the Caucasus*, 12 (2), 17-24.
- Kastels, M. (2016). *Vlast kommunikatsii*. Moscow: Izdatelskiy dom VShE [in Russian].
- Khotkova, E.S. (2012). Vyshegradskaya gruppа: opyt i perspektivy. *Problemy natsionalnoy strategii*, 4 (13), 56-70 [in Russian].
- Kienitz, O. (2016). The Baltic States in European Security: A Report of an FPRI Roundtable at the 25th Biennial Meeting of the American Association of Baltic Studies. *Foreign Policy Research Institute*. Retrieved from <https://cutt.ly/c9lTGle>
- Koper, A. & Charlish, A. (2022). Poland would like more U.S. troops in Europe, says ruling party boss. *Reuters*. Retrieved from <https://cutt.ly/C9lTJ42>
- Kordony mizh Polshcheiu ta Ukrainoiu faktychno ne bude – Duda (2022). *Shpalta*. Retrieved from <https://cutt.ly/Y9lTXuS> [in Ukrainian].
- Kotlyar, Y., Lyamar, M. & Tykhonenko, I. (2020). Pakistan-Ukraine: Analogies in the Triangles of Regional Security Complexes. *Annali di Ca' Foscari. Serie orientale*, 56, 219-244.
- Kuchyk, O.S. (2011). Mekhanizmy ta formy realizatsii kolektyvnoi bezpeky u diialnosti mizhnarodnykh orhanizatsii. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 99 (2), 34-39 [in Ukrainian].
- Leaders agree NATO 2030 agenda to strengthen the Alliance. (2021). *NATO*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_184998.htm?selectedLocale=en
- “My rozdilymo peremohu”: yak Polshcha dopomahaie Ukraini u viini z Rosiieiu (2022). *TSN*. Retrieved from <https://cutt.ly/69lTou5> [in Ukrainian].
- NATO-EU: a strategic partnership. (2015). *NATO*. Retrieved from http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49217.htm?selectedLocale=en
- NATO Allies and partners wrap up exercise Saber Strike (2018). *NATO*. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_156063.htm
- Priorytety Polskiej Polityki Zagranicznej 2012-2016 (2012). *National Security Bureau*. Retrieved from <https://www.bbn.gov.pl/download/1/9620/prpol.pdf>
- Poland: the Challenges of Ostpolitik. Central Europe After NATO Enlargement. Final Report (1998). *NATO*. Retrieved from <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/cottey.pdf>
- Polish, US presidents discuss Ukraine in Warsaw (2022). *Polskie Radio*. Retrieved from <https://cutt.ly/i9lYePk>
- Polishchuk, M. (2022). Masshtabni viiskovi navchannia NATO rozpochalysia u Polshchi. *Hlavkom*. Retrieved from <https://cutt.ly/19lYiyc> [in Ukrainian].
- Prezydent Polshchi zaiavyyv, shcho v umovakh ahresii RF proty Ukrainy potribna nova stratehiia NATO (2022). *Polskie Radio*. Retrieved from <https://cutt.ly/29lYatA> [in Ukrainian].
- Sanger, D. (2020). The End of ‘America First’: How Biden Says He Will Re-engage With the World. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2020/11/09/us/politics/biden-foreign-policy.html>
- Shaheen, Bipartisan Group of Senators Warn Polish Government Against Pursuing Legislation that Targets Free Media, Jeopardizes U.S. Investments (2021). *US Senator for New Hampshire – Jeanne Shaheen*. Retrieved from <https://cutt.ly/w9lYhYi>
- Sheiko, Yu. (2021). Samit NATO: Baiden, rozmovy pro PDCh dlia Ukrainy ta rosiiska zahroza. *Deutsche Welle*. Retrieved from <https://cutt.ly/89lYlmV>
- Speech by President of the Republic of Poland Mr. Aleksander Kwaniewski. (1999). *NATO*. Retrieved from <http://www.nato.int/DOCU/speech/1999/s990423n.htm>
- SShA naroshchuvatymut svoiu viiskovu prysutnist u Polshchi dlia strymuvannia Rosii (2020). *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/amerika-polsha-vijskova-spivprazia/30765737.html> [in Ukrainian].
- U.S. Government Assistance to Eastern Europe under the Support for East European Democracy (SEED) Act. Report. Country assessment-Poland (2006). *US Department of State*. Retrieved from <https://2009-2017.state.gov/p/eur/rls/rpt/64013.htm>

-
- Zakariya, F. (2004). *Budushcheie svobody: neliberalnaya demokratiya v SShA i za ikh predelami*. Moscow: Lodomir [in Russian].
- Zaborovski, M. & Longhurst, K. (N.d.). Americas protégé in the east? The emergence of Poland as a regional leader. *Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung*. Retrieved from <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/18832068.pdf>
- Zhelikhovskiy, S. (2021). Nebazhanyi Bzhezynskiy: yak Varshava dala start dyplomatychnomu skandalu iz SShA. *Yevropeiska pravda*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2021/07/15/7125461/>

УДК (UDC) 327 (4)

DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.026

CATEGORY «EUROPEAN INTEGRATION OF THE WESTERN BALKANS» IN INTERNATIONAL RELATIONS

Dmytro Kravchenko,

e-mail: DK_DK@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8772-9982>

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Ukraine, 04119, Kyiv, Ilyenka st., 36/1*

Abstract

Terms related to the designation of the Balkan region in domestic and foreign sources and literature, countries of the post-Soviet space, doctrines, diplomatic practice, foreign policy ideas of international actors are studied. Attention is drawn to geographical, historical-political, state, ethnic, integration aspects, which gave rise to the use of a significant number of terms to denote the Balkan region. During the Cold War, the concept of Central and South-Eastern Europe arose. The collapse of the bipolar system, the crisis and the disintegration of Yugoslavia in the 90s of the 20th century introduced several more used terms – the post-Yugoslav space, the countries of the former Yugoslavia, which today represent the post-conflict zone that has taken a step towards the European way of life, and where the activity of the EU is the highest. The most acceptable in diplomatic practice is the use of the term South-Eastern Europe – a geographical definition without a political and ideological connotation, which unites countries into one group in the context of transformational transformations and interactions. European integration processes in the region gave impetus to a new term – the Western Balkans.

Attention is focused on research and analysis of the concept of «European integration of the Western Balkans» in modern international relations. General and special aspects of the EU enlargement policy regarding the Balkan countries are defined. It is indicated that the European integration of the Balkans is necessary as an important component of stability, a catalyst for reconciliation, good neighbourliness and good political relations, as an aid in overcoming nationalism and intolerance, promoting mutual understanding and political dialogue in the region, economic prosperity and the rule of law. The new EU enlargement methodology, which makes it possible to speed up the accession process, is important.

Keywords: European Integration, Western Balkans, European Union, international relations, new enlargement methodology

КАТЕГОРІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЗАХІДНИХ БАЛКАН» У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Дмитро Кравченко,

e-mail: DK_DK@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8772-9982>

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна, 04119, м. Київ, вул. Ілленка, 36/1*

Анотація

У статті автор розглядає терміни щодо позначення Балканського регіону у вітчизняній та зарубіжній літературі та джерелах, країнах пострадянського простору, доктринах, дипломатичній практиці, зовнішньополітичних уявленнях міжнародних акторів. Увага звертається на географічних, історико-політичних, державних, етнічних, інтеграційних аспектах, що породили у використанні значну кількість термінів для позначення Балканського регіону. В період холодної війни виникло поняття Центральна та Південно-Східна Європа. Розпад біполярної системи, криза та розпад Югославії в 90-х роках ХХ століття внесло ще декілька вживаних термінів – постюгославський простір, країни колишньої Югославії, які на сьогодні представляють постконфліктну зону, що зробила крок до європейського способу життя, і де активність ЄС є найбільш високою. Найбільш прийнятним в дипломатичній практиці є використання терміну Південно-Східна Європа – географічне визначення без політико-ідеологічного підтексту, яке об'єднує країни в одну групу в контексті трансформаційних перетворень та взаємодій. Євроінтеграційні процеси в регіоні дали імпульс новому терміну – Західні Балкани.

Зосереджується увага на дослідженні та аналізі поняття «євроінтеграція Західних Балкан» у сучасних міжнародних відносинах. Визначено загальне та особливе в політиці розширення ЄС щодо балканських країн. Вказується, що євроінтеграція Балкан необхідна як важлива складова стабільності, каталізатор примирення, добросусідства та добрих політичних відносин, як допомога в подоланні націоналізму та нетерпимості, сприяння взаєморозумінню та політичному діалогу в регіоні, економічному процвітанню та верховенству права. Важливою є нова методологія розширення ЄС, що дає можливість пришвидшити процес вступу.

Ключові слова: Європейська інтеграція, Західні Балкани, Європейський Союз, міжнародні відносини, нова методологія розширення

Постановка проблеми. Євроінтеграційний досвід балканських держав є довготривалим і непростим. Ще у 2000-х роках балканські країни подали свої заявки на членство до Європейського Союзу, але, як відомо, бажане членство здобула тільки Хорватія у 2013 р. Чорногорія, Сербія, Албанія, Північна Македонія й надалі залишаються кандидатами на вступ, Боснія та Герцеговина, Косово навіть потенційними кандидатами. Така ситуація із вступом зумовлена багатьма чинниками, в основі яких складні політичні процеси навколо членства цих країн всередині ЄС і відсутність політичної волі провадити необхідні реформи у себе вдома.

Пошук оптимальних шляхів євроінтеграції Західних Балкан є важливим для вирішення актуальних проблем сучасності, для входження до європейського простору нових його членів, зокрема і України.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Серед академічних досліджень проблема європеїзації Балканського регіону розглядається у науковому доробку Ф. Бібера (Bieber, 2018a, Bieber, 2018b). Дослідженням сучасних процесів на Балканах в контексті зближення з Європейським Союзом, займаються зарубіжні

науковці А. Врачич (Vracic, 2018), С. Суботич (Subotić, 2018), Д. Мандич (Mandić, 2017), А. Гаич (Gajiћ, 2018) тощо.

Серед вітчизняних дослідників, які займаються вивченням даної тематики варто виокремити роботи В. Давидчук (Davudchuk, 2020), де висвітлюються перспективи вступу країн Західних Балкан до ЄС, політичні, економічні цілі та інтереси цих країн у співпраці з Європейським союзом. А також праці М. Миронова (Mironova, 2010) та О. Чумаченка (Chumachenko, 2010), які розкривають еволюцію політики ЄС щодо Західних Балкан, ризики політики розширення ЄС в Західних Балканах та шляхи їх подолання. Окрім того, наукова стаття Д. Кравченка (Kravchenko, 2022), яка присвячена європейській інтеграції Північної Македонії у XXI ст.

Метою даного дослідження є розгляд термінів щодо позначення Балканського регіону, вивчення та аналіз загальних та специфічних умов євроінтеграції Західних Балкан.

Виклад основного матеріалу. Велика кількість розподільчих ліній – географічних, історико-політичних, державних, етнічних, інтеграційних, породило у використанні значну кількість термінів щодо позначення Балканського регіону. Центральна і Південно-Східна Європа, Балкани, Балканський регіон, Балканський півострів, Європейська Туреччина, країни колишньої Югославії є традиційними визначеннями у вітчизняній літературі та в країнах пострадянського простору. У свою чергу поняття Західні Балкани використовується найчастіше в зарубіжній (західній) науковій літературі та джерелах. Саме термін «Західні Балкани» у зв'язку з євроінтеграційними процесами в регіоні ввійшов у світову практику.

Географічно до Балканського півострова належать Албанія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Греція, Північна Македонія, Румунія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія та європейська частина Туреччини. До середини XIX ст. визначення балканський (у перекладі з тюркської – гірський хребет) майже не використовувалось, застосовувалося еллінський, іллірійський, римський, візантійський. До Берлінського конгресу 1878 року частими визначеннями були Європейська Туреччина, Європейське Османське Царство, Європейський Левант, Близький Схід, а самі турки називали ці території землями римлян, Османська Європа (Todorova, 2015: 45-46).

Наприкінці XIX – початку XX ст. широкого впровадження набуває визначення Балкани та Балканський півострів, які скомпрометували себе процесом балканізації – створенням дрібних держав з великонаціональними ідеями, де пріоритет надавався власним інтересам, на шкоду сусіднім (Dimitrievych, 2005: 40). Паралельно Теобальдом Фішером відроджується вживане німецьким дипломатом Йоганном Георгом фон Ханом поняття Південно-Східна Європа, яке стає популярним між двома світовими війнами в силу своєї нейтральності, без політичного чи ідеологічного забарвлення, винятково географічна назва (Todorova, 2015: 54).

Після Другої світової війни геополітична реальність розділили Балкани на два блока – капіталістичний і соціалістичний (Східна Європа), що зруйнувало уявлення про традиційну історичну спільність.

В період холодної війни виникло поняття Центральна та Південно-Східна Європа, до складу якої ввійшли країни колишньої Югославії, Вишеградської групи, Болгарія, Румунія, Албанія і Словенія. Греція та Туреччина, будучи несоціалістичними, під англо-американським впливом та ставши членами НАТО у 1952 р., були виключені із даного поняття. А із закінченням холодної війни політично, економічно та інфраструктурно були активно втягнуті в Балканську проблематику.

Розпад біполярної системи, криза та розпад Югославії в 90-х роках XX ст. внесло ще декілька вживаних термінів – постюгославський простір, країни колишньої Югославії, які на сьогодні представляють постконфліктну зону, що зробила крок до європейського способу життя, і де активність ЄС є найбільш високою.

Варто зазначити, що використання термінів Балкани, Балканський регіон, Західні Балкани, Південно-Східна Європа залежить від того у якому ключі їх використовують в своїх доктринальних, наукових, зовнішньополітичних уявленнях міжнародні актори. На початку 2000-х років теоретики копенгагенської школи до поняття Балкани відносили 8 країн: Хорватію, Боснію та Герцеговину, Сербію та Чорногорію (СР Югославію), (Північну) Македонію, Албанію, Болгарію, Румунію, Грецію. А поняття Північно-Східна Європа включало 12 країн: Балкани + Словенія, Угорщина, Туреччина, Кіпр і розглядалось як субрегіон, що є частиною європейської системи безпеки (Vujan, & Waever, 2003: 337-377, 395-396, 379).

Європейський Союз, розробляючи наприкінці 1990-х років стратегію стабілізації Південно-Східної Європи сформулював регіон як Західні Балкани, що включає в себе країни колишньої Югославії, Албанію, але без Словенії. Це було тимчасове визначення в рамках інтеграційної політики ЄС, яке почало активно застосовуватися Європейським Союзом і після 2000 р. Так, вважається, що Хорватія, вступивши до Європейського Союзу, перестала бути частиною регіону Західних Балкан.

Західні Балкани є невід'ємною частиною нового європейського простору, що формується і включають в себе Албанію, Боснію та Герцеговину, Хорватію, Північну Македонію, Чорногорію, Сербію, Косово та залишаються сьогодні найменш інтегрованим та найбільш нестабільним регіоном.

Основна стратегія розширення ЄС базується на обумовленості. Копенгагенські критерії (1993 р.), у разі адаптації до їх умов, визначають успіх усіх країн, що прагнуть до членства в ЄС: це стабільність інституцій, що гарантуються демократією, верховенство права, права людини, повага і захист меншин; функціонуюча ринкова економіка, конкурентоспроможність в межах ЄС, здатність брати на себе зобов'язання членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзів. До Мадридських критеріїв (1995 р.) додано ще дві умови: адаптація адміністративних структур, транспозиція та імплементація законодавства ЄС у національне законодавство.

Окрім цих загальних умов, ЄС запропонував ще й регіональний підхід з політичними та економічними умовами для Західних Балкан, який передбачає узгоджену та прозору політику двосторонніх відносин у сфері торгівлі, фінансів, економічного співробітництва, договірних відносин з необхідним ступенем гнучкості.

Євроінтеграція Балкан необхідна як важлива складова стабільності; каталізатор примирення; добросусідства та добрих політичних відносин; як допомога у подоланні націоналізму та нетерпимості; сприяння взаєморозумінню та політичному діалогу в регіоні. У той же час рівень відносин з кожною країною різний, а загальні умови є обов'язковими також для всіх країн регіону як основа заздальгідь узгодженої регіональної політики.

У травні 1999 р. Європейський Союз започаткував процес стабілізації та асоціації (SAP) для 5 країн Західних Балкан як інструмент підтримки зусиль країн, що відновлюють економіку та реформують політичну систему згідно із стандартами ЄС, та як готовність прийняти ці країни як кандидатів до ЄС.

Європейський Союз є найбільшим донором Західних Балкан, що з 1991 р. виділив понад 7 млрд. євро на реконструкцію та соціально-економічний розвиток, сприяння демократії та регіональній співпраці на Західних Балканах.

SAP – це політична основа взаємовідносин ЄС – Західні Балкани. В межах SAP додатково діють інструменти, що дають змогу ЄС стабілізувати країни Західних Балкан та привести згідно з європейськими стандартами їх економічну та правову системи: 1) спеціальні двосторонні Угоди про стабілізацію та асоціацію (SAA) з різними Балканськими країнами, що прямо містять положення щодо майбутнього членства країни в ЄС; 2) торгівельні преференції (наприклад, безмитний доступ до ринків ЄС – сільськогосподарської продукції, промтоварів тощо); 3) технічна та фінансова допомога; 4) Пакт стабільності (1999 р.) – ширшої ініціативи, що включає всіх ключових міжнародних гравців, який у 2008 р. було замінено Радою регіонального співробітництва (A credible EU perspective, 2022).

Кожна SAA створила постійні структурні підрозділи із співпраці. Рада зі стабілізації та асоціації, яка збирається щорічно на міністерському рівні, контролює застосування та імplementацію відповідної угоди. Їй допомагає Комітет зі стабілізації та асоціації. Нарешті, Парламентський комітет зі стабілізації та асоціації (SAPC) забезпечує співпрацю між парламентами країн Західних Балкан та Європейським парламентом. SAA співпрацюють з усіма західнобалканськими нинішніми та потенційними країнами-кандидатами.

У квітні 2016 р. SAA набуло чинності в Косово, але це угода лише ЄС, яку країни-члени не повинні ратифікувати. Торгівля та пов'язані з торгівлею аспекти SAA включені до тимчасових угод. Як правило, вони набувають чинності швидко після підписання, оскільки торгова політика є винятковою компетенцією ЄС. Набувши чинності, SAA також замінили Тимчасові угоди між ЄС та країнами Західних Балкан (A credible EU perspective, 2022).

Політика ЄС має двосторонній, регіональний та багатосторонній формат, що є доповненням до співпраці в рамках SAP. Саміт в Салоніках (червень 2003 р.) сприяв посиленню регіонального співробітництва та зміцнення процесу стабілізації та асоціації на Західних Балканах. Європейська рада на даному саміті підтвердила, що всі країни Західних Балкан є потенційними кандидатами на членство в ЄС. Регіональне співробітництво є стимулом для становлення та розвитку регіональної вільної торгівлі, регіональних ринків електроенергії та газу, транспортної та телекомунікаційної інфраструктури, довкілля, науково-дослідних технологій і розробок, транскордонного та парламентського співробітництва.

З метою підтримки SAP – створено програму CARDS (2000-2006 рр.), що прийшла на зміну PHARE. Фінансове забезпечення склало 5 млрд. євро і було спрямоване на підтримку інституційної розбудови, юстиції та внутрішніх справ, транскордонного співробітництва, приватного сектору та інфраструктури.

Один із початкових підходів ЄС – це націлити й утримати країни Західних Балкан в орбіті європейських цінностей, в Європі, але поза межами інституційного ядра ЄС. Важливим в цьому ключі розглядалось регіональне співробітництво, що забезпечувало б мінімальну стабільність, сприяло б розвитку торгівлі, ринкової економіки та добросусідських відносин.

Згодом, коли початковий ентузіазм орієнтації на ЄС змінився розчаруванням, актуальною стала подвійна пропозиція: 1) інституціалізації; 2) можливого вступу до ЄС. Це стало сильним стимулом, щоб утримувати Балканський регіон в орбіті ЄС.

Для реалізації політики згуртованості SAP було підсилено включенням додаткових форм допомоги для країн Західних Балкан перед вступом до ЄС. Зокрема у 2007 р. було створено Інструмент допомоги перед вступом (IPA), що передбачав допомогу в перехідний період, інституційну розбудову, транскордонне співробітництво, регіональні та людські ресурси, розвиток сільської місцевості.

У 2001 р. за сприяння Європейського Союзу було підписано «Меморандум про взаєморозуміння щодо сприяння лібералізації торгівлі» між країнами регіону, включаючи Румунію та Болгарію, сюди ж приєдналась і Молдова, згідно якого країни-підписанти взяли на себе зобов'язання укласти до 2002 р. мережу двосторонніх угод про вільну торгівлю. Було підписано понад 30 таких угод, що трансформувались 19 грудня 2006 р. в Бухаресті в єдину торговельну угоду – CEFTA – всіх балканських країн та Молдови, що в оцінці ЄС стало доповненням до SAP. Значним прогресом регіонального співробітництва з питань економіки, демократії та безпеки стало створення 27 лютого 2008 р. в Софії Ради регіонального співробітництва (RCC) (Western Balkans, 2022).

Вступ Хорватії до ЄС 1 липня 2013 р. став значним стимулом для інших країн регіону. Спираючись на досвід Хорватії, Комісія запропонувала подальші вдосконалення підходу до переговорів у своїй «Стратегії розширення» на 2011-2012 рр., акцентуючи більшу увагу на питання верховенства права. Це означає, що комісії щодо обговорення судової реформи та основних прав (розділ 23 *acquis* ЄС) і

юстиції, свободи та безпеки (розділ 24) починають діяти на ранній стадії всіх майбутніх переговорів і закриваються останніми. Цей підхід було підтверджено та підкріплено в повідомленні Комісії від 5 лютого 2020 р. під назвою «Посилення процесу вступу – надійна перспектива ЄС для Західних Балкан», у якому представлено оновлену методологію розширення для Західних Балкан.

Окрім того, він є невід'ємною частиною Економічного та інвестиційного плану (EIP) для Західних Балкан, який був опублікований як частина пакету заходів щодо розширення Комісії на 2020 рік. Економічний та інвестиційний план визначає значний інвестиційний пакет, який мобілізує до 9 мільярдів євро фінансування для регіону. Він підтримуватиме стале підключення, людський капітал, конкурентоспроможність та інклюзивне зростання, а також подвійний зелений і цифровий перехід (Western Balkans, 2022).

Нова методологія розширення була запропонована (2019 р.) Францією і прийнята Радою у березні 2020 р. Першочерговим завданням стало пришвидшити процес вступу до ЄС. Згідно з новою методологією розширення 35 розділів переговорів структуровані в 6 тематичних кластерів: основи (включає 5 розділів), внутрішній ринок (9 розділів), конкурентоспроможність та інклюзивне зростання (8 розділів), зелений порядок денний і стале підключення (4 розділи), ресурси, сільське господарство та згуртованість (5 розділів) та зовнішні відносини (2 розділи), і, таким чином, переговори будуть відкриті для всього кластеру замість окремих розділів. Це певною мірою може прискорити процедуру, оскільки Рада може прийняти рішення про відкриття переговорів одразу по різних розділах. Загалом для відкриття всіх розділів потрібно лише 6 рішень.

Методологія передбачає сильний фокус на фундаментальних реформах (верховенство права, демократія, економічні реформи). Крім того, переглянута методологія передбачає посилення політичного контролю та залучення держав-членів. Застосування ще буде перевірятись на практиці під час переговорів про вступ Албанії та Північної Македонії, та під час переговорів про приєднання з Сербією. Сербія продовжує переговори про вступ відповідно до кластерного підходу, а не за розділами і у грудні 2021 р. Рада дала дозвіл на початок переговорів щодо всього кластеру 4 «Зелений порядок денний і стале підключення» для Сербії. Перший кластер є основний – він відкривається першим і закривається останнім, для нього розробляються дорожні карти, встановлюються проміжні орієнтири та здійснюється проміжний контроль, для решти кластерів – проміжні орієнтири відсутні. Після завершення переговорів країна-кандидат має повністю привести своє національне законодавство у відповідність із *acquis* ЄС та продемонструвати результати впровадження (A credible EU perspective, 2022).

Передумовою для проведення офіційного початку переговорів, є одностайне схвалення державами-членами в Раді Рамкової програми для переговорів, розробленої Комісією. Окрім процедурних елементів, Рамкова програма переговорів включає пункти (умови) для кожної країни, як правило, політичного характеру, за якими будуть оцінюватися результати проведених переговорів. Наприклад, рамки переговорів для Хорватії містили зобов'язання щодо добросусідських відносин, які є частиною Процесу стабілізації та асоціації. Так, для Сербії додатково було визначено нормалізацію відносин з Косово. Випадок Північної Македонії виглядає подібним до Сербії, оскільки проект рамок переговорів для країни також містить конкретні положення щодо сусідських відносин з Грецією (імплементация Преспанської угоди) та Болгарією (імплементация Договору про добросусідські відносини 2017 року).

У червні 2022 р. Франція уклала угоду між Болгарією та Північною Македонією, спрямовану на врегулювання суперечки та розблокування переговорів про вступ Північної Македонії до ЄС. Однак Болгарія зняла своє вето, вимагаючи додавання до протоколу другого засідання Спільної міжурядової комісії за статтею 12 Договору про добросусідські відносини до переговорної програми. Іншою умовою, запропонованою Францією, було внесення змін до Конституції Північної Македонії, що визнає болгар

державотворчим етносом. Обидві вимоги були схвалені Радою – по-перше, було домовлено, що фактичні переговори з Північною Македонією розпочнуться, коли країна внесе зміни до Конституції. По-друге, Рамкова програма переговорів продемонструвала прогрес у переговорах щодо вступу в залежність від виконання Північною Македонією Договору з Болгарією 2017 р. Враховуючи різне тлумачення положень Договору обома сторонами, право вето Болгарії все ще ставить під загрозу плавний процес вступу Північної Македонії (A credible EU perspective, 2022).

Вступ Хорватії до ЄС у липні 2013 р., отримання статусу повного кандидата Сербією у 2012 р., початок переговорів про вступ до ЄС з Албанією та Північною Македонією у липні 2022 р. є яскравим доказом прихильності ЄС до Західних Балкан.

Висновки. Балкани є складним історичним феноменом, тому існує значна кількість термінів для позначення регіону. Сталої і загальноновизнаної термінології не напрацьовано, і доречним вважається використання будь-якого з існуючих термінів. Об'єктивні обставини, історична дійсність і ментальність народу сформували термін «балканізація», що накладає додатковий смисловий відтінок на регіон з присмаком націоналізму, має негативне оціночне забарвлення і є непопулярним навіть серед балканських країн.

На культурно-цивілізаційну приналежність Балканського півострова вказують терміни еллінський, ілірійський, римський, візантійський, історичні перепиті – європейська Туреччина, європейський Левант, османське царство, Близький Схід. У період холодної війни виникло поняття Центральна та Південно-Східна Європа. «Постюгославський простір», «країни колишньої Югославії» нагадує нам про кризовий сценарій, громадянські війни, розпад, тобто певний історичний відрізок часу, який наклав свій відбиток на подальший розвиток регіону.

Найбільш прийнятним в дипломатичній практиці є використання терміну Південно-Східна Європа – географічне визначення без політико-ідеологічного підтексту, яке об'єднує країни в одну групу в контексті трансформаційних перетворень і взаємодій. Євроінтеграційні процеси у регіоні дали імпульс новому терміну – Західні Балкани.

Категорія «європейська інтеграція Західних Балкан» у сучасних міжнародних відносинах включає стратегію розширення ЄС, що базується на обумовленості, визначеній у Копенгагенських і Мадридських критеріях. Крім загальних умов, ЄС запропонував регіональний підхід з політичними та економічними умовами для Західних Балкан, який передбачає узгоджену та прозору політику двосторонніх відносин у сфері торгівлі, фінансів, економічне співробітництво, договірні відносини з необхідним ступенем гнучкості. Євроінтеграція Балкан необхідна як важлива складова стабільності, каталізатор примирення, добросусідства та добрих політичних відносин, як допомога у подоланні націоналізму та нетерпимості, сприяння взаєморозумінню та політичному діалогу в регіоні, економічному процвітанню та верховенству права. Важливою є нова методологія розширення ЄС, що дає можливість пришвидшити процес вступу.

REFERENCES

- A credible EU perspective for the Western Balkans (2022). *Enhancing accession process*. <https://cutt.ly/RO4zw2P> [in English].
- Bieber, F. (2018). *Building Impossible States? State-Building Strategies and EU Membership in the Western Balkans. EU conditionality for the Western Balkans*. London: Routledge [in English].
- Bieber, F. (2018). Patterns of competitive authoritarianism in the Western Balkans. *Journal of East European Politics*, 34 (3), 337-354 [in English].
- Buzan, B., & Waever, O. (2003). *Regions and Powers. The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
- Chumachenko, O.A. (2010). Polityka rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu v Zakhidnykh Balkanakh: osnovni ryzyky ta shliakhy yikh podolannia. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 1, 132-146 [in Ukrainian].

- Davydchuk, V.H. (2020). Perspektyvy vstupu derzhav Zakhidnykh Balkan do Yevropeiskoho Soiuzu. *Naukovi zapysky. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny»*, 5, 134-140 [in Ukrainian].
- Dimitriievych, V. (2005). Rossiiskii krizis i mirovoie soobshchestvo. *Serbiya o sebe*. Moskva: Yevropa [in Russian].
- Gajih, A.S. (2018). Evroatlantske Integratsije, Srbija I Zapadni Balkan Posle «Bregzita»: Geopolitichke Okolnosti. *Politika natsionalne bezbednosti*, 14 (1), 123-139. Retrieved from <https://cutt.ly/no4l7wm> [in Serbian].
- Kravchenko, D. (2022). Yevropeiska intehratsiia Pivnichnoi Makedonii: vyklyky XX st. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*, 4, 72-79. DOI: <https://doi.org/10.26693/ahpsxxi2022.04.072> [in Ukrainian].
- Mandić, Danilo (2017, January 5). Anatomy of a Refugee Wave: Forced Migration on the Balkan Route as Two Processes. *Europe Now Journal*. Retrieved from <https://cutt.ly/No4l9tE> [in English].
- Myronova, M.A. (2010). Evoliutsiia polityky YeS shchodo krain Zakhidnykh Balkan. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 93(2), 28-37 [in Ukrainian].
- Subotić, Strahinja (2018, Novembar). Zapadni Balkan iz perspective Bregzita. *CEP pogled*. Retrieved from <https://cutt.ly/Fo4lHbO> [in Serbian].
- Todorova, M. (2015). *Imaginarni Balkan*. Zagreb: Ljevak [in Croatian].
- Vracic, A. (2018, May 9). The Way Back: Brain Drain and Prosperity in the Western Balkans. *ECFR*. Retrieved from <https://cutt.ly/Yo4lT2p> [in English].
- Western Balkans: An Economic and Investment Plan to support the economic recovery and convergence (2022). *The European Commission*. Retrieved from <https://cutt.ly/Co4ljoJ> [in English].

УДК (UDC) 327 (55+5)

DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.034

DETERMINATION OF IRAN'S POWER FACTORS BASED ON THE BASIC CONCEPTS OF REGIONAL LEADERSHIP

Olena Zarytska,

e-mail: ol.zarytska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1080-5729>

Petro Mohyla Black Sea National University,

Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantrnykiv st., 10

Nataliia Shynkaruk,

e-mail: natalisch1003@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-6240>

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Ukraine, 03041, Kyiv, Geroiv Oborony st., 15

Abstract

One of the most important features of the regional geopolitical map of the Middle East at the beginning of the 21st century was the strengthening of the influence of the Islamic Republic of Iran, which abandoned the principle of a passive approach to regional affairs, which it generally followed during the Cold War, and moved to the phase of active regional positioning. Over the past 20 years, Iran has actively sought recognition as a legitimate regional state in the Middle East. Such efforts are categorically not perceived within the region and with caution and scepticism – outside its borders. The growing role of Iran is undoubtedly recognized by the international community, but the methods by which Tehran exercises its influence are of great concern. The West calls on Tehran to withdraw from the regional struggle, but the regime does not agree to give up regional positions except to guarantee its own national security. An interesting question in this aspect is whether the Islamic Republic of Iran actually represents a country with the status of a regional leader, or, on the contrary, is governed only by the protection of national interests, and therefore cannot be fully called a leader in the Middle East. In order to find out whether Iran is a regional leader today, the authors applied the classification of the German researcher D. Nolte. As a result of the conducted analysis, it can be stated that the Islamic Republic of Iran meets many requirements of a regional state that is growing at the level of a regional player of medium power. However, factors of Iranian strength are not sufficient for Iran to gain regional leadership. The root cause of which is ideological differences, mistrust, political blackmail and manipulation, reinforced by military support for illegal insurgent movements, etc.

Keywords: Iran, Middle East, USA, EU, SCO, regional leadership, regional leadership criteria

ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ МОГУТНОСТІ ІРАНУ З ОГЛЯДУ ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРСТВА

Олена Зарицька,

e-mail: ol.zarytska@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1080-5729>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10*

Наталія Шинкарук,

e-mail: natalischi1003@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4488-6240>

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
Україна, 03041, Київ, Героїв оборони, 15*

Анотація

Однією з найголовніших особливостей регіональної геополітичної карти Близького Сходу початку XXI століття стало посилення впливу Ісламської Республіки Іран, який полишив принцип пасивного підходу до регіональних справ, яким він загалом слідував у часи холодної війни та перейшов до фази активного регіонального позиціонування. Упродовж останніх 20 років Іран активно домагається визнання себе як законної регіональної держави на Близькому Сході. Подібні намагання категорично не сприймаються всередині регіону та з обережністю і скептицизмом – за його межами. Зростаюча роль Ірану, без сумніву, визнається міжнародною спільнотою, але те, якими методами Тегеран реалізує свій вплив, викликає величезне занепокоєння. Захід закликає Тегеран вийти із регіональної боротьби, але режим не погоджується здавати регіональні позиції інакше як на гарантії власної національної безпеки. Цікавим в цьому аспекті постає питання – чи насправді Ісламська Республіка Іран представляє собою країну із статусом регіонального лідера, або, навпаки, керується лише захистом національних інтересів, а, отже, не може повною мірою називатися лідером на Близькому Сході. З метою з'ясування чи є сьогодні Іран регіональним лідером, авторами була застосована класифікації німецького дослідника Д. Нолте. У результаті, проведеного аналізу можна стверджувати, що Ісламська Республіка Іран відповідає багатьом вимогам регіональної держави, що зростає на рівні регіонального гравця середньої сили. Втім, фактори іранської міцності не є достатніми для здобуття Іраном регіонального лідерства. Першопричиною чого є ідеологічні розбіжності, недовіра, політичний шантаж та маніпуляції, підкріплені військовою підтримкою незаконних повстанських рухів та ін.

Ключові слова: Іран, Близький Схід, США, ЄС, ШОС, регіональне лідерство, критерії регіонального лідерства

Постановка проблеми. Однією з найголовніших особливостей регіональної геополітичної карти Близького Сходу початку XXI ст. стало посилення впливу Ісламської Республіки Іран, який полишив принцип пасивного підходу до регіональних справ, яким він загалом слідував у часи холодної війни та перейшов до фази активного регіонального позиціонування.

Упродовж останніх 20 років Іран активно домагається визнання себе як законної регіональної держави на Близькому Сході. Подібні намагання категорично не сприймаються всередині регіону та з обережністю і скептицизмом – за його межами. З одного боку, травматичний історичний досвід країни перетворився на

відчуття стратегічної самотності, яку Іран прагне подолати шляхом просування своєї активної зовнішньої політики. З іншого – існує глибоко вкорінене історичне усвідомлення минулої величі Перської імперії та цивілізаційного внеску, який країна внесла у його розвиток. Тегеран вважає, що ні регіональні, ні міжнародні партнери не оцінюють достатньою мірою жодного з цих аспектів.

Аналіз попередніх досліджень. Питання вивчення чинників могутності ІРІ з огляду головних концепцій регіонального лідерства дещо представлені як у працях вітчизняних, так і закордонних дослідників. При здійсненні даного дослідження увага авторів була зосереджена саме на сучасних працях. Серед яких варто виокремити наукові роботи Л. Вовчук та О. Зарицької (Zarytska, & Vovchuk, 2020), Я. Завади (Zavada, 2018), які висвітлюють зовнішньополітичний курс Ісламської Республіки Іран у контексті здобуття країною статусу регіонального лідера на Близькому Сході. Для реалізації чого Іран застосовує низку інструментів, які дозволили закласти основи міцності політичного режиму в країні.

Ґрунтовними є праці Л. Заккари (Zaccara, 2004; 2018), А. Адіб-Могаддама (Adib-Moghaddam, 2017-2018), Рухола К. Рамазані (Ramazani, 2013), Ю. Мацунаґи (Matsunaga, 2016), де безпосередньо розглядається питання прагнення Ірану до регіональної гегемонії шляхом втручання у близькосхідний регіон та протистояння поширенню гегемонії США у регіоні.

Головною метою та завданнями даного дослідження є визначення чинників могутності Ірану на Близькому Сході через призму основних концепцій регіонального лідерства.

Виклад основного матеріалу. Зростаюча роль Ірану, без сумніву, визнається міжнародною спільнотою, але те, якими методами Тегеран реалізує свій вплив, викликає величезне занепокоєння. Захід закликає Тегеран вийти із регіональної боротьби, але режим не погоджується здавати регіональні позиції інакше як на гарантії власної національної безпеки (Jalilvand, 2017).

Цікавим в цьому аспекті постає питання – чи насправді Ісламська Республіка Іран представляє собою країну із статусом регіонального лідера, або, навпаки, керується лише захистом національних інтересів, а, отже, не може повною мірою називатися лідером на Близькому Сході.

Доцільним, на думку авторів у даному випадку, є використання класифікації німецького дослідника Д. Нолте (Nolte, 2006) щодо визначення ознак регіонального лідера. Дана класифікація допомагає визначити потужні та слабкі сторони країн регіону, які конкурують за лідерство.

Перш за все розглянемо питання регіонального лідерства Ірану через призму *власної ідентичності у регіоні*. Сама концепція Близького Сходу історично носила умовний характер. Наприкінці XIX ст. була запроваджена англійськими політичними діячами задля означення геополітичного простору в рамках панування Британської колоніальної імперії, а в середині XX ст. її запозичили Сполучені Штати з метою визначення меж власних геополітичних інтересів у даному регіоні. По завершенню Другої світової війни Іран стає частиною та географічним центром американських безпекових стратегій (Davison, 1960), а на початку XXI ст. – важливим елементом концепції «Великого Близького Сходу» (країни-члени Арабської Ліги, Ізраїль, Туреччину, Афганістан, Пакистан), яка передбачала міждержавну співпрацю задля демократизації та підтримання миру у регіоні (G8 Greater MiddleEast Partnership, 2005).

Сучасний Близький Схід, початково, сприймається злагодженим регіоном, де переважна більшість його членів мають приналежність до арабської нації та мусульманської більшості, що дає вагомий підстави для започаткування потужного процесу регіональної інтеграції (Tripp, 1995: 283-308). Однак, Близький Схід не є єдиним та інтегрованим простором в загальноприйнятому вигляді, а поділяється на декілька субрегіонів. Тому, має сенс скоріше говорити про субрегіональне, ніж регіональне лідерство на Близькому Сході, яке формує мультиполярне протистояння

в рамках цих субрегіонів – Алжир і Марокко є лідерами субрегіону Магриб; у Перській Затоці конкурують Саудівська Аравія та Іран; одноставним лідером Леванту є Ізраїль.

Близький Схід часто називають «регіоном без регіоналізму», адже жодна із регіональних організацій не виявляється здатною відігравати центральну роль, коли виникає велика політична, військова чи економічна криза. На Близькому Сході не створені ефективні регіональні органи, подібні до європейських або азійських, які займалися б питаннями безпеки. Для компенсації своєї слабкості і уразливості ряд арабських держав, серед яких й країни Перської затоки, йдуть на укладення угод у військово-політичній сфері з позарегіональними гравцями (США, Великобританією) або вступають в офіційні (Туреччина – Ізраїль) або неофіційні альянси (Сирія – Іран) (Aarts, 1995: 911-925).

На сучасному етапі не існує жодних можливих показників того, що внутрішньо-регіональне розсіювання влади може перейти у конструктивну фазу регіонального співробітництва, створення якого вимагало б, щоб принаймні двоє або троє із регіональних акторів (Єгипет, Ізраїль, Іран та Саудівська Аравія) співпрацювали між собою. Такий сценарій видається досить нереальним (Beck, 2006: 3).

Втім, амбіції Ірану виходять за субрегіональний рівень та не обмежуються конкуруванням із Саудівською Аравією у Перській затоці. Тегеран розповсюджує вплив по усьому Близькому Сході, втручаючись у регіональні конфлікти у Сирії, Ємені, Лівані та формуючи союзи із позарегіональними великими державами, такими як Росія, Китай.

Як наслідок, Близький Схід є гетерогенним регіоном, де великі регіональні актори розділені та ворожі один до одного з огляду на етнічні, релігійні та політичні розбіжності. Через розмитість кордонів Близького Сходу досягнення лідерства будь-якою країною-членом є проблематичним та умовним. Однак, Іран є важливою складовою цього регіону.

Наступною ознакою регіонального лідерства є *лідерська роль країни у регіоні*. На початку ХХІ ст. регіональні лідерські амбіції Ірану, які склалися історично, стали основою геополітичної моделі та метою зовнішньої політики країни.

Втім, варто зазначити, що геостратегічне значення Ірану стає очевидним ще наприкінці ХХ ст., про що неодноразово зазначали зарубіжні дослідники та політологи. Зокрема, С. Хантінгтон відносив Іран до другого рівня великих держав, які переважають своїх сусідів по регіону, але неспроможних посилити свій вплив у глобальному масштабі (Huntington, 1999: 35-49). З. Бзежинський називав Іран не тільки важливим геополітичним центром, але й геополітично-активною країною, яка домінує над узбережжям Перської затоки та становить стабілізаційну підтримку новій політичній різноманітності Середньої Азії (Bzezinski, 2016). Д. Фуллер та Дж. Арквіла відносили Іран до списку зростаючих амбітних регіональних держав, звільнених від біполярної системи (Md Abdul, 2015: 64-83).

Важливим фактором підвищення міжнародного впливу ІРІ стала ініціатива іранського президента М. Хатамі «Діалог цивілізацій», яка була прийнята в рамках Ісламської конференції та ООН в 2001 р., що, на думку дослідника Л. Заккара закріпила прагнення країни до досягнення статусу «великої держави» (Zaccara, 2004: 181-211).

Сучасне бачення регіонального лідерства для Ісламської Республіки Іран є досить специфічним та унікальним. Не виступаючи із ініціативами до інтеграції та миру, іранська влада створила особливу систему національної та регіональної безпеки, задіявши сектантський фактор та фінансуючи військові шиїтські угруповання по всьому Близькому Сході. Проблематичність такого бачення регіонального порядку полягає у його деструктивності та недовговічності союзів, побудованих на силі. Закономірним наслідком такого зовнішньополітичного курсу Ірану є усунення його із процесу прийняття регіональних рішень та посилення ролі наддержав на Близькому Сході.

Варто зауважити, що офіційна позиція самої іранської влади, принаймні такою, якою її оголосив аятола Алі Хаменеї, є означення лідерських амбіцій Ісламської Республіки в рамках протистояння гегемонії США в регіоні. У жовтні 2019 р. іранський лідер у листі до президента Хасана Рухані наголосив на «ісламському праві на протидію гегемоністичній і зарозумілій системі Вашингтону», акцентуючи увагу на тому, що «причиною нескінченної американської ворожості до країни є природа та ідентичність Ісламської Республіки Іран, яка народилася в результаті Ісламської революції» (Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation, N.d.).

Тобто, замість того, щоб прагнути бути власне регіональним гегемоном, Іран завзято «протистоїть гегемонії» США на Близькому Сході (Matsunaga, 2016). Тим самим проєктуючи свій політичний імідж із позиції лідерства та сили.

Враховуючи ознаку *«регіональний лідер розпоряджається порівняно високими військовими, економічними, демографічними та політичними можливостями»*, Іран, безперечно, вирізняється серед інших країн Близького Сходу. За ресурсними та географічно детермінованими показниками Ісламська Республіка Іран є однією із найбільших країн не лише близькосхідного регіону, але й усього світу (Iran, 2022). Окрім того, що країна розташовується на перехресті сухопутних та морських торгових шляхів, Ірану належить північна частина Ормузької протоки, стратегічно важливе місце на планеті, через яку проходить одна третина перевезень природного газу та 25% перевезень нафти в усьому світі.

На території країни проживає майже 84 млн. людей, з яких 75,5% – мешканці міст (Iran's population, N.d.). Більшість населення Ірану – етнічні перси (61%) (Iran's population, N.d.). Населення Ірану – молоде, середній вік громадян становить 32 роки. А їхній рівень грамотності є найвищим серед країн середньо-східного та північно-африканського регіонів і досягає 97% (такий самий показник у Греції та Кіпру). Підвищення рівня грамотності було пов'язано з намаганням виховати власні висококваліфіковані кадри в умовах ізоляції та відсутності закордонних спеціалістів. У 2018 р. Організація руху грамотності Ірану була нагороджена премією ЮНЕСКО Конфуція за сприяння розвитку цього напрямку (Iran's literacy rate up to 97%, 2014). За кількістю випускників інженерних спеціальностей Іран посідає третє місце у світі після Росії та США (Osvichena molod i konservativnyi rezhym, 2020).

Іран має середньо розвинуту економіку, в основі якої експорт сировини. ВВП Ірану у 2019-2020 рр. оцінювався в 463 млрд. дол., у 2021 р. – 232 млрд. дол. (Poslednie dannye po VVP v Irane, 2022). Згідно з оцінками Світового Банку, Іран посідає друге місце у світі за запасами природного газу та четверте за перевіреними запасами сирої нафти, із середнім видобутком нафти 4 млн. барелів в день (US Energy Information and Administration, N.d.).

Економічна активність та доходи уряду значною мірою залежать від надходжень від продажу нафти (35% ВВП країни) і тому залишаються нестабільними (Islamic Republic of Iran, 2021-2022). Не дивлячись на те, що Іран не входить в такі потужні економічні структури, як БРІКС або G-20, країна є членом «Групи 11» (Next Eleven), до складу якої входять держави із високою ймовірністю перетворення своїх національних економік в найбільші локомотиви міжнародної системи економічних відносин ХХІ століття (Beyond the BRICS: A look at the Next 11, 2007).

Однак, економіка Ірану зазнає серйозних збитків від тривалої міжнародної ізоляції, спричиненої санкційною політикою провідних акторів міжнародної арени (США, ЄС, ООН та ін.), які звинувачують Іран у підтримці міжнародного тероризму. У травні 2018 р. президент США Дональд Трамп вивів свою країну із «ядерної угоди» із Іраном та посилив економічні санкції, заборонивши американським компаніям торгувати із Іраном та його партнерами. У результаті у 2021 р. лише 8 країн офіційно мали право на купівлю іранської нафти – Китай, Індія, Італія, Греція, Японія, Південна Корея, Тайвань та Туреччина (SShA nazvaly krainy..., 2018), що тим самим завдало економіці ІРІ болючого удару. Підтримавши Росію у повномасштабному

вторгненні в Україну, Іран втратив ще низку партнерів (Eskalatsiia napruzhenosti..., 2022). Як наслідок, у 2022 р. основним покупцем іранської нафти став Китай (Eksport nafty z Iranu zrostaie try misiatsi pospil, 2022). А це у свою чергу спричинило скорочення ВВП країни, зріст рівня безробіття (Iran: Unemployment rate from 1999 to 2019, 2019), інфляції (Iran: Inflation rate from 1984 to 2021, 2021). зuboжіння іранського населення. Так, 60% іранців живуть у відносній бідності, оскільки заробітної плати вистачає лише приблизно на третину витрат на життя. Половина тих, хто живе за межею бідності, бореться із крайньою бідністю (Stevensons, 2021).

В умовах міжнародної ізоляції Ірану вдалося вибудувати особливу економічну модель «економіка опору», яка заснована на індустріалізації та імпортозаміщенні, орієнтуючись при цьому на азійські ринки, менш чутливі до політичних конфліктів і, на відміну від європейських, більш відкритих для іранських товарів. Реалізація цієї політики дозволяє залишатися країні життєздатною під вагою економічних санкцій (Jallivand, 2019: 130-131).

Однак, будь-яка інтеграція у світову економіку розглядається режимом як втручання та потенційне порушення внутрішнього порядку, створюючи тим самим замкнене коло протиріч між гілками влади. Подібна модель державного управління унеможливає будь-які економічні реформи, які в країні не працюють через неефективне використання природних ресурсів та побудову екстрактивних економічних інститутів, заснованих на держконтролі. Значна доля державного бюджету виділяється на величезні військові витрати. Левова частина військового бюджету витрачається на підтримання режиму у самій країні, а також фінансування дружніх для Ірану терористичних угруповань в регіоні.

За військовими показниками Іран є найпотужнішою країною на Близькому Сході. Згідно зі звітом Агентства оборонної розвідки США Тегеран зобов'язався упродовж короткого періоду стати сильним панівним близькосхідним гравцем (Iran military power Defence Intelligence Agency, 2019: 5). Іранська армія складається із регулярної армії Artesh та загонів Корпусу вартових ісламської революції, які разом із урахуванням резервістів складають більш ніж мільйонну армію країни (Iran military power Defence Intelligence Agency, 2019: 11), яка посідає восьму сходинку по чисельності в світі. Іран має найбільш забезпечену армію на Близькому Сході, яка налічує 1 513 танків, 6798 одиниць артилерії, 194 берегових човнів та 21 субмарину (The Gulf Military Balance, 2019).

Важливої уваги заслуговує ракетна програма Ірану, особливо програма балістичних ракет середньої дальності. В умовах багаторічних санкцій Тегеран інвестував значні кошти у свою внутрішню інфраструктуру, обладнання та досвід для розробки і виробництва ракет, які можуть завдати удару по цілях у регіоні до 2000 кілометрів від кордонів Ірану до Ізраїлю та південно-східної Європи. В рамках «пасивної оборони» Іран широко використовує камуфляж та приховування, підземні споруди та високомобільні підрозділи. Все це разом із розвиненою системою протиракетної оборони, фактично унеможливає повітряну операцію проти Ірану.

Однак, уряд Тегерану чудово розуміє, що на загальноприйнятому рівні вони не можуть конкурувати зі Сполученими Штатами Америки, тому перевага надається розвитку власних оборонних можливостей, які підсилюються асиметричною тактикою захисту країни та режиму (McInnis, 2017). «Іран — не слабкий, але, разом з тим, він не здатний на велику агресію або на те, щоб стати регіональним гегемоном в разі ефективного опору з боку країн-сусідів і США» (Cordesman, 2007: 2).

З точки зору політичної стабільності, внутрішньодержавний ісламський авторитаризм є панівною політичною та культурною структурою в Ірані. Політична система Ірану об'єднує представницьку демократію із релігійним контролем; конституцію із законами шаріату; виборчі права із поліцією моралі. Так, ЦРУ визначає Іран як «теократичну республіку» (Iran, 2022).

З метою забезпечення продовження діяльності ІРІ та утримання влади, в країні було зорганізовано специфічну систему інститутів влади, де державні інституції

дублюються релігійними. У свою чергу, жодна з цих інституцій не здатна здобути достатню владу, щоб поставити у повну залежність від себе Верховного Лідера. Така система балансів і обмежень політичної системи в англomовній літературі іменується як «загальмована рівновага» (suspended equilibrium) (Kamrava, 2004).

Таким чином, дублювання і розподіл відповідальності дозволяє стабілізувати режим, спричинивши внутрішній конфлікт і заблокувавши будь-яку політичну ініціативу. Цей конфлікт є конституційно закріплений (Ст. 110 Конституції). Варто зазначити, що обов'язки президента є обмеженими законами держави і не передбачають самостійного формування політики (ст. 122-126) (Constitution of Iran, N.d.). Жоден із президентів-реформаторів, таких як А. Рафсанджані, М. Хатамі та Х. Рухані, не зуміли переломити систему та повести ефективні економічні реформи поза контроль Верховного Лідера. Те саме ми можемо спостерігати й щодо новообраного президента країни у 2021 р. І. Райсі.

Ісламська Республіка Іран формально є республікою із системою виборної влади. Втім, вибори проводяться не за демократичними стандартами, а із втручанням Ради Опікунів, невибраного органу влади, який дискваліфікує всіх кандидатів, яких він вважає недостатньо лояльними режиму. Кінцеве рішення щодо кандидатів та президентське крісло знаходиться в компетенції аятоли Алі Хаменеї. Згідно з показниками демократичних свобод Іран є невільною країною із індексом 17 балів зі 100 по міжнародній класифікації Freedom House (Iran: Freedom in the world, 2021).

Узагальнюючи показники економічного розвитку, стабільності політичної влади, військової сили та кількості населення, можна впевнено констатувати, що Іран претендує на звання регіонального лідера. Ця близькосхідна країна – велика за розмірами із працездатним молодим та грамотним населенням та великою кількістю природних ресурсів, видобуток яких складає значну частину доходу країни. Однак, наявність сприятливих економічних та демографічних факторів, значною мірою, нівелюються неефективністю їх використання. Авторитарний режим, побудований та милітаризмі та небажанні інтегруватися в світові економічні структури, не сприяє економічному розвитку та досягненню добробуту власного населення, сприяючи зростанню бідності та внутрішньої напруги. Міжнародна ізоляція Ірану є наслідком зовнішньополітичних рішень та дій влади. Наразі говорити про вихід ІРІ з ізоляції та економічного глухого куту неможливо. Лібералізації режиму та демократизації інститутів державного управління Ірану стануть запорукою перегляду позицій провідних акторів міжнародної арени щодо нього і відповідно політики зняття санкцій.

Ще одним важливим критерієм є *«регіональна влада ідеологічно приваблива та поважається іншими суб'єктами регіону»*. Реалізація «експорту революції», основної ідеологічної стратегії Ісламської Республіки після 1979 р., передбачала можливість конкурувати з релігійними доктринами Саудівської Аравії та Пакистану. Перебуваючи на хвилі революційної ейфорії, Іран поширював своєрідну ідею месіанства, яка втілювалася у екстраполованні власної революційної моделі влади на суміжні держави. Мотивація революційних намагань окреслювалася тим, що Іран «не вважав арабські країни, такі як Катар, Оман, ОАЕ, Кувейт і Саудівську Аравію незалежними» (Isaev, & Sotnichenko, 2010: 61), вважаючи ці країни Перської затоки проамерикансько налаштованими.

Втім, на ідеологічному рівні результати експорту ісламської революції виявилися загалом негативними, а події 1979 р. не призвели до ланцюгових реакцій в арабському/мусульманському світі. У свою чергу притягнення, притаманне революційній ідеї, не набрало обертів. Об'єктивними причинами нереалізованості даного процесу можна назвати той факт, що управління в більшості країн Близького Сходу ґрунтувалося на секуляризмі. Наприклад, у Сирії світський режим Хазефа Асада, перебуваючи у статусі стратегічного партнера Ірану на Близькому Сході, активно опирався впровадженню ісламської моделі влади, і залишився суто світським. По-друге, пан-арабійський націоналізм врешті респт виявився більш

значущим для арабських країн, ніж релігійна приналежність (Іран не міг здобути перемогу над Іраком під час восьмирічної війни у 1980-х роках, незважаючи на те, що більшість іракців, які брали участь у війні, були шіїтами). По-третє, сама система управління, заснована на вченні про іманат, виявилася нежиттєздатною та занадто складною і не змогла вийти за межі Ірану. Адже більшість шіїтів близькосхідного регіону слідували помірній шіїтській школі Наджафі, яка, на відміну від положень шіїтського іманату Ірану, не дозволяє священнослужителям правити чи займати урядові посади.

З огляду на очевидний провал ідеологічного «експорту революційного ісламу» за іранським зразком, гасла про поширення ісламської революції в регіоні поступово втратили свою яскравість. У 1980-і роки склалася лише одна організаційна структура, яка повністю адаптувала ту політично-ідеологічну модель, яка стала основою політичного режиму в Ірані, а саме – «Хезболла», «держава в державі» на півдні Лівану, яка за іранським зразком оголосила себе ісламською республікою (Middle East Public Opinion, 2018).

Нового витку популярності в арабському світі Іран досяг у 2006 р. Саме традиційне несприйняття дій США та Ізраїлю арабськими країнами та антизахідна риторика Ірану стали основою позитивного сприйняття ІРІ в регіоні. Звинувачення Вашингтону в початку громадянської війни та різанини в Іраку після подій 2003 р., а Ізраїлю – у бомбардуванні територій півдня Лівану проти «Хезболли», що у обох випадках призвело до загибелі мирних жителів, на короткий час сприяло примиренню ідеологічно різних близькосхідних країн.

Однак, тимчасове потепління міждержавних відносин тривало недовго. Арабська симпатія до Ірану стрімко впала через надання Тегераном військової та економічної допомоги для придушення арабських повстань 2011 року, особливо в Сирії. Обурення викликало цинічне забезпечення сирійського режиму засобами для доставки хімічної зброї, від якої самі іранці жорстоко постраждали три десятиліття тому під час ірансько-іракської війни. Підтримка режиму Б. Асада суттєво та надовго вдарила по репутації Ірану в арабському світі. Більшість арабів (9 із 10 опитаних згідно досліджень інституту Зогбі) вважають, що режим Б. Асада тримається в Сирії лише завдяки іранським фінансовим потокам (Middle East Public Opinion, 2018).

Таким чином, арабський світ готовий прихильно сприймати іранський дискурс лише через призму антизахідної та антиізраїльської політики. Ідеологічно Іран є відокремленим від регіону, а реалізація агресивної регіональної поведінки ще більше ізолюють країну від регіональних партнерів та загострюють розбіжності та конфліктність на близькосхідному просторі.

Регіональне лідерство простежується й через *«сприяння регіональної безпеки, шляхом взаємодії з регіональними структурами управління, участі у міжрегіональних та глобальних форумах»*. Іран інтегрований в міжнародний простір та є членом більш ніж сорока організацій, серед яких ООН, МВФ, МАГАТЕ, ОПЕК, Організація Ісламського Співробітництва, країна має статус спостерігача у ВТО. Однак, в реаліях ІРІ активно співпрацює лише з тими суб'єктами, які просувають його зовнішньополітичні цілі: опозиція Ізраїлю та США.

Варто зауважити, що зовнішня політика Ірану щодо міжнародних організацій завжди коливалася між розбіжністю та конвергенцією: від повної ізоляції (за часів Р. Хомейні, який розглядав міжнародні організації лише як інструмент втручання великих держав) до «відлиги» та «діалогу цивілізацій» президента Хатамі.

Складними та неоднозначними є відносини Ірану із ООН, які сповнені взаємних нарікань та звинувачень. Іран неодноразово називав ООН бездіяльною організацією, яка відмовилася засудити дії Іраку під час ірансько-іракської війни 1980-88 років. Зі свого боку, Рада Безпеки ООН прийняла 7 резолюцій проти Ірану та запровадила санкції у відповідь на порушення прав людини та розробку ядерної програми (UN Security Council Resolutions on Iran, 2015). Однак, іранські прагматичні еліти продовжують співпрацювати із ООН, розглядаючи цю організацію і як загрозу, і як можливість та дипломатичний майданчик (Karimifard, 2018).

Слід зазначити, що подібна прагматичність в цілому характерна для зовнішньої політики іранської влади, яка часто йшла всупереч звичній популістській риторичі. Відтак, у 2015 р. Іран відмовляється від ядерної програми та в особі президента Рухані підписує Спільний всеосяжний план дій в обмін на зняття міжнародних санкцій. Перемовини виявилися ефективними та дозволили Рухані досягти компромісу зі своїм ідеологічними супротивниками – США та країнами Європи – при підготовці ядерної угоди в форматі ЄС+3 і Р5+1. Це, безсумнівно, стало перемогою іранської дипломатії. Однак, у 2018 р. адміністрація Д. Трампа знову повернула Іран в статус «країни-ізгоя» (Trump: US would destroy North Korea if forced to defend itself, 2017), що тим самим призвело до відновлення ізоляціоністської політики.

У результаті, це підштовхнуло Іран до активізації відносин із ШОС, де країна упродовж останніх 15 років була спостерігачем. В умовах міжнародної ізоляції, саме Росія та Китай є найбільшими партнерами Ірану, а Китай – найбільшим покупцем іранської нафти. У 2020 р. генеральний секретар ШОС заявив про можливість скорішого членства Ірану в організації (Vstuplenie Irana v ShOS..., 2020). А в грудні 2022 р. депутати парламенту Ірану підтримали законопроект про вступ Ісламської Республіки до Шанхайської організації співробітництва (ШОС) (Iran pryednaietsia do Shangkhaiskoi orhanizatsii spivrobitnytstva, 2022). Для Ірану членство в ШОС є запорукою протистояння екстремізму та радикалізму талібів, а також американської військової присутності в регіоні.

Тим не менш, Іран неодноразово виявляв спроможність конструктивно співпрацювати із західними країнами, ідеологічно ворожими до режиму. Зокрема, після теракту 11 вересня 2001 року Тегеран допомагав Сполученим Штатам у війні проти талібів. У період з 2014 по 2017 рік Іран підтримував боротьбу із так званою «Ісламською державою» як в Іраку, так і в Сирії, направивши власні військові підрозділи на оборону Багдаду і Ербілю. До вересня 2022 р. як США, так і країни ЄС були налаштовані на відновлення перемовин щодо ядерної угоди. Відповідно іранська сторона, знесилена економічними санкціями та наслідками епідемії коронавірусу, також проявила зацікавленість в поверненні до перемовин із країнами-підписантами (Reviving the Iran deal: On Biden attempt to revive JCPOA, 2021). Проте, підтримка Іраном Росії у повномасштабному винищенні України та українців відстрочили цей процес.

В рамках помірною зовнішньополітичного курсу іранські лідери успішно просуvalи модель конструктивної взаємодії з міжнародною спільнотою. Представники помірною підходу – e'tedaal – стверджували, що виживання Ісламської Республіки найкраще можна забезпечити завдяки співпраці із зовнішнім світом. Враховуючи, що відносини із США залишаються надзвичайно складними, цей табір політиків (очільником якого є Х. Рухані) вважав важливим поглиблювати зв'язки, особливо з Європою, розширюючи паралельно відносини із країнами Азії (Jallivand, 2019: 131-132).

Участь у міжнародних форумах та співпраця із великими позарегіональними країнами Іран компенсує неможливість бути залученим у регіональний порядок денний, який належить Саудівській Аравії. Через зрозумілі причини ідеологічного, релігійного та етнічного характеру Іран не є членом єдиної регіональної організації Близького Сходу – Арабської Ліги – та субрегіональної структури Ради співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ). Як відомо, перша була створена у відповідь на протистояння мандатній системі та регіональним намаганням арабських країн проти Ізраїлю, друга – внаслідок побоювань арабських королівств проти поширення революційного ісламу. Спрямованість іранського режиму не відповідала меті даних організацій та виключила країну із процесу прийняття регіональних рішень (Pinfari, 2016: 1-10). Регіональна ізоляція Ірану, з одного боку, стала наслідком політики експансії та втручання у справи держав-сусідів, а з іншого – базується на різному розумінні регіональних конфліктів, у яких арабські країни та Іран підтримують протилежні сторони.

У рамках «гібридного регіоналізму» Іран є членом Організації Ісламського співробітництва, панісламистського форуму. Проте, через розбіжність ідеологічних та релігійних поглядів та підтримку Тегераном міжнародного тероризму відносини між ними є досить натягнутими (Samit Orhanizatsii islamskoho spivrobitnytstva zasudyu Iran za pidtrymku teroryzmu, 2016).

Висновки. Узагальнюючи аналіз критеріїв, завдяки яким країна стає регіональним лідером, можна стверджувати, що Ісламська Республіка Іран відповідає багатьом вимогам регіональної держави, що зростає на рівні регіонального гравця середньої сили. Країна є складовою окресленого регіону, де вона може протидіяти агресивній поведінці сусідніх недружніх держав. Іран має внутрішню стабільність, яка складається з відносної вертикальної (на рівні національної політичної спільноти) та горизонтальної (лідерської) однорідності у поєднанні із рисами політичного ісламу. Він володіє величезним економічним потенціалом, який, тим не менш, не використовується повною мірою через безгосподарність в економіці та корупцію. Іран має більшу кількість сухопутних військ і потужну оборонну промисловість, втім рівень технічного забезпечення армії залишається на не найвищому рівні, що компенсується ракетною програмою. Іран також має великий вплив на регіональний порядок на Близькому Сході і є центром тяжіння через систему шийтського півмісяця, в якому він схильний розглядати себе як охоронеця шийтського ісламу і відкрито підтримує інших державних та недержавних суб'єктів, які відповідають його інтересам у стратегічному ключі. В контексті вищезазначених факторів Іран демонструє гегемоністичні прагнення, намагаючись повернутися у велику політику, від якої країна була усунута після Ісламської Революції.

Втім, фактори іранської міцності не є достатніми для здобуття Іраном регіонального лідерства та постати в ролі авторитетного арбітра регіону через різке несприйняття ідеологічної моделі революційного ісламу, яку країна проектує на Близькому Сході. Наслідком ідеологічних розбіжностей стало фактичне виключення Ірану із регіональної політики, а його присутність в лавах регіональних організацій є номінальною. Недовіра, політичний шантаж та маніпуляції, підкріплені військовою підтримкою незаконних повстанських рухів є основою несприйняття Ірану як регіонального союзника.

Зовнішня політика Ірану багато в чому побудована не на конструктивізмі, а на принципі протиставлення свого бачення регіонального порядку позиціям іншим гравців та протидії втручання у внутрішні справи. Модель «осадженої фортеці», оточеної ворогами, стала основою іранського режиму та його баченням національної безпеки. Іран не є повною мірою регіональним лідером, адже він не формує регіональний порядок, а лише порушує його та створює осередки конфліктів. Натомість, Іран явно демонструє ознаки країни-контргегемона, що побудувала свою політичну систему на антиізраїльській риториці та боротьбі із західними цінностями, на протидії зазіханню інших гегемонів у регіоні. В цьому унікальному поєднанні і втілена регіональна роль Ісламської Республіки Іран на Близькому Сході.

REFERENCES

- Aarts, P. (1995). The Middle East: A Region without Regionalism or the End of Exceptionalism? *Third World Quarterly*, 20 (5), 911-925 [in English].
- Adib-Moghaddam, A. (2017-2018). Iran and the world after Rouhani. London: University of London. Retrieved from <https://cutt.ly/Ao9ETAO> [in English].
- Ayatollah Khamenei: Sanctions Snapback Means JCPOA Violation (N.d.). *The Office of the Supreme Leader*. Retrieved from <https://cutt.ly/No9RmiW> [in English].
- Beck, M. (2006). *The Concept of Regional Power: The Middle East as a Deviant Case?* German: German Institute of Global Area Studies [in English].
- Beyond the BRICS: A look at the Next 11. (2007). *Goldman Sachs*. Retrieved from <https://cutt.ly/7o9muNJ> [in English].
- Bzezhinskij, Z. (2016). *Velikaya shahmatnaya doska*. Moskva: Izdatelstvo AST [in Russian].

- Constitution of Iran (N.d.). *WIPO*. Retrieved from <https://cutt.ly/Fo9Q8kM> [in English].
- Cordesman, A. (2007, February 20). Iran: “Weakling” or “Hegemon”? Washington: Center for Strategic and International Studies [in English].
- Davison, R.H. (1960). Where is the Middle East? *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://cutt.ly/vo9EOUI> [in English].
- Eksport nafty z Iranu zrostaie try misiatsi pospil. (2022, September 14). *Kepler*. Retrieved from <https://cutt.ly/h09mWoV> [in Ukrainian].
- Eskalatsiia napruzhenosti u vidnosynakh mizh Iranom ta mizhnarodnoiu spilnotoiu vidbuvaetsia na tli uchasti Iranu v ahresyvnii viini rosii proty Ukrainy (2022, November 24). *Borysfen Intel: nezaleznyi heopolitychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzhen*. Retrieved from <https://cutt.ly/b1YYKsv> [in Ukrainian].
- G8 Greater MiddleEast Partnership (2005). *Al Hayat Newspaper*. Retrieved from <https://cutt.ly/Qo9EPEM> [in English].
- Huntington, S. (1999). The Lonely Superpower. *ForeignAffairs*, 78 (2), 35-49 [in English].
- Iran: Freedom in the world (2021). *Freedom House*. Retrieved from <https://cutt.ly/yo9WiBK> [in English].
- Iran: Inflation rate from 1984 to 2021. (2021). *Statista*. Retrieved from <https://cutt.ly/do9Rijk> [in English].
- Iran military power Defence Intelligence Agency* (2019). Washington: U.S. Government Publishing Office [in English].
- Iran pryednaietsia do Shankhaiskoi orhanizatsii spivrobotnytstva (2022, 27 December). *Ukrinform*. Retrieved from <https://cutt.ly/po9W4fz> [in Ukrainian].
- Iran (2022). *The World Factbook*. Retrieved from <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran> [in English].
- Iran (N.d.). *United Nations Office of the Coordination of Humanitarian Affairs*. Retrieved from <https://cutt.ly/Po9RWIK> [in English].
- Iran: Unemployment rate from 1999 to 2019 (2019). *Statista*. Retrieved from <https://cutt.ly/Jo9RyPA> [in English].
- Iran’s literacy rate up to 97% (2014, September 23). *Tehran Times*. Retrieved from <https://www.tehrantimes.com/news/427751/Iran-s-literacy-rate-up-to-97> [in English].
- Iran’s population. *Worldometers* (N.d.). Retrieved from <https://cutt.ly/ro9REKK> [in English].
- Isaev, G.G., & Sotnichenko, A.A. (2010). *Blizhnii Vostok: voina i politika*. Moskva: Izdatelskiy dom Mardzhani [in Russian].
- Islamic Republic of Iran. (2021-2022). *The World bank*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/iran/overview> [in English].
- Jalilvand, D.R. (2017, May). Managing Expectations: Europe and Iran in the Second Year of the Nuclear Deal. *FES Perspective*. Retrieved from <http://library.fes.de/pdf-files/iez/13376.pdf> [in English].
- Jallivand, D.R. (2019). *The Remarking of the Euro-Mediterranean Vision. Challenging Eurocentrism with Local Perceptions in the Middle East and North Africa*. Berne: Peter Lang [in English].
- Kamrava, M. (2004). Suspended Equilibrium in the Iranian Political System. *The Muslim World*, 94. Retrieved from <https://cutt.ly/ko9Qoqm> [in English].
- Karimifard, H. (2018). Iran’s Foreign Policy Approaches toward International Organization. *World Sociopolitical Studies*. Retrieved from https://wsps.ut.ac.ir/article_65218.html [in English].
- Matsunaga, Y. (2016). Is Iran Seeking Regional Hegemony? *Atlantic Council*. Retrieved from <https://cutt.ly/Qo9ROqu> [in English].
- McInnis, J.M. (2017, February 16). Iranian Concepts of Warfare: Understanding Tehran’s Evolving Military Doctrines. *American Enterprise Institute*. Retrieved from <https://cutt.ly/Mo9Ohu5> [in English].
- Md Abdul, G. (2015). Iran As A Regional Power In West Asia: Opportunities and Challenges. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 19 (3), 64-83 [in English].
- Middle East Public Opinion (2018). Zogby Research Services. P. 35. [in English].
- Nolte, D. (2006). *Macht und Machthierarchien in den internationalen Beziehungen. Ein Analysekonzept für die Forschung über regionale Führungsmächte*. Hamburg: GIGA [in English].
- Osvichena molod i konservatyvnyi rezhym. Sim faktiv, yaki vazhlyvo znaty pro Iran (2020, January 19). *NB svit*. Retrieved from <https://cutt.ly/mo9nZv2> [in Ukrainian].
- Pinfari, M. (2016). *Regional Organizations on Middle East*. Oxford:Oxford Press [in English].

- Poslednie dannye po VVP v Irane (2022). *Take-Profit.org: birzhevyy portal № 1*. Retrieved from <https://take-profit.org/statistics/gdp/iran/> [in Russian].
- Ramazani, R.K. (2013). *Independence without Freedom: Iran's Foreign Policy*. Virginia: University of Virginia Press [in English].
- Reviving the Iran deal: On Biden attempt to revive JCPOA (2021, March). *The Hindu*. Retrieved from <https://cutt.ly/No9Eqb2> [in English].
- Samit Orhanizatsii islamskoho spivrobitnyctva zasadyv Iran za pidtrymku teroryzmu. (2016). *UNIAN*. Retrieved from <https://cutt.ly/no9Epgl> [in Ukrainian].
- SShA nazvaly krainy, yakym mozhna kupuvaty naftu v Iranu v obkhid sanktsii. (2018, November 5). *Ukrinform*. Retrieved from <https://cutt.ly/To9mg68> [in Ukrainian].
- Stevensons, S. (2021). Iran crumbling under Islamic fundamentalism. *UPI*. Retrieved from <https://cutt.ly/ro9mLhk> [in English].
- The Gulf Military Balance. (2019, December). *Centre for strategic and international studies*. Retrieved from <https://cutt.ly/Bo9m6gc> [in English].
- The Iran Primer. *United States Institute of Peace*. Retrieved from <https://cutt.ly/oo9nU2Z> [in English].
- Tripp, C. (1995). *Regional Organizations in the Arab Middle East. Regionalism in World Politics: Regional Organization and International Order*. New York: Oxford University Press [in English].
- Trump: US would destroy North Korea if forced to defend itself (2017, September 19). *BBC NEWS*. Retrieved from <https://cutt.ly/bo9WCon> [in English].
- UN Security Council Resolutions on Iran (2015). *Arms Control Association*. Retrieved from <https://cutt.ly/wogWPnz> [in English].
- US Energy Information and Administration (N.d.). *Iran*. Retrieved from <https://www.eia.gov> [in English].
- Vstuplenie Irana v ShOS – Tegeran ozhidaet ot Moskvy i Pekina konstruktivnoy roli (2020, September 9). *Informatsionnoe Agentstvo Islamskoi Respubliki*. Retrieved from <https://ru.irna.ir/news/84032116/> [in Russian].
- Zaccara, L. (2004). *Diplomatic Strategies of Nations in the Global South*. New York: Palgrave [in English].
- Zaccara, L. (2018). Iran's foreign policy and evolving role of South-South cooperation. *Vesting rund. International relations*, 18 (3), 550-564 [in English].
- Zarytska, O., & Vovchuk, L. (2020). Instrumenty realizatsii zovnishnopolitychnoho kursu Islamskoi Respubliki Iran v konteksti zdobuttia statusu rehionalnoho lidera na Blyzkomu Skhodi. *Virtus: Scientific Journal*, 48, 77-80 [in Ukrainian].
- Zavada, Ya. (2018). Mistse ta rol Islamskoi Respubliki Iran u rehioni Blyzkoho Skhodu. *Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky*, 4 (1). DOI: <https://doi.org/10.23939/shv2018.01.001> [in Ukrainian].

УДК (UDC) 327.8 (4ЄС+55)

DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.046

SANCTION POLICY OF THE EUROPEAN UNION AGAINST IRAN IN THE 21ST CENTURY

Liudmyla Vovchuk,

e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68 Desantnykiv, 10*

Abstract

The beginning of the post-bipolar period effectively ended the period of the «Cold War» and ideological confrontation in the world. However, in the realities of life, this confrontation did not happen anywhere, it was only somewhat «disguised». We continue to observe an increase in the number and frequency of international conflicts, encroachment on the territory of other countries, opposition to the national interests of the leading actors of the international arena, which leads to the emergence of new and more dangerous challenges to international security. Today, the problems of the spread of nuclear weapons, international terrorism, political and religious extremism, uncontrolled local conflicts, which can lead to the destruction of the foundations of world stability, are acute. In order to counter these destabilizing international threats and to improve the principles and mechanisms of maintaining international order, representatives of the international community, including the European Union, resorted to the use of sanctions, which have become an important element of modern international relations. Among such countries to which the EU was forced to apply sanctions was Iran, which, as a powerful Middle Eastern player and exporter of the ideology of revolutionary Islam, affects not only the destabilization of the balance in the Middle East, but also deals a significant blow to the international security system. Iran's supply to Russia of its drones, which struck Ukraine, contributed to the adoption by the EU in October 2022 of a new package of sanctions against Iran. Therefore, in this article, the author considers the key aspects of the EU's sanctions policy to this country.

Keywords: sanctions, sanctions policy, European Union, Iran, Russian aggression, Ukraine

САНКЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПРОТИ ІРАНУ У XXI ст.

Людмила Вовчук,

e-mail: luda_vovchuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8324-5235>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, Миколаїв, 68 Десантників, 10*

Анотація

Початок постбіполярного періоду фактично завершив період «холодної війни» та ідеологічного протистояння у світі. Однак, у реаліях життя це протистояння нікуди не ділося, лише дещо «замаскувалося». Ми й надалі спостерігаємо зростанням чисельності та частоти міжнародних конфліктів, посягання на території інших країн, протистояння національних інтересів провідних акторів міжнародної арени, що призводить до появи нових більш небезпечних викликів міжнародній безпеці.

Сьогодні гостро постають проблеми поширення ядерної зброї, міжнародний тероризм, політичний та релігійний екстремізм, неконтрольовані локальні конфлікти, які можуть призвести до руйнації основ світової стабільності. З метою протидії цим дестабілізуючим міжнародну арену небезпек та вдосконалення принципів і механізмів підтримки міжнародного порядку представники міжнародного співтовариства, серед яких безпосередньо Європейський Союз, вдалися до застосування інструменту санкцій, які стали ключовим елементом сучасних міжнародних відносин. Серед таких країн, до яких ЄС був вимушений застосувати санкції став Іран, який будучи потужним близькосхідним гравцем та експортером ідеології революційного ісламу, впливає не лише на дестабілізацію рівноваги на Близькому Сході, але й завдає значного удару по міжнародній безпековій системі. Постачання Іраном Росії своїх безпілотників, що завдали ударів по Україні сприяли ухваленню ЄС у жовтні 2022 р. нового пакету санкцій щодо Ірану. Тому, у даній статті автор розгляне ключові аспекти санкційної політики ЄС щодо цієї країни.

Ключові слова: санкції, санкційна політика, Європейський Союз, Іран, російська агресія, Україна

Постановка проблеми. Боротьба Ісламської Республіки Іран (ІРІ) за лідерство, особливо ядерне, на Близькому Сході та за місце впливово гравця на міжнародній арені, який закликає провідних акторів з ним рахуватися, виправдовує застосування цією державою проксі-воєн, підтримку терористичних організацій, військову допомогу країнам-агресорам, реалізацію ядерної програми (Seth, 2019: 4). З метою запобігання дестабілізації у самому близькосхідному регіоні та загалом міжнародної стабільності й безпеки провідні країни світу та міждержавні організації вдаються до впровадження санкцій проти Ірану. Серед таких безпосередньо Європейський Союз, який докладав і продовжує докладати значних зусиль у питанні врегулювання проблеми іранської ядерної програми.

Перебуваючи географічно ближче до регіону Близького та Середнього Сходу, ЄС якнайбільше зацікавлений у збереженні стабільності в даному регіоні, оскільки громадянські війни у Лівії, Сирії, Ємені усередині 2010-х років спровокували масштабну міграційну кризу в країнах ЄС. Відголоски якої й досі відчутні. Тому у ЄС з тривогою спостерігають за підтримкою Іраном воєнізованих формувань у Лівані, Сирії, Іраку та Ємені (Cheban & Kraskova, 2021: 158). А з початком повномасштабного російського вторгнення до України ще одним викликом для ЄС стала підтримка ІРІ Російської Федерації.

Аналіз попередніх досліджень. На сьогоднішній день ми маємо низку наукових праць щодо санкційної політики ЄС, спрямованої проти Ісламської Республіки Іран. Тому, при здійсненні історіографічного аналізу за основу були взяті саме нещодавні напрацювання як серед вітчизняних, так і закордонних дослідників. Перш за все, хочеться виокремити наукову статтю О. Чабана та А. Краскової (Cheban & Kraskova, 2021), розглядаючи труднощі взаємодії ЄС та Китаю щодо вирішення іранської ядерної програми, безпосередньо розглядають аспекти санкційної політики ЄС проти Ірану до 2021 р. Ґрунтовним є й колективне монографічне дослідження за редакцією О. Шниркова (Shnyrkov, Filipenko, & Zablotska, 2019), де автори також розглядають застосування провідними акторами, серед яких і ЄС, економічних санкцій проти Ірану.

Не менш важливими стали праці закордонних дослідників Н. Хелвіґа, Дж. Джокела і К. Портела (Helwig, Jokela, & Portela, 2020), а також Е. Геранмаїє (Geranmayeh, 2020), яка зосереджує увагу на впливовій політиці адміністрації президента Д. Трампа на внутрішню та зовнішню політику Ірану і на те, як це може позначитися на відносинах між Іраном та ЄС.

Головною метою та завданнями даного дослідження є висвітлення санкційної політики Європейського Союзу проти Ірану, яка є запорукою стримування цієї держави та сприяння стабілізації у регіоні.

Викладення основного матеріалу. Ядерні амбіції Ірану оцінюють як один із головних ризиків, здатних призвести не лише до підризу безпекової ситуації у регіоні Близького Сходу, а й до дестабілізації усієї системи міжнародної безпеки. Починаючи з 1992 р., Іран перебуває під дією досить жорстких міжнародних економічних санкцій. Ситуація в регіоні ще більше ускладнилася після початку громадянської війни в Сирії, в якій Іран опосередковано брав участь на боці режиму Б. Асада, надсилаючи добровольців з числа бійців Корпусу стражів ісламської революції. Крім того, за іранської підтримки на боці режиму Б. Асада в Сирії воювали загони ліванського воєнізованого угруповання «Хезболла», яке вважається в США та країнах Європи терористичною організацією (Zhenevski domovlenosti shchodo iranskoj yadernoi prohramy dlia rehionalnoi bezpeky, 2013).

Окрім того, підозра Ірану в розробці ядерної зброї та відмова співпрацювати з МАГАТЕ змусило РБ ООН у 2010 р. запровадити санкції проти Ірану, які значно вдарили по економіці країни. Європейські компанії почали потроху відмовлятися від співпраці з Іраном. Але першочергово це не надто позначилося на торговельно-економічних відносинах між країнами. За перші дев'ять місяців 2011 р. 27 європейських держав імпортували товарів з Ірану на суму 11,4 млрд. євро, що порівняно з 2008 р. (11,3 млрд. євро) було на 0,1 млрд. євро більшим. Однак до повного нафтового ембарго проти Ірану ЄС долучився лише у 2012 р., тим самим посиливши санкції проти нього (Otnosheniya Irana i Evropeiskogo Soyuza, 2021).

ЄС також заморозив активи Центрального банку Ірану та торгівлю дорогоцінними металами, нафтохімією в країні та з країни. Це тим самим замінило й оновило попередню Постанову Ради 423/2007, опубліковану 27 липня 2010 р. Нові санкції накладали обмеження на зовнішню торгівлю, фінансові послуги, енергетичні сектори та технології і містили заборону на надання страховиками ЄС страхування та перестраховування для Ірану й іранських компаній. Цікавим є те, що не дивлячись на введені санкції ЄС, ООН і США проти Ірану, нафтові контракти Ірану з міжнародними партнерами діяли до липня 2012 р. 20% експорту іранської нафти припадало на ЄС. У відповідь на санкції представник Міністерства закордонних справ Ірану Рамін Мехманпараст заявив, що ембарго не вплине на доходи Ірану від нафти (Otnosheniya Irana i Evropeiskogo Soyuza, 2021).

Запроваджені санкції проти Ірану продемонстрували свою дієвість, проте не в питанні ядерної програми країни. Досягнення домовленостей щодо розв'язання цієї проблеми здавалося цілковито неможливим. Ситуація почала змінюватися після виборів президента Ірану в червні 2013 р., коли на цю посаду було обрано Х. Роухані,

який маючи великий дипломатичний досвід, насамперед, щодо ведення переговорів з ядерної програми, у вересні того ж року під час візиту до Нью-Йорка на сесію Генеральної асамблеї ООН здійснив телефонну розмову з президентом США Б. Обамою, що ознаменувало поновлення контактів на найвищому рівні між США та Іраном після перерви у 34 роки.

Дипломатичний зсув у відносинах між Іраном і Заходом відбувся на переговорах у Женеві щодо іранської ядерної програми між Іраном і «шісткою» міжнародних посередників (п'ять постійних членів ООН – США, Франція, Великобританія, Росія, Китай – плюс Німеччина) за участю верховного представника ЄС із зовнішньої та оборонної політики К.Ештон. Підписання проміжних домовленостей на третьому раунді переговорів (24 листопада 2013 р.) зафіксували згоду Ірану зупинити побудову ядерного реактора в Араку (вважалося, що саме там може вироблятися збройний плутоній) та надати ширший доступ міжнародним інспекторам на свої ядерні об'єкти. Крім того, Іран зобов'язався припинити збагачення урану вище 5% і «нейтралізувати» (розмити) наявні у нього запаси високозбагаченого урану до позначки нижче 5%. В обмін на це світове співтовариство погодилося на послаблення міжнародних санкцій проти Ірану на загальну суму близько 7 млрд. дол. США. Дія проміжних домовленостей розраховувалася на 6 місяців, за цей час мав бути вироблений остаточний документ (Zhenevski domovlenosti shchodo iranskoї yadernoї prohramy..., 2013).

Вже 8 грудня 2013 р. іранська влада на основі Женевської угоди дозволила здійснити ядерні інспекції об'єктів важкої води після оголошення про зупинення збагачення плутонію.

Упродовж 2013-2015 рр. представники групи П5+1 продовжили переговорний процес з Іраном щодо досягнення з ним ядерної угоди. У результаті, у липні 2015 р. був підписаний Спільний всеосяжний план дій (СВПД) (Cheban & Kraskova, 2021: 156), який підтвердив наміри ІРІ не розвивати ядерну програму.

17 січня 2016 р. США та ЄС заявили про зняття санкцій з Ірану та розблокування близько 100 млрд. доларів у міжнародних і закордонних фінансових установах. Іран заявив про готовність експортувати 500 тис. барелів нафти на добу з подальшим збільшенням експорту до 1 млн. барелів (Izrail dobivaetsa peresmotra soglasheniya po Sirii, 2017).

Однак, вже у 2018 р. ситуація змінилася. США в односторонньому порядку вийшли з «ядерної угоди» і знову запровадили масштабні санкції проти Тегерана. Оскільки, згідно з повідомленням Ізраїлю (вірного друга США), Іран не відмовився від своїх ядерних амбіцій і його дії після «ядерної угоди» «тільки посилили цю тенденцію». Це обумовлювалося тим, що скасування міжнародних санкцій сприяло укладенню Іраном багатьох контрактів з іноземними партнерами, тим самим давши імпульс розвитку його економіки та забезпеченню припливу валютних ресурсів, що використовувалися Тегераном для фінансування КВІР і проіранських збройних формувань у Сирії, Лівані, Іраку та Ємені (Izrail dobivaetsya peresmotra soglasheniya po Sirii, 2017).

Європейський Союз висловив жаль у зв'язку з рішенням Вашингтона поновити санкції. Тегеран заявив, що буде дотримуватися умов угоди про ядерну програму, якщо Євросоюз зможе компенсувати збитки, яких завдадуть йому санкції Вашингтона. Намагаючись врятувати угоду з Іраном, ЄС навіть створив спеціальний механізм торгівлі з Іраном в умовах дії американських економічних санкцій, який називався ІНСТЕКС. Втім, у рамках цього механізму європейські країни поставляли до Ірану лише гуманітарні товари, які не були охоплені американськими санкціями. Інші товари європейські компанії побоювалися експортувати в Іран через можливі санкції з боку США (Cheban & Kraskova, 2021: 156). Радник президента США з національної безпеки Джон Болтон заявив, що Сполучені Штати не дозволять Євросоюзу або комусь іншому обходити американські санкції відносно Ірану (Trump nastupaet, Moskva vyruchaet: kak Iran oboidet sanktsii SShA, 2018). Тому ІНСТЕКС не

сприяв поліпшенню економічної ситуації в Ірані та виявився неефективним інструментом для того, щоб переконати Іран не виходити з СВПД.

«Економічна війна» США проти Ірану коштувала країні 200 млрд. доларів. Іран втратив майже 90% свого експорту нафти, ключового джерела доходу; різко впала вартість ріала, банківський сектор зазнав значних збитків. Навіть незважаючи на те, що під санкції не потрапили продукти першої необхідності, по всьому Ірану повідомлялося про значну нестачу продовольства, ліків і медичних товарів (Lister, 2020).

Розуміючи важливість повернення Ірану до СВПД, глава дипломатії ЄС Федеріка Могеріні на початку травня 2019 р. сприяла переговорному процесу міністрів закордонних справ Британії, Франції, Німеччини та держсекретаря США М. Помпео. Його головною тезою стало звернення до США «бути максимально стриманими та не допустити будь-якої ескалації, в тому числі військової». А вже напередодні іранський генерал пригрозив США «ударом в голову», якщо Вашингтон піде на силові заходи проти Тегерана (Moherini: YeS zasterih SShA vid viiskovoi eskalatsii vidnosyn z Iranom, 2019).

Окрім того, президент Франції Еммануель Макрон намагаючись закликати ІРІ повернутися до повного дотримання умов СВПД, запропонував Ірану кредитну лінію у розмірі 15 млрд. доларів. Він також намагався zorganizувати зустріч між Дональдом Трампом і президентом Ірану Хасаном Рухані на Генеральній асамблеї ООН. Але це нічого не дало. А вже було чітко зрозуміло, що якщо «Штати не можуть продати свою нафту, то вони зроблять усе максимум так, що й інші цього не зможуть зробити» (Lister, 2020).

Упродовж 3-4 лютого 2020 р. високий представник ЄС із питань зовнішньої політики та політики безпеки Жозеп Борель здійснив робочий візит до Ірану, під час якого зустрівся з президентом Ірану Хасаном Рухані, спікером парламенту Алі Ларіяні та міністром закордонних справ Мохамадом Джавадом Зарифом. Під час зустрічей Верховний представник підкреслив свою рішучість продовжувати зусилля ЄС щодо сприяння деескалації та стабільності в ширшому регіоні відповідно до мандату, наданого йому Радою закордонних справ. «Нам потрібно шукати шляхи посилення довіри та регіональної співпраці між усіма сторонами у таких сферах, як реагування на стихійні лиха, транскордонні екологічні чи морські проблеми». Він підкреслив: «Я залишатиму зв'язок з усіма зацікавленими сторонами, щоб створити краще взаєморозуміння» (Press release following High Representative..., 2020).

Дж. Борель також обговорив стан іранської ядерної угоди, Спільного всеосяжного плану дій, наголосивши на необхідності повного виконання СВПД усіма сторонами. Він сказав: «Як координатор Спільної комісії СВПД, я сповнений рішучості зробити все, щоб зберегти цю угоду, яка є ключовою для регіональної та міжнародної безпеки. Ми продовжуємо працювати з усіма учасниками, щоб досягти прогресу. Ми очікуємо, що Іран повернеться до повного дотримання своїх ядерних зобов'язань. Але Іран повинен отримати економічну вигоду від скасування санкцій» (Press release following High Representative..., 2020).

Він також підкреслив важливу роль Міжнародного агентства з атомної енергії у моніторингу ядерних зобов'язань Ірану. Високий представник також наголосила на готовності ЄС поглибити двосторонню співпрацю з Іраном з питань, що становлять спільний інтерес. У цьому контексті обидві сторони погодилися продовжити обговорення під час майбутнього діалогу високого рівня між ЄС та Іраном, який мав відбутися в березні 2020 р. в Тегерані. Діалог високого рівня повинен був стосуватися політичних питань, питань безпеки та прав людини, а також важливого галузевого співробітництва, включаючи торгівлю, екологічні питання, міграцію та питання ядерної безпеки. Ця співпраця підкріплювалася фінансовим пакетом у розмірі близько 150 млн. євро на 2018–2020 роки (Press release following High Representative..., 2020). Тобто, ЄС максимально намагався повернути Іран до СВПД. Хоча ці дії, на нашу думку, мали мінімальний результат.

З приходом до влади в США у 2021 р. Дж. Байдена зажеврїла надїя на повернення США та Ірану до виконання СВПД. Проте, адміністрація нового президента не поспїшала повертати США до ядерної угоди з Іраном, пояснюючи це тим, що Іран спочатку повинен повернутися до виконання своїх зобов'язань відповідно до СВПД, а саме зменшити кількість збагаченого урану та газових центрифуг для його збагачення. У свою чергу, Іран заявляв про свою недовіру до обіцянок США зняти санкції та вимагав, щоб спочатку Вашингтон припинив економічну війну з Тегераном, після чого ІРІ почне обмежувати свою ядерну програму (Cheban & Kraskova, 2021: 156-157).

До погіршення ситуації в американсько-іранських відносинах призвело ще й два вбивства провідних іранських діячів (спочатку генерала Касем Солеймані, а потім провідного ядерного фізика Мохсен Фахрізаде) під час атаки американського безпілотної (Lister, 2020).

Це призвело до чергового нарощування Іраном масштабів своєї ядерної програми. Крім того, для того щоб змусити США та їх європейських союзників скоріше зняти економічні санкції, іранський парламент (меджліс) у грудні 2020 р. прийняв неоднозначний закон, який зобов'язував Іран обмежити співпрацю з МАГАТЕ та виробляти збагачений до 20% уран, якщо санкції не будуть зняті. Така заява ІРІ негативно була сприйнята Європейським Союзом (Cheban & Kraskova, 2021: 157).

Нова ескалація у відносинах між Іраном і міжнародною спільнотою відбулася на початку осені 2022 р., коли Іран підтримав Росію в її агресивній війні проти України, а саме надання Росії безпілотної. Останні були використані армією РФ для завдання ударів по Україні, наслідком чого стала загибель українських громадян та руйнування енергетичної інфраструктури й житлового комплексу.

Коли про це стало відомо, то головний дипломат ЄС Жозеп Боррель перед зустріччю міністрів закордонних справ країн ЄС у Люксембурзі 17 жовтня 2022 р. повідомив, що вони займаються розслідуванням причетності Ірану до скоєних злочинів Росії проти України, бо остання зазнавала атак безпілотної іранського виробництва Shahed-136. При цьому сам Іран першочергово заперечував постачання безпілотної Росії, а Кремль не коментував цю інформацію (YeS shukae konkretni dokazy uchasti Iranu u viini v Ukraini – Borrel, 2022). Лише на початку листопада 2022 р. Іран вперше визнав, що відправляє безпілотної до Росії, але наполягав на тому, що вони були поставлені до вторгнення Росії в Україну (Iran admits sending drones to Russia 'before war in Ukraine', 2022).

Варто зазначити, що дії ЄС виявилися дуже швидкими. Вже 20 жовтня того ж року Євросоюз повідомив, що зібрав власні докази участі Ірану в поставках дронів для Росії, що були використані для атак на мирні міста та цивільну інфраструктуру України. Речниця Європейської комісії Набіла Массрالی повідомила, що робочі органи Ради ЄС розпочали підготовку відповіді Євросоюзу на такі події. Окрім того, вона підтвердила, що ЄС продовжує зусилля з відновлення роботи у рамках СВПД: «У цьому є логіка. Нам необхідна і безпека, і нерозповсюдження ядерної зброї, що відповідає інтересам регіону та країн за його межами, включаючи Європу». Вона нагадала, що тиждень раніше Рада міністрів ЄС із закордонних справ офіційно ввела проти Ірану додаткові санкції за порушення прав людини. Зокрема, додатково 11 осіб і 4 установи були внесені до санкційного списку ЄС за їх причетність до смерті іранської правозахисниці Маші Аміні та до жорстокого придушення демонстрацій протесту, які відбулися в Ірані після її загибелі (YeS zibrav vlasni dokazy vykorystannia rosieiu iranskykh droniv v Ukraini, 2022).

У список санкцій увійшов начальник штабу Збройних сил Ірану генерал-майор Мохаммад Хоссейн Багері, який, як пояснюється у рішенні ЄС, керує військовою програмою безпілотної літальних апаратів Ірану та відіграє основоположну роль в оборонному співробітництві Ірану з Російською Федерацією. Він брав участь у розробці безпілотної «Мохаджер-6» та їх постачанні до Росії для використання у загарбницькій війні проти України.

Інший фігурант списку – генерал Ходжатола Горейші – керівник відділу постачання, досліджень і промисловості у Міністерстві оборони і логістики збройних сил Ірану, який відповідає за переговори щодо угоди з Російською Федерацією про постачання безпілотних літальних апаратів іранського виробництва. Третім став командувач Аерокосмічного корпусу гвардії ісламської революції Саед Агаджані, що керує плануванням, оснащенням і навчанням іранських операцій з БПЛА, які включають також постачання безпілотників міжнародним союзникам Ірану, включаючи Російську Федерацію. Крім того, санкції було запроваджено щодо компанії-виробника безпілотників Shahed Aviation Industries (Sanktsii YeS za postachannia Iranom droniv Rosii nabuly chynnosti, 2022).

14 листопада 2022 р. Рада ЄС додала ще 29 осіб і три установи до переліку суб'єктів, на яких поширюються обмежувальні заходи у контексті чинних санкцій проти Ірану за порушення прав людини. Це було зроблено з огляду на причетність цих осіб до смерті Махси Аміні, поборниці за права іранських жінок і насильства щодо нещодавніх демонстрацій в Ірані (YeS posylyv sanktsii proty Iranu, 2022).

Відомо, що до переліку увійшли представники правоохоронних органів, які були причетними до свавільного арешту Махси Аміні, керівники місцевих правоохоронних органів, Корпусу вартових ісламської революції та представники військового керівництва, що керували жорстоким придушенням мирних протестів в Ірані. Окрім цього, санкції поширюються проти керівників державного телебачення Ірану, які популяризували «зізнання» учасників протестів, а також керівника так званої кіберполіції Ірану, який був причетним до арештів людей за критику іранського режиму в онлайн джерелах.

Згадані заходи передбачають заморожування фінансових активів і заборону на подорожі до ЄС. У свою чергу, громадянам та організаціям ЄС заборонено надавати особам та установам, що включені до санкційного переліку, будь-які фінансові ресурси. Режим санкцій також забороняє експорт до Ірану будь-якого обладнання, що може бути використано для внутрішніх репресій або контролю над телекомунікаційним простором. На кінець 2022 р. перелік осіб та установ Ірану, на яких поширюються санкції ЄС у зв'язку із порушенням прав людини, включають 126 осіб та 11 установ (YeS posylyv sanktsii proty Iranu, 2022).

Однак, як показує практика та дії Ірану, дані санкції поки не мають особливого впливу. На думку виконавчої директорки Асоціації добувної промисловості України Ксенії Оринчак, надзвичайно важливим є продовжувати санкційну політику, особливо у напрямку дронозаборони. Наступні санкції мають стосуватися заборони експорту до Ірану титану, який є в основі виробництва дронів, роблячи їх легкими. В Ірані немає родовищ титану, відтак Тегеран імпортує титановий концентрат і руду (Orynychuk, 2022). Так, основними постачальниками титанової руди у 2020 р. стали Таїланд, Китай і Туреччина (Iran Imports from Ukraine of Titanium Ores and Concentrates, 2022), Навіть Україна до 2017 р. була серед таких постачальників. Згідно з базою даних ООН COMTRADE з міжнародної торгівлі Іран імпортував з України титанові руди та концентрати протягом 2017 р. на суму 828,28 тисяч дол. США (Iran Imports from Ukraine of Titanium Ores and Concentrates, 2022).

Жорстка санкційна політика, на думку К. Оринчак, повинна максимально зробити конструювання дронів-камікадзе не лише не вигідним, але і небезпечним. Над Іраном має нависати Дамоклів меч, який нагадуватиме, що у разі експорту титану навіть з Росії може перетворитися на тотальну ізоляцію від цивілізованого світу (Orynychuk, 2022). Проте, ми повинні чітко розуміти, що цього можна досягти лише за умов узгодженої позиції усіх ключових акторів міжнародної арени, що сьогодні видається дуже складним. Адже серед основних країн, які сприяли залученню Ірану до підписання СВПД, був Китай, який наразі не вбачає доцільності жорсткої санкційної політики США щодо Ірану. 14 вересня 2022 р. Ісламська Республіка нарешті підписала меморандум про зобов'язання щодо повноправного членства в Шанхайській організації співробітництва, на яке очікувала 15 років.

Президент Ірану Ебрахім Раїсі заявив, що розширення азіатської організації може допомогти протистояти одностороннім діям Вашингтона та його «драконівським» санкціям (Iran inches one step closer to Russia and China as nuclear talks falter, 2022). Таким чином, надії на відновлення ядерної угоди 2015 р. найближчим часом зменшуються, проте, не анулюються. Не дивлячись на підтримку та співпрацю з Тегераном, небажаним наслідком іранської політики для Китаю може стати активне наближення Ірану до ядерного статусу, як це було упродовж 2010-2013 рр., коли КНР негативно відреагував на рух ІРІ у цьому напрямі.

У той же час, О. Чабан та А. Краскова зазначають, що на даний момент у Китаю, скоріш за все, поки немає підстав вважати, що Іран всерйоз збирається набувати ядерну зброю, адже до кінця 2020 р. попри нарощування масштабів ядерної програми Іран, тим не менш, надавав інспекторам МАГАТЕ вільний доступ на всі свої ядерні об'єкти та представляв переконливі докази того, що роботи зі створення ядерної бомби не велися. Заяви Ірану про наміри обмежити співпрацю з МАГАТЕ у 2021 р. можна розцінювати скоріше як спроби натиснути на США та ЄС, ніж реальні наміри приховати таємну ядерну діяльність (Cheban & Kraskova, 2021: 157).

Серед самих держав-членів ЄС відсутня єдність у питанні дотримання санкційної політики проти Ірану. Яскравим противником цього виступає Угорщина, яка відверто підтримує дії Росії, а нещодавно почала «загравати» і з ІРІ, наголошуючи на тому, що Угорщина підтримує право Ірану використовувати ядерну енергію. На початку листопада 2022 р. під час проведення 3-ї Спільної комісії з економічного співробітництва Ірану та Угорщини країни підписали Протокол, який зафіксував подальше збільшення торгівлі між ними на 55%. Важливих домовленостей було досягнуто й у сфері сільського господарства, тваринництва, карантину рослин та освіти (Iran, Hungary sign cooperation document, 2022).

Будь-які заклики представників ЄС до Угорщини завершуються залякуванням Орбана вийти зі складу Європейського Союзу. Хоча, на думку політолога В. Фесенка, це звичайний популізм Орбана, копіювання поведінки Путіна, але жодних намірів на вихід із Європейського Союзу він не має, тому що «це стало б катастрофою для Угорщини в усіх сенсах» (Populizm Orbana stvoriuie Uhorshchyni problemy u vidnosynakh iz Yevropeiskym Soiuzom, 2022).

Висновки. Розглянувши санкційну політику ЄС проти Ірану, варто зазначити, що до 2012 р. вона була дещо «в'ялою». До повного нафтового ембарго проти Ірану ЄС долучився лише у 2012 р., тим самим посиливши санкції проти ІРІ. Але такі дії більшою мірою були продиктовані впливом США на ЄС. Адже, до повномасштабного вторгнення Росії на територію України та фактичної участі у цих жахіттях Ірану, Європейський Союз займав менш жорстку позицію до Ірану, аніж Сполучені Штати. Першочерговим для європейських лідерів було врегулювання проблеми іранської ядерної програми і лише після цього приступати до вирішення інших проблем, пов'язаних з іранською політикою. Тому, ЄС доклав значних зусиль у питанні приєднання Ірану до Спільного всеосяжного плану дій. ЄС був дуже стурбованим у зв'язку з рішенням Вашингтона у 2018 р. відновити санкції. Тим не менше європейські представники й надалі продовжували працювати над питанням повернення Тегерану до СВПД. Підтримка Іраном Росії в її агресивній війні проти України, змусила ЄС посилити санкції проти країни. Хоча, як показує практика та дії Ірану, ефективність цих санкцій не є високою.

Варто розуміти, що у даному випадку має бути обопільна позиція та дії усіх впливових акторів щодо Ірану. А наразі це практично неможливо. Адже на даному етапі спостерігається серйозне тяжіння ІРІ до співпраці з КНР і Росією. Також не варто забувати, що Іран, через своє вдале геостратегічне розташування, спроможний контролювати Ормузьку протоку у Перській затоці і, за певних обставин, як-от посилення санкцій проти нього, блокувати всі танкерні комунікації з регіону, який дає майже чверть видобутку нафти. І тим самим призвести до світової енергетичної кризи.

Якими будуть подальші кроки ЄС щодо Ірану час покаже, однак вкотре переконливим є той факт, що санкційна політика потребує значного перегляду та доопрацювання.

REFERENCES

- Cheban, O. & Kraskova, A. (2021). Trudnoshchi vzaïemodii YeS ta KNR shchodo vyrishennia iranskoï yadernoi prohramy. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia*, 34, 151-166 [in Ukrainian].
- Eskałatsiia napruzhenosti u vidnosynakh mizh Iranom ta mizhnarodnoiu spilnotoiu vidbuvaïetsia na tli uchasti Iranu v ahresyvnii viini rosii proty Ukrainy (2022, November 24). *Borysfen Intel: nezalezhnii heopolitychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzhen*. Retrieved from <https://cutt.ly/b1YYKsv> [in Ukrainian].
- Helwig, N., Jokela, J., & Portela, C. (2020). *Sharpening EU sanctions policy for a geopolitical era*. Helsinki: Prime Minister's Office [in English].
- Iran admits sending drones to Russia 'before war in Ukraine' (2022, November 5). *France 24*. Retrieved from <https://cutt.ly/D1YYBbg> [in English].
- Iran Imports from Ukraine of Titanium Ores and Concentrates (2022). *Traiding Economics*. Retrieved from <https://cutt.ly/W1YYohR> [in English].
- Iran, Hungary sign cooperation document (2022, October 17) *Islamic Republic News agency*. Retrieved from <https://cutt.ly/E1YY8wM> [in English].
- Iran inches one step closer to Russia and China as nuclear talks falter (2022, September 16). *CNN*. Retrieved from <https://cutt.ly/U1YY7Mw> [in English].
- Izrail dobaivaetsia peresmotra soglasheniya po Sirii (2017, August 17). *Vesti. Izrail po-russki*. Retrieved from <https://cutt.ly/Z1YUqHs> [in Russian].
- Lister, T. (2020, January 6). Iran drives another stake into the heart of the nuclear deal. *CNN News*. Retrieved from <https://cutt.ly/u1YUyn6> [in English].
- Moherini: YeS zasterih SShA vid viiskovoi eskałatsii vidnosyn z Iranom (2019, March 13). *RBK-Ukraina*. Retrieved from <https://cutt.ly/v1YUil4> [in Ukrainian].
- Orynychuk, K. (2022, November 23). Pislia sanktsii na import tytanu Iranu maie staty nevyhidnym postachannia shakhediv do RF. *Biznes Tsenzor*. Retrieved from <https://biz.censor.net/m3381493> [in Ukrainian].
- Populizm Orbana stvoriuie Uhorshchyni problemy u vidnosynakh iz Yevropeiskym Soiuzom, – Fesenko pro «finansovi batih» (2022, November 18). *FREE/DM*. Retrieved from <https://cutt.ly/O1YUasa> [in Ukrainian].
- Press release following High Representative/Vice-President Josep Borrell's official visit to Iran. (2020, February 4). *The Diplomatic Service of the European Union*. Retrieved from <https://cutt.ly/x1YUdPa> [in English].
- Sanktsii YeS za postachannia Iranom droniv Rosii nabuly chynnosti (2022, October 20). *Yevropeiska pravda*. Retrieved from <https://cutt.ly/O1YUjap> [in Ukrainian].
- Seth G. Jones (2019, March). *War by Proxy Iran's Growing Footprint in the Middle East*. Centre for Strategic and International Studies [in English].
- Shnyrkov, O.I., Filipenko, A.S., & Zablotska, R.O. (2019). *Ekonomichni sanktsii u suchasnomu svitovomu gospodarstvi*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
- Titanium Ore in Iran (2020). *OEC*. Retrieved from <https://cutt.ly/41YUIKb> [in English].
- Trump nastupaet, Moskva vyruchaet: kak Iran oboidet sanktsii SShA. (2018, October 1) *Gazeta.ru*. Retrieved from <https://cutt.ly/q1YUC1o> [in Russian].
- Otnosheniya Irana i Evropeiskogo Soyuza (2021). Retrieved from https://ru.wikibrief.org/wiki/Iran%E2%80%93European_Union_relations [in Russian].
- YeS posylyv sanktsii proty Iranu 2022, November 14) *Priamyi*. Retrieved from <https://cutt.ly/91YUAjd> [in Ukrainian].
- YeS shukaie konkretni dokazy uchasti Iranu u viini v Ukraini – Borrel (2022, October 17). *Suspilne Novyny*. Retrieved from <https://cutt.ly/z1YUnAo> [in Ukrainian].
- YeS zibrav vlasni dokazy vykorystannia rosieiu iranskykh droniv v Ukraini (2022, October 20) *ACE media agency*. Retrieved from <https://cutt.ly/81YUTwi> [in Ukrainian].
- Zhenevski domovenosti shchodo iranskoï yadernoi prohramy dlia rehionalnoi bezpeky (2013, December 15). Analitychna zapyska. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved from <https://cutt.ly/c1YUIY4> [in Ukrainian].

УДК (UDC) 327 (450)
DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.055

INSTITUTIONAL EQUIPMENT AND TOOLS OF CULTURAL DIPLOMACY OF ITALY

Iryna Habro,

e-mail: irngabro@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8215-7615>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv St., 10*

Anastasia Bykova,

e-mail: nastjabykova020@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9281-7859>

*Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv St., 10*

Abstract

The article reveals the institutional support and tools of Italian cultural diplomacy. The Italian Republic today actively uses cultural diplomacy to promote its culture, values and national interests. Cultural diplomacy in modern Italy is a highly effective political tool and plays the most important role in the country's image strategy. The main goals include the following: the spread of the Italian language, culture, style, lifestyle, strengthening the positive perception of the state by other actors of international relations.

Cultural institutes promote the image of Italy and its culture, both classical and modern. They organize various cultural events related to, for example, art, music, cinema, literature, fashion, design, they also run courses in Italian language and culture, promote science, etc.

The active policy of cultural institutes contributes to the formation of a positive image of Italy in the international arena, strengthening the country's position in international markets. The main goals of cultural diplomacy in modern Italy include the spread of the country's culture, the popularization of the Italian language, the way of life of Italians, and strengthening the positive perception of the state by other actors of international relations.

The listed areas are implemented and coordinated within the framework of the Ministry of Foreign Affairs of Italy and institutes and bodies established under it, such as the General Directorate for the Promotion of the «System-Country» Concept, the National Commission for the Spread of Italian Culture Abroad and Italian Cultural Institutes, as well as with the help of non-profit organizations (such as the Dante Alighieri Society). These institutes organize various cultural events dedicated to art, the Italian language, music, cinema, fashion, literature, design, promote science, culture and language in the world, strengthen intercultural dialogue, etc. The active activity of these institutes and organizations ensures the achievement of the main direct and indirect tasks of cultural diplomacy: the development of cooperation, cultural exchange and economic relations with other states.

Keywords: cultural diplomacy, the Italian Republic, institutional support, tools of cultural diplomacy

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ІНСТРУМЕНТИ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ІТАЛІЇ

Ірина Габро,

e-mail: irngabro@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8215-7615>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Анастасія Бикова,

e-mail: nastjabykova020@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9281-7859>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Анотація

У статті розкрито інституційне забезпечення та інструменти культурної дипломатії Італії. Італійська Республіка сьогодні активно застосовує культурну дипломатію для просування своєї культури, цінностей і національних інтересів. Культурна дипломатія сучасної Італії є високоефективним політичним інструментом і грає найважливішу роль іміджевої стратегії країни. До основних цілей можна віднести такі: поширення італійської мови, культури, стилю, способу життя, зміцнення позитивного сприйняття держави іншими акторами міжнародних відносин.

Інститути культури пропагують образ Італії та її культуру, як класичну і сучасну. Вони займаються організацією різних культурних заходів, пов'язаних, наприклад, з мистецтвом, музикою, кіно, літературою, модою, дизайном, також вони керують курсами з італійської мови та культури, сприяють просуванню науки тощо.

Активна політика інститутів культури сприяє формуванню позитивного іміджу Італії на міжнародній арені, посилюючи позиції країни на міжнародних ринках. До головних цілей культурної дипломатії сучасної Італії відносяться поширення культури країни, популяризація італійської мови, способу життя італійців, зміцнення позитивного сприйняття держави іншими акторами міжнародних відносин.

Перелічені напрямки реалізуються і координуються в рамках МЗС Італії та започаткованих при ньому інститутів та органів, таких як Генеральна дирекція з просування концепції «Система – Країна», Національна комісія з поширення італійської культури за кордоном та італійські інститути культури, а також за допомогою некомерційних організацій (наприклад, Товариство Данте Аліґ'єрі). Ці інститути займаються організацією різних культурних заходів, присвячених мистецтву, італійській мові, музиці, кіно, моді, літературі, дизайну, сприяють просуванню науки, культури та мови у світі, зміцненню міжкультурного діалогу тощо. Активна діяльність даних інститутів та організацій забезпечує досягнення основних прямих та опосередкованих завдань культурної дипломатії: розвитку співробітництва, культурного обміну та економічних зв'язків з іншими державами.

Ключові слова: культурна дипломатія, Італійська Республіка, інституційне забезпечення, інструменти культурної дипломатії

Постановка проблеми. Культурна дипломатія – це громадський інститут, за допомогою якого культурні цінності однієї країни передаються іншим державам у вигляді пропаганди. Взаємодія різних культур, не лише сприяє зміцненню та розвитку відносин між державами, але й грає значну роль у політичному,

культурному та економічному зближенні між ними. Італійська Республіка активно сприяє поширенню власної національної культури, що тим самим допомагає зростанню політичного впливу, популяризації національної мови, поширенню позитивного уявлення про державу та зміцнення її іміджу за кордоном, розвитку співпраці з іноземними державами, досягненню цілей зовнішньої політики та ін. Культурна дипломатія має велике значення для Італії та для зростання її впливу на міжнародній арені. Італія досить вдало реалізує інструменти культурної дипломатії. Саме тому тема дослідження є актуальною.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. На сьогоднішній день ми маємо низку наукових робіт як серед вітчизняних, так і закордонних дослідників, які висвітлюють особливості, різновиди культурної дипломатії. Тому при здійсненні даного дослідження увага авторів була прикута саме до представлення наукового доробку щодо культурної дипломатії Італії.

Українська наукова школа представлена роботами С. Глібової (Hlibova, 2013; Hlibova, 2016), яка розкриває особливості культурної дипломатії Італії, приділяючи при цьому окрему увагу аналізу феномену формування «країно-системи» та пропагування бренду «зроблено в Італії».

На значну увагу заслуговують праці Е. Торкутті (Torcutti, 2005), який, розглядаючи італійську культурну дипломатію, розкриває питання фінансування Італійською Республікою проектів та програм у гуманітарно-культурній сфері. Також варто виокремити роботу М. Д'Алема (D'Alema, 2006), де автор подає значення культурної дипломатії для сучасної Італії, методи її здійснення, інститути, що займаються просуванням італійської мови та культури у всьому світі, співпрацю з іншими державами у культурній сфері та багато іншого. До даного виду робіт належать й напрацювання Л. Медічі (Medici, 2019; Medici, 2017; Medici, 2013; Medici, 2011).

Незважаючи на наявність низки наукових праць щодо висвітлення ключових аспектів даної тематики, при написанні даної роботи було виявлено, що термін «культурна дипломатія» недостатньо вивчений насамперед вітчизняними дослідниками. Крім того, не до кінця висвітлено інструменти реалізації культурної дипломатії Італії.

Метою дослідження є аналіз інституційного забезпечення та інструментів культурної дипломатії Італії.

Методи та прийоми дослідження. Методологічним підґрунтям дослідження стали принципи наукового пізнання – історизму, об'єктивності, системності, багатофакторності та детермінізму. Для досягнення поставленої мети авторами був використаний комплекс загальнонаукових (аналіз і синтез, збір, обробка та аналіз матеріалів з даної тематики, метод узагальнення) і спеціальних методів (історичний, метод порівняльного аналізу) дослідження. Так, метод історизму дозволив розкрити особливості інституційного забезпечення на різних етапах становлення культурної дипломатії Італії, а історичний підхід – пояснити причини застосування відповідних інструментів в конкретні періоди.

Виклад основного матеріалу. Культурна дипломатія сучасної Італії є високоефективним політичним інструментом і грає найважливішу роль іміджевої стратегії країни. До основних цілей можна віднести такі: поширення італійської мови, культури, стилю, способу життя, зміцнення позитивного сприйняття держави іншими акторами міжнародних відносин. Реалізацію та координацію дій за цими напрямками здійснюють інститути культури, Міністерство закордонних справ Італії, Генеральна дирекція з просування концепції «Система – Країна» (Sistema – Paese), Національна комісія з поширення італійської культури за кордоном, Національний інститут зовнішньої торгівлі Італії (ICE), Міністерство культурної спадщини, культурної діяльності та туризму Італії, різні некомерційні організації та інші.

Насамперед, необхідно відзначити активну роль Міністерства закордонних справ Італії у просуванні та поширенні італійської культури і мови за кордоном.

Наприклад, при міністерстві створено Генеральну дирекцію з просування концепції «Система – Країна», яка є органом, що займається просуванням компонентів даної концепції (до них належать культура, економіка, наука) за кордоном, включаючи координацію діяльності регіонів та інших територіальних автономій, які забезпечують підтримку їхніх інтересів (Direzione generale, N.d.). Ця дирекція має такі стратегічні цілі:

- 1) інтернаціоналізація італійських фірм;
- 2) розвиток співробітництва з країнами, що розвиваються, в галузі економіки та торгівлі;
- 3) просування італійської мови та культури за кордоном (Hlibova, 2016: 89).

Як зазначається на офіційному сайті МЗС Італії, поширення та просування культури відіграє фундаментальну роль у зовнішній політиці країни. Усі ініціативи з просування культури, які проводяться МЗС Італії, очолює вищезгадана Генеральна дирекція (Direzione generale, N.d.).

До компетенцій цього органу у сфері культури належать:

- 1) поширення італійської культури, мови та творчості за кордоном;
- 2) організація культурних заходів (наприклад, тиждень італійської мови у світі);
- 3) управління інститутами культури та мовними школами;
- 4) надання стипендій та грантів, молодіжні обміни;
- 5) поширення системи вищої освіти Італії;
- 6) забезпечення участі країни в роботі різних організацій у галузі культури та всіх тих, хто зацікавлений у розвитку відносин із Італією.

Інститути культури пропагують образ Італії та її культуру, як класичну і сучасну. Вони займаються організацією різних культурних заходів, пов'язаних, наприклад, з мистецтвом, музикою, кіно, літературою, модою, дизайном, також вони керують курсами з італійської мови та культури, бібліотеками, сприяють просуванню науки, діалогу між різними культурами на основі принципів демократії, забезпечують співпрацю між італійськими та іноземними діячами культури.

Однією з наймасштабніших і значущих подій, що організовуються інститутами культури, є тиждень італійської мови у світі, який проводиться щороку, починаючи з 2001 р. Цей захід не лише забезпечує розвиток та зміцнення співпраці Італії з іншими акторами міжнародної арени, але й виступає безпосередньо дієвим механізмом розвитку двосторонніх і багатосторонніх зв'язків у сфері культури та економіки.

Серед таких можна виокремити економічні відносини Італії з Китаєм, Індією та Японією, що ґрунтуються на можливості Італії запропонувати ефективну модель привабливості культури. У 2013 р. в Токіо з метою підтримки та зміцнення італійсько-японської економічної співпраці проводилася виставка під назвою «Леонардо, риси генія» (Giarrone – il «genio»), яка була організована за підтримки Інституту культури та посольства Італії. Ця подія продемонструвала ефективність політики Італії у Японії. У квітні 2018 р. у Токіо повторно була проведена ця виставка, де італійці представили 109 експонатів з колекції Бібліотеки Амброзіо Мілану.

Також не можна не відзначити діяльність некомерційних організацій, які займаються просуванням італійської мови та культури. Однією з найпопулярніших є Товариство Данте Аліґ'єрі (Società Dante Alighieri), який був створений ще у 1889 р. Згідно з указом від 18 липня 1893 р., головною метою даного товариства стало «поширення і захист національної мови та культури у світі, встановлення духовних зв'язків із співвітчизниками за кордоном, прищеплення іноземцям любові до Італії» (Hlibova, 2013: 164).

Сьогодні Товариство Данте Аліґ'єрі налічує 500 представництв, з яких 400 перебувають за кордоном. Товариство займається проведенням різноманітних культурних заходів (виставки, концерти, кінофестивалі, літературні читання, покази

мод тощо), організацією курсів італійської мови та видачею сертифікатів, тим самим популяризуючи роль та значення Італії на міжнародній арені. Акцентуючи увагу на надійності, відповідальності та потенціальності цієї країни.

Найбільш важливим кроком у розвитку інтересу іноземців до вивчення італійської мови стало проведення міжнародного іспиту PLIDA (Progetto Lingua Italiana Dante Alighieri) схваленого професійними та академічними колами Італії. Міжнародний іспит PLIDA та розроблений Університетом Сієни іспит CILS є найбільш важливими та поширеними методами оцінювання знань італійської мови як іноземної.

Необхідно зазначити, що бюджет Міністерства культурної спадщини, який координує культурну дипломатію країни, а саме культурну діяльність та туризм Італії, зріс у 2018 р. до 2,4 млрд. євро. (Report delle attività 2014-2018, 2018). На даний момент відзначається зростання ресурсів цього міністерства, а також наявність нових великих культурних проектів.

Зміцнення престижного образу держави здійснюється шляхом поширення особливостей традицій Італії, її літератури, культури, мови тощо; крім того, велике значення приділяється приналежності до світової культурної спадщини (Report delle attività, 2014-2018).

Таким чином, здійснення та досягнення цілей культурної дипломатії Італії характеризується взаємодією як державних, так і недержавних акторів. Активна діяльність інститутів культури, різних органів, заснованих при Міністерстві закордонних справ Італії, та некомерційних організацій сприяє досягненню головних цілей культурної дипломатії країни, а саме: формуванню престижного іміджу Італії за кордоном та розвитку інтересу до її культури, поширенню національної культури та мови, посилення політичних та економічних позицій держави. Завдяки ефективному функціонуванню даних інститутів та організацій, Італія розвиває двосторонню та багатосторонню співпрацю в галузі культури з різними країнами і водночас сприяє формуванню економічних зв'язків.

Діяльність інститутів культури Італії визначається законом «Про реформування італійських Інститутів культури з метою поширення культури та італійської мови закордоном» (№ 401 від 22 грудня 1990 р.). В цьому законі зазначається, що з метою налагодження взаєморозуміння та співпраці між країнами держава забезпечує поширення культури та італійської мови за кордоном. На Міністерство закордонних справ покладені функції формування та визначення головних завдань зовнішньополітичної культурної діяльності (Riforma Degli Istituti Italiani Di Cultura, 1990).

МЗС Італії визначає основні угоди про обмін та співпрацю в культурній сфері між різними країнами, забезпечуючи виконання 2 статті закону, сприяє координації діяльності між державними установами, громадськими організаціями, культурними та науковими центрами, а також контролює діяльність приватних організацій та фондів.

Окрім того, Міністерство закордонних справ відповідає за організацію закордонних виставок, конференцій та впровадження проектів з метою просування культури. Кожного року, разом із інститутами культури у різних країнах відбувається понад 500 заходів такого характеру. Однією з таких була виставка «Від серця до серця», проведена за підтримки МЗС Італії в Аддис Абебі (Ефіопія) у квітні-травні 2018 р. з метою поширення ідеї діалогу між культурами країн. Виставка відбулася у приміщенні Інституту культури Італії та Ефіопії, де були представлені роботи п'яти митців з Італії та шести з Ефіопії. Об'єднавши свої зусилля в сфері живопису, дизайну, фотографії та інсталяції, митці продемонстрували на скільки взаємопов'язаним є сучасний глобалізаційний світ (Trofumenko, 2020: 152).

Закон «Про реформування італійських Інститутів культури з метою поширення культури та італійської мови закордоном» передбачає щорічний звіт міністерства перед парламентом з приводу виконання його положень. Задля більш

ефективної політики з поширення культури при міністерстві створено Національну комісію з поширення італійської культури закордоном, що обирається строком на три роки і збирається на засідання не менше ніж три рази на рік (Нлібова, 2013: 164).

Комісія визначає загальні цілі поширення італійської культури та мови, а також напрями двостороннього та багатостороннього співробітництва, координує діяльність урядових і неурядових установ та громадських організацій, а також бере участь в призначенні та затвердженні директорів інститутів культури за кордоном.

У даному контексті варто зазначити, що комісія тісно співпрацює з самими інститутами культури з метою організації різних заходів з просування та поширення культури.

До функцій, які виконують інститути належать: встановлення контактів з установами, організаціями та особистостями культурного і наукового світу приймаючої країни, сприяння впровадженню пропозицій і проектів з поширення італійської культури і співробітництва в культурній та науковій сфері; надання документації та інформації з приводу культурної діяльності інститутів; сприяння ініціативам, культурних заходів та виставок; підтримання культурного розвитку італійської громади за кордоном; забезпечення та допомога італійським ученим і студентам у своїх дослідженнях і навчанні за кордоном; сприяння і заохочення ініціативи з поширення італійської мови.

З виділених коштів на міністерський бюджет Міністр щороку визначає кошти на кожний інститут. Інститути створюються в столицях і великих містах країни, з якими Італія має дипломатичні відносини. Вони створюються або скасовуються наказом міністра, в межах фінансових коштів, передбачених у відповідному розділі бюджету Міністерства (La Legge).

З метою реалізації своєї діяльності в галузі вивчення, дослідження та розвитку культури, в тому числі викладання італійської мови, інститути можуть створювати, за згодою міністра МЗС і міністра фінансів у співпраці з дипломатичним органом, відповідальним за даний регіон, філії. Керівники секцій призначаються директорами самих інститутів, а фінансування і контроль та управління активами покладене на директорів центральних інститутів.

При кожному інституті створено фонд, основним завданням якого є здійснення платежів та видатків, необхідних для функціонування інституту. Початкова сума фонду, яка визначається міністром спільно з міністром фінансів, формується відповідно до оцінки потреб зацікавлених установ, на основі показників, представлених у попередні роки. При чому у міністерському бюджеті розходи виділені в окрему статтю «Фонд для витрат, необхідних для функціонування та діяльності інститутів культури» (La Legge).

Необхідно зазначити, що законом передбачається проведення політики з міжкультурного співробітництва та поширення італійської культури як закордоном, так і в самій Італії. Тривалість перебування персоналу в інститутах за кордоном з одного боку не може тривати більше восьми років поспіль, з іншого не може складати менше трьох років. Директор не може займати посаду в одній країні перебування більше шести років поспіль.

З метою реалізації політики поширення італійської мови було запроваджено ініціативи з надання допомоги навчальним закладам і зарубіжним університетам для створення та викладання італійської мови, а також присудження стипендій для тих, хто має здобутки із вивчення мови та італійської культури; надання грантів організаціям і об'єднанням для створення навчальних курсів, перепідготовки та підвищення кваліфікації для викладачів італійської мови, що працюють в університетах і зарубіжних школах або в італійських освітніх і культурних установах за кордоном; надання премій та грантів для популяризації італійської книги, шляхом перекладу літературних і наукових робіт, а також для виробництва, дубляжу і субтитрів короткометражних фільмів, художніх фільмів і телесеріалів для засобів масової комунікації.

Головним завданням перед дипломатичними установами постає завдання виділити найбільш дієві інструменти діяльності Інститутів культури з просування діалогу між культурами, визначити співвідношення між просто пропагуванням культури (що проявляється в організації виставок та схожих подій) та довготривалими ініціативами (мовними курсами, культурними та освітніми обмінами тощо).

Варто зазначити, що саме культура, мова та наука є першоосновами реалізації культурної дипломатії Італії. Мова є каналом передачі інформації та просування культури, в якому закодований культурний код нації. У свою чергу співпраця в науковій сфері безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку культурних відносин між країнами, рівень наявності яких гарантує більш плідотворну і наукову співпрацю.

Окрім того, до ефективних інструментів належать різноманітні виставки, які регулярно проводяться як на території держави, так і за кордоном, привертаючи підвищену увагу з боку іноземців. А також різноманітні культурні заходи: фестивалі італійського кіно та кухні, літературні вечори, заходи, присвячені історії Італії та інші. Наприклад, одним з найбільш популярних та значущих заходів є Тиждень італійської мови у світі, який проводиться щорічно у багатьох країнах світу.

На сучасному етапі більшість подій, що влаштовуються італійським МЗС закордоном позитивно впливають як на імідж країни, так і на рівень розвитку економічних відносин, презентуючи не лише традиційні для Італії сторони культури, але й звертаючи увагу на сучасне мистецтво.

Головним чином політика країни з просування культури реалізується у трьох напрямках:

- 1) «східна політика» як відповідь на розширення ЄС;
- 2) налагодження міжкультурного діалогу з країнами Середземномор'я;
- 3) посилення зв'язків з латиноамериканськими країнами.

Географічне розташування Інститутів культури Італії та кількість подій, які влаштовує країна відображають зацікавленість країни в тому чи іншому регіоні. Будучи однією із засновниць ЄС, Італія пропагує європейські цінності та намагається бути мостом між новими країнами-членами ЄС та старою Європою.

На жаль, не зважаючи на те, що налагодження діалогу з країнами Середземномор'я та Близьким Сходом є одним з головних пріоритетів зовнішньої культурної політики країни, в цьому регіоні відчувається брак інструментів культурної діяльності. Так в порівнянні з Америкою та Європою, де кількість Інститутів культури складає від 20 до 40 відповідно, в цьому регіоні представлено лише 9 установ.

На початку XXI ст. спостерігається активізація східно-китайського напрямку. В липні 2013 р. за ініціативи основних університетів Італії, що спеціалізуються на дослідженні країн Сходу Фоскарі у Венеції, «Орієнтале» в Неаполі та «Універсіта дел'ї студії» в Римі, за сприяння посольства Італії у Пекіні, Торгової палати Китаю, Фундації Італія – Китай та університету Конфуція у Венеції було започатковано освітню програму в рамках підготовки магістрів з управління, що спеціалізувалися б на керівництві підприємств та ведення бізнесу в Китаї. В рамках цієї трирічної програми передбачено вивчення бізнес реалій Китаю на основі п'яти великих курсів: правова база, економіка, управління, суспільний устрій та мова Китаю. Ця ініціатива запроваджена спеціально з метою більш тісної співпраці та ознайомлення з реаліями бізнесу обох країн. І передбачає взаємне стажування. Що тим самим позитивно відображається на економічних та дипломатичних відносинах між країнами (Cina – Università, 2013).

В світлі відповіді на виклики глобалізації та розбіжності культур між європейським та ісламським світом, було б надзвичайно ефективно посилити розвиток культурних відносин в регіоні Середземномор'я та Близького Сходу, зробивши акцент на влаштуванні спільних заходів із ознайомлення з культурою регіонів.

Висновки. Активна політика інститутів культури сприяє формуванню позитивного іміджу Італії на міжнародній арені, посилюючи позиції країни на міжнародних ринках. До головних цілей культурної дипломатії сучасної Італії належать поширення культури країни, популяризація італійської мови, способу життя італійців, зміцнення позитивного сприйняття держави іншими акторами міжнародної арени.

Перелічені напрямки реалізуються і координуються в рамках МЗС Італії та започаткованих при ньому інститутів та органів, таких як Генеральна дирекція з просування концепції «Система – Країна», Національна комісія з поширення італійської культури за кордоном та італійські інститути культури, а також за допомогою некомерційних організацій (Товариство Данте Аліґ'єрі). Ці інститути займаються організацією різних культурних заходів, присвячених мистецтву, італійській мові, музиці, кіно, моді, літературі, дизайну, сприяють просуванню науки, культури та мови у світі, зміцненню міжкультурного діалогу тощо. Активна діяльність даних інститутів та організацій забезпечує досягнення основних прямих та опосередкованих завдань культурної дипломатії: розвитку співробітництва, культурного обміну та економічних зв'язків з іншими державами.

REFERENCES

- Cina – Università, al via iscrizioni per Master in global management (2013, Luglio 22). *Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale*. Retrieved from <https://cutt.ly/a9cBZu6> [in Italian].
- D'Alema, M. (2006). La politica estera dell' Italia. *Affari Esten*. Roma [in Italian].
- Direzione generale per la promozione del sistema Paese (N.d.). *Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale*. Retrieved from <https://cutt.ly/H9cB2o7> [in Italian].
- Giappone – Il «genio» di Leonardo in mostra a Tokyo (2013, Aprile 26). *Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale*. Retrieved from <https://cutt.ly/F9cNq2Y> [in Italian].
- Hlibova, S.O. (2013). Diialnist kulturnykh tsestriv yak skladova kulturnoi polityky Italii. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 117 (2), 163-165 [in Ukrainian].
- Hlibova, S.O. (2016). Kulturna dyplomatiya Italii. *Naukovyi visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukraïny*, 23, Vol. 2, 88-95 [in Ukrainian].
- Medici, L. (2019). Italy's Cultural Diplomacy: From Propaganda to Cultural Cooperation. *Świat Idei i Polityki*, 18, 26-46 [in Italian].
- Medici, L. (2017). L'Unesco fra guerra fredda e globalizzazione. In Mugnaini, M. (Ed.). *70 anni di storia dell'Onu. 60 anni di Italia all'Onu*. Milano: FrancoAngeli [in Italian].
- Medici, L. (2013). L'Italia nell'Unesco fra guerra fredda e decolonizzazione. In Tosi L. (Ed.). *In dialogo. La diplomazia multilaterale italiana negli anni della guerra fredda*. Padova: Cedam [in Italian].
- Medici, L. (2011). *Aldo Moro e la cooperazione culturale nel Mediterraneo. Aldo Moro nell'Italia contemporanea*. Firenze: Le Lettere [in Italian].
- Report delle attività 2014-2018 (2018). Cultura e turismo. Retrieved from <https://cutt.ly/39cNb3D> [in Italian].
- Riforma Degli Istituti Italiani Di Cultura E Interventi Per La Promozione Della Cultura e Della Lingua Italiane All'Estero. 1990. No. 401 (1990). *Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale*. Retrieved from <https://cutt.ly/t9cNTEc> [in Italian].
- Trofymenko, M.V. (2020) Publichna dyplomatiia Italiiskoi Respubliki. *Visnyk Mariupolskogo derzhavnogo universytetu. Seria: Istoriia. Politologiia*, 27, 150-162 [in Ukrainian].
- Torcutti, E. (2005) *La diplomazia culturale e la politica culturale: La tesi*. Milano [in Italian].

УДК (UDC) 327+355 : 32.019.51
DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.063

PSYCHOLOGICAL WARFARE AS A HYBRID THREAT TO THE MODERN INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM

Olesia Zvezdova,

e-mail: zvezdova-ir@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9664-5257>

Petro Mohyla Black Sea National University,

Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv st., 10

Abstract

This article deals with the problem of psychological warfare in modern international relations. The purpose of the article is a comprehensive study of psychological mechanisms of influence on the population used by the enemy, with the aim of combating them in the future. The main stages of the psychological operations evolution and their characteristic features are determined. Such methods have been actively used since antiquity, especially during military operations. But this concept received its scientific justification and became widespread only in the 20th century.

The main categories of research are psychological influence, information-psychological operation and psychological warfare. They are closely interrelated and underpin each other. Three main groups are distinguished among the most common methods of psychological warfare: psychological pressure, manipulation of consciousness, hidden violation and distortion of the logic laws. The author concludes that the most characteristic of international relations is the use of latent, targeted, indirect propaganda influence. During Russian-Ukrainian hybrid war, the Russian Federation actively continued to use psychological mechanisms of influence, especially on the population of the temporarily occupied territories. The author characterizes the areas where this influence requires immediate countermeasures.

Keywords: psychological warfare, IPSO, psychological influence, Russian psychological attacks, propaganda

ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА ЯК ГІБРИДНА ЗАГРОЗА СУЧАСНІЙ СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Олеся Звездова,

e-mail: zvezdova-ir@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9664-5257>

*Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10*

Анотація

Стаття присвячена проблемі психологічної війни у сучасних міжнародних відносинах. Метою статті є всебічне дослідження психологічних механізмів впливу на населення, що використовує ворог, з метою боротьби з ними у майбутньому. Визначені основні етапи еволюції психологічних операцій та їх характерні особливості. Подібні методи активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у ХХ ст. дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко поширена.

Головними категоріями дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Вони є тісно взаємопов'язані та лежать в основі один одної. Виділені серед найбільш поширених прийомів психологічної війни три основні групи: психологічний тиск, маніпулювання свідомістю, приховане порушення та спотворення законів логіки. Автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу. Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, РФ активно продовжувала використовувати психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій. Автор охарактеризував сфери, де цей вплив потрубе негайної протидії.

Ключові слова: психологічна війна, ІПСО, психологічний вплив, російські психологічні атаки, пропаганда

Постановка проблеми. Події сьогодення, що відбуваються у світі, свідчать про те, що європейське співтовариство стоїть на порозі глобальних трансформацій у сфері забезпечення міжнародної безпеки, в тому числі психологічної. На жаль, у світі існує інформаційний конфлікт, який деструктивно та дестабілізує впливає на суспільство загалом і на психіку кожної людини зокрема.

Підступний напад РФ на нашу державу 24 лютого 2022 р. повністю змінив життя всього українського народу. Але ми розуміємо, що цей напад був не раптовий. Що війна тривала з 2014 року, а інформаційна основа для сьогоднішньої агресії готувалась ретельно і досить тривалий час. Головним приводом для нападу російський політичний істеблішмент і ЗМІ називають захист так званих «ДНР/ЛНР», штучно створені самою РФ так звані «де-факто держави». Саме їхній образ жертв масово, і навіть істерично, тиражується в усіх російських ЗМІ, серед блогерів і відомих особистостей. Всім, хто активно використовує соцмережі, знайомі ці наративи, які постійно повторюються: «8 років бомбили Донбас», «Алея янголів дітей ДНР», «нацизм не пройде», «бандерівці» тощо. Ця інформаційно-психологічна спецоперація почалася не вчора, а активно проводилася мінімум з 2014 року.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемі психологічних воєн у міжнародних відносинах досить часто приділяють увагу західні науковці, починаючи з кінця ХХ ст. Серед таких хотілося б виокремити наукову працю Мартіна Лібіцкі, запрошеного професора Військово-морської академії США та старшого

наукового співробітника з питань управління корпорації RAND (Libicki, 2021). Його праця, яка базується на низці попередніх досліджень, є оновленим і розширеним виданням, яке представляє комплексне розуміння кібербезпеки, кібервійни та кібертероризму. Від базових концепцій до передових принципів Лібіцкі досліджує джерела та наслідки системних компромісів, розглядає стратегічні аспекти кібервійни та визначає кібербезпеку в контексті військових операцій, підкреслюючи унікальні аспекти цифрового поля битви та стратегічного використання кібервійни. Це нове видання містить оновлений аналіз кібершпигунства, включно із загадковою поведінкою російських акторів, що робить цей том своєчасним і необхідним доповненням до бібліотеки кібер-практиків. Автор надає технічні та геополітичні основи кібервійни, необхідні для розуміння політики, операцій і стратегій, необхідних для захисту інфраструктури, що стає все більш онлайнною. Також на увагу заслуговує наукова робота Френка Голдштейна і Бенджаміна Фіндлі (Goldstein, & Findley, 1996), де пояснюється цінність психологічних операцій як економічно ефективної зброї, яка активно впливає на сприйняття, громадську думку, ставлення та поведінку суспільства країни.

Вітчизняна наука почала активно розвивати цю тему лише з 2014 року (Maruta & Markova, 2015; Khoroshko, & Khokhlov, 2016). А з початком повномасштабного російсько-вотрнення на нашу територію, ця тема набула особливої актуальності, що тим самим сприяло появі низці наукових робіт, серед яких статті І. Габро й О. Шевчука (Habro & Shevchuk, 2021), І. Габро, Л. Вовчук та О. Шевчука (Habro, Vovchuk & Shevchuk, 2020) й ін., які висвітлюють особливості, різновиди інформаційної війни та її вплив на різні категорії українського суспільства.

Тому **метою статті** є всебічне дослідження психологічних механізмів впливу на населення, що використовує ворог, з метою боротьби з ними у майбутньому. Методика дослідження психологічного впливу під час інформаційних воєн має базуватися на міждисциплінарних (міжнародні відносини, психологія, соціологія) методах дослідження.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння сутності досліджуваного поняття обов'язковою умовою є аналіз історичного розвитку цього феномену. Психологічні впливи як методи контролю власного населення і послаблення супротивника стали активно використовуватись у міжнародних відносинах і внутрішньополітичному управлінні задовго до появи самого поняття у офіційних документах і науковій літературі.

Ще Сунь-цзи, один із перших дослідників інформаційно-психологічної війни, у трактаті «Про військове мистецтво» вказував на необхідність інформаційного впливу на супротивника (Sun-Tszy, 2016).

А під час греко-перських воєн активно використовували методи психологічної війни в античних державах Середземномор'я. Діяльність політичної групи забезпечувала художня література й ораторське мистецтво. Наприклад драматичні твори Фемістокла та Софокла сприяли етноконсолідації між грецькими полісами перед загрозою поневолення з боку персів, а Ісократ навпаки підбурював греків покортись македонському царю Філіпу (Lainbardzher, 2013: 320).

У битві з мідійцями 300 воїнів Гедеона розгромили велику армію супротивника за допомогою психологічної атаки. Тактика того часу вимагала, щоб на кожну сотню воїнів припадала одна людина зі світильником. Давши всім воїнам по світильнику, Гедеон змусив мідійців думати, що на них йде 30000-тисячне військо. Метод залякування виявився ефективним – мідійці програли.

В часи військових походів Святослава, перед тим як йти в похід на ворога, князь посилав йому повідомлення «Іду на ви» — що означало «Йду на тебе війною». У часи правління Святослава Хороброго Київська Русь була державою з сильним військом і це повідомлення мало залякати ворогів Святослава ще до того як він приходив до них з військом.

Коли почала зростати роль інформації в житті буржуазного суспільства, то

відбулися зміни у методах ведення психологічної війни. Пропагандистський апарат Наполеона Бонапарта, наприклад, був відомий тезою про те, що «чотири газети зможуть заподіяти більше шкоди, ніж 100-тисячна армія» (Skulysha, 2012: 67).

Під час Першої світової війни відбулося вдосконалення як теорії, так і техніки психологічних впливів. Супротивники почали будувати свою діяльність на досягненнях психології того часу. Їхні методи включали в себе дискредитацію військово-політичного керівництва, розпалювання суперечностей в таборі противника, деморалізацію його населення.

Вже після Першої світової війни стало зрозуміло, що фізичні форми військового впливу надзвичайно затратні. Військова перемога, отримана в такий спосіб, часто не окупала втрат живої сили і техніки. Науково-технічний прогрес і розробка засобів масового знищення взагалі поставили під сумнів доцільність повномасштабних фізичних війн, тому що знищуються території, ресурси, потенційні робоча сила. Агресор сам може постраждати в результаті застосування такої зброї. Тому різноманітні методи психологічного впливу стають все більш розповсюджені.

Невдовзі після початку Громадянської війни в Іспанії, генерал-націоналіст Кієно дель Ллано почав радіомовну передачу, спрямовану на республіканців, спеціально для повстанців. Він описував в деталях жахливі наслідки для повстанців, якщо вони чинитимуть опір військам націоналістів. Страх, який він поширював, чинив шкоду моральному духу республіканців.

Наступний етап еволюції психологічних впливів відбувається в міжвоєнний період 1918-1939 рр. СРСР і Третій Райх стали своєрідними «полігонами» випробувань і вдосконалення нових прийомів ведення психологічної війни.

Характерною рисою діяльності нацистської Німеччини у сфері психологічного впливу було ґрунтовне дослідження наукових розробок у цій сфері з активним використанням напрацювань психології підсвідомого. Наприклад, К. Юнг зазначав, що «...для будь-якого німця А. Гітлер є дзеркалом його підсвідомого, в якому не для німця, звичайно, нічого не відображається, він – рупор, що настільки посилює неясний шепіт німецької душі, що його може почути вухо його підсвідомого» (Diagnosing the Dictators, 1939).

Під час Другої світової війни німецька армія використовувала багато листівок, що справляло психологічний вплив на солдатів інших держав. Наприклад, листівка «Дівчина, яку ти залишив», демонструвала молодим американським солдатам, що вони можуть втратити свою сім'ю поки воюють «за чужу Європу». Метою такої листівки була деморалізація американських солдатів (German Propaganda Leaflets, 1945).

Радянська пропаганда у свою чергу була яскравим прикладом психологічної війни проти власного населення. Численні ілюстрації, опубліковані в журналі, розповідали радянським читачам про те, що життя на Заході нестерпне. Наприклад, на одному з плакатів сім'я в Лондоні опалює свій будинок, сплячи під заголовком «Обіцянки робітника», що свідчить про те, що західні політики нічого не зробили для людей, яких вони представляли.

Яскравим прикладом ефективного психологічного впливу на супротивника стала психологічна операція американських військ під час війни у В'єтнамі, що отримала назву «Блукаючі душі». Вона базувалася на стійкому переконанні більшості північно-в'єтнамських солдат в існуванні «блукаючих душ», тобто привидів військових, що загинули і не були поховані на рідній землі.

Американці ефективно використали давній забобон, щоб залякувати супротивника, підриваючи бойовий дух і деморалізуючи в'єтконівців. Американські інженери з 6-го батальйону психологічних операцій (PSYOP) записали моторошні звуки і крики, які були штучно змінені і поєднувалися з іншими звуками, такими як скорботні крики, буддійська траурна музика, ридання, вереск, стукіт металевих гонгів і навіть гарчання тигра. Стрічка отримала неофіційну назву «Плівка привидів

№ 10». Поширеним було використання голосу «небіжчика», який закликав в'єтнамських партизан-комуністів здаватися. Мета таких записів полягала у тому, щоб змусити в'єтконгівців покинути свої позиції. Щоб збільшити психологічний ефект, над місцевістю розкидали брошури із зображеннями полеглих і непохованих в'єтконгівців.

Психологічний ефект був настільки переконливим, що інколи доводилось відводити союзні південнов'єтнамські підрозділи, оскільки ті також були налякані. Але у підсумку операція дала винятково короточасний й локальний результат. Іноді навіть протилежний очікуваному: коли в'єтнамці зрозуміли, що цей звук йде через гучномовець, то почали масований вогонь зі свого боку у напрям звуків.

Отже, проаналізувавши найбільш переконливі історичні приклади ефективності застосування психологічних методів впливу, автор пропонує виділити наступні етапи еволюції психологічних операцій та їх характерні особливості:

1. *Період становлення (охоплює Античну добу та період Середньовіччя):*

- в основному психологічні впливи використовувались вже під час ведення активних бойових дій і були лише доповненням до військової діяльності;

- основним методом було залякування супротивника за допомогою чуток;

- як основа активно використовувались релігійні вірування і забобони.

2. *Інформаційний період (з Французької буржуазної революції до Першої світової війни):*

- у суспільстві важливу роль відіграє інформація;

- у психологічних операціях почали активно використовуватися газети;

- почали розвиватися методи навіювання та зміни свідомості;

3. *Період активного розвитку (XX століття):*

- наукова теоретизація психологічних впливів у працях провідних психологів;

- активне використання методів психологічного впливу як у військовий, так і у мирний часи;

- пошук нових засобів впливу: листівки, радіо та телебачення, аудіозасоби, ЗМІ;

4. *Сучасний період (XXI століття):*

- нові можливості психологічного впливу, що з'явилися в результаті розвитку Інтернету;

- соціальні мережі як зручний доступний засіб;

- широкий доступ населення до інформації;

- поява феномену «психологічна війна».

Вперше термін «психологічна війна» можна зустріти у праці «Досвід військової психології» доктора М. Кампанео, що була опублікована у 1904 р. у Бухаресті. Вітчизняні дослідники І. Габро та О. Шевчук зазначають, що психологічну війну слід розглядати як різновид війни інформаційної, оскільки інформаційні потоки природного походження та штучно створювані впливають на психічний стан людини, який втілюється в його думках, вчинках, поведінці. Подібно тому, як людина орієнтується в навколишньому просторі, вона самовизначається і в своєму внутрішньому світі, в світі психічних явищ. Але цей внутрішній світ часто видозмінюється під впливом зовнішніх інформаційних чинників (Hабro & Shevchuk, 2021).

Енциклопедія «Британіка» дає таке визначення психологічної війни: «Психологічна війна – це використання пропаганди проти ворога, підкріплене такими військовими, економічними чи політичними заходами, які можуть знадобитися. Така пропаганда, як правило, спрямована на те, щоб деморалізувати ворога, зламати його волю до боротьби чи опору, а іноді й повернути його до своєї позиції. Пропаганда також використовується для посилення рішучості союзників або бійців опору. Спотворення особистості та маніпулювання переконаннями військовополонених шляхом маніпулювання і подібних методів також можна

розглядати як форму психологічної війни» (Britannica, T. Editors of Encyclopaedia, 2015).

Провідний теоретик у галузі психологічних війн Мартін Лібіцкі (Libicki, 2021) у своїх працях зазначав, що сутність інформаційно-психологічної війни полягає у впливі на суспільну свідомість таким чином, щоб керувати людьми і змусити їх діяти проти своїх інтересів. Завдання психологічної війни – це не знищення фізичної сили, а знищення соціуму. У такій війні ведення пропаганди, шпіонажу, диверсій носять виключно додаткове значення, головне – це проникнення всередину системи противника, підірив його цілей, поглядів, світосприйняття. Дослідник визначив наступні форми психологічної війни:

- пропаганда,
- інформаційна обробка населення,
- деморалізація.

Український політолог О. Юдін стверджує, що у психологічній війні вплив на громадян іншої держави здійснюється з метою зміни ціннісних орієнтацій, поглядів, стереотипів, поведінки в період підготовки до війни та під час війни; з метою створення в країні-жертві майбутньої агресії «п'ятої колони» тощо (Yudin, 2005).

Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, настроїв, мотивів, установок, стереотипів поведінки), а також групових норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому. Автор пропонує виділити серед найбільш поширених прийомів психологічної війни три основні групи:

1. *«Психологічний тиск»*, який включає частину правдивої інформації, яка використовується як прикриття масованої дезінформації. В цій групі найчастіше використовуються:

- залякування;
- повторення однієї і тієї ж помилкової тези (фейк);
- посилення на авторитети у поєднанні з різними спекуляціями (спотворення цитат, посилення на неіснуючі джерела);
- маніпуляція фактами та цифрами для створення видимості об'єктивності та точності.

2. *Маніпулювання свідомістю*, основою якого є найчастіше розважальні телепрограми, музичні та спортивні проекти, кінофільми, соціальні мережі. В цій групі найчастіше використовуються:

- реклама свого способу життя;
- поширення бажаних політичних цінностей та стандартів;
- масове поширення чуток і пліток як альтернатива офіційній пропаганді політичного опонента (Maruta & Markova, 2015: 27).

3. *Приховане порушення та спотворення законів логіки* мають лише тактичний характер і можуть бути ефективними протягом деякого часу, зважаючи на зростання поінформованості населення. Включають в себе:

- підміна тези;
- висновок без достатньої підстави;
- хибна аналогія;
- підміна причини наслідком (Olshanskii, 2001: 355).

У сучасному світі сфера психологічних впливів ширша, ніж будь-коли раніше, навіть незважаючи на те, що основні концепції продовжують існувати тисячоліттями. Відображаючи це розширення, американський дослідник В. Догерті, пропонує таке визначення: «Інформаційно-психологічна операція (ІПСО) – це комунікація, і тому охоплює все поле людської діяльності. У теперішньому політично-військовому значенні цього терміна ІПСО – це багатоетапний процес, який використовує комбінацію непримусових засобів для отримання впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили». Інший експерт з ІПСО Ф. Вокер

зазначає: «Ми могли б вважати, що термін переконливі комунікації означає те ж саме, що й психологічні операції» (Walker, 1987: 27).

Об'єкти ІПСО можуть значно відрізнятися в залежності від мети операції. Але найчастіше ІПСО спрямовуються проти: населення загалом; окремих соціальних груп (політична, фінансово-економічна, наукова, культурна еліта); політичних, військових, релігійних лідерів; окремих осіб, відповідальних за прийняття суспільнозначимих рішень тощо.

Але який би об'єкт не був обраний, всі ІПСО об'єднує спільна особливість: психологічний вплив на свідомість і поведінку людей. Тому саме психологічний вплив є основою ІПСО, а значить і психологічної війни.

Автор пропонує виділити 4 етапи будь-якого психологічного впливу:

- підготовчий етап. На цьому етапі визначається мета впливу, очікувані результати, методи впливу;

- операціональний. Цей етап є найбільш активним, характеризується діяльністю суб'єкта впливу;

- процесуальний. Характеризується зворотнім зв'язком. Має місце прийняття або неприйняття впливу його об'єктом;

- заключний. Цей етап демонструє результат впливу, проявляються реакції як наслідок перебудови психіки об'єкта впливу.

Кожна ІПСО, незалежно від мети, має містити наступні етапи:

1. Перший етап процесу (планування) – визначення мети, доцільності та об'єкту операції.

2. Другий – пошук агентів впливу на сприйняття реальності, механізмів передачі інформації, технічних засобів. Формування у складі об'єкта впливу так званих «груп підтримки».

3. Третій етап – визначення основних психологічних прийомів та методів впливу, які будуть використовуватись. Вибір події (або створення фейку), яку можна використати як привід для психологічної операції. Найчастіше використовують негативні події, що залишають значний відбиток у свідомості аудиторії.

4. Четвертий етап – вихід повідомлення через вибрані канали. Цей етап є основною частиною будь-якої ІПСО.

5. П'ятий етап – плавне завершення психологічної операції після досягнення поставлених цілей або внаслідок форс-мажорних обставин. На цьому етапі важливо не дати аудиторії розібратися у маніпуляціях, інакше вся психологічна операція буде зірвана.

У цьому процесі найважливішим елементом є довіра: щоб утримати увагу аудиторії, аудиторія повинна бути переконана, що отримує інформацію, яка є достовірною та має відношення до її інтересів. Якщо аудиторія виявляє протиріччя або неправду, довіра до певної операції, а можливо, і до майбутніх операцій, втрачається. Перевага використання ІПСО залишається незмінною протягом усієї його історії: якщо можна сприятливо вплинути на ставлення опонента, його фізичний опір зменшиться. Це означає, що при використанні в поєднанні з іншими військовими чи політичними операціями ІПСО діє як примножувач сили, посилюючи вплив цих операцій на ціль (Goldstein, & Findley, 1996).

Протягом всіх періодів російсько-української гібридної війни, РФ активно продовжувала використовувати психологічні механізми впливу, особливо на населення тимчасово окупованих територій.

Це проявляється у наступних сферах:

1. *Освітній* (надання російських підручників школам і забезпечення випускників ВНЗ дипломами російського зразка). Переписана історія у російських підручниках з дитинства нав'язувала думку, що такої держави, як Україна просто не існує. Це дало змогу за 8 років виростити нове покоління без Батьківщини.

2. *Інформаційний* (блокування інформаційного контенту материнської держави

і постійна масована атака у всіх російських засобах масової інформації на законну владу, зображення її політичних рішень винятково у негативних тонах, забезпечення окупованих регіонів газетами і доступом до російських телеканалів заради створення у населення викривленого бачення ситуації);

3. *Соціальній* (надання населенню окупованих територій можливості отримання російського громадянства). Такий механізм створює основу для подальшого закріплення у підсвідомості населення думки, що вони не українці;

4. *Військовій*: постійне інформування про фейкові перемоги російської армії на території України для закріплення нарративу «Україна вже програла, супротив не має сенсу». Також дуже впливає на свідомість населення на окупованих територіях теза, що постійно транслюється проросійськими ЗМІ: «Ваша армія та держава про вас забула».

5. *Сфері міжособистісної комунікації*. Сюди можна віднести так звані інформаційні «вкиди» у соцмережах, що стосуються мови, релігії, незадоволенням владою, всього, що може психологічно розділити українське суспільство замість того, щоб консолідувати його.

Отже, можна зробити **висновок**, що поняття психологічного впливу на населення не є новим. Подібні методи активно використовувались ще з часів античності, особливо під час військових дій. Але лише у XX ст. дана концепція отримала своє наукове обґрунтування і стала широко розповсюджена. XXI ст. стало епохою інформації, що безумовно полегшило проведення психологічних операцій з одного боку і зробило їх більш комплексними та масштабними з іншого.

Головними категоріями нашого дослідження є психологічний вплив, інформаційно-психологічна операція і психологічна війна. Вони є тісно взаємопов'язані та лежать в основі один одної. Основною метою психологічної війни є зміна в бажаному напрямку психологічних характеристик людей, суспільної свідомості в цілому. Психологічна війна полягає у використанні не тільки пропаганди, а й багатьох інших заходів. У психологічній війні для досягнення поставлених цілей допускаються будь-які засоби: харчові отруєння, руйнування великих промислових об'єктів, вбивства, терор, диверсії та інші, які вважаються цілком придатними для досягнення поставлених цілей. Підрив морального духу противника є одним з головних завдань, яке намагаються вирішити шляхом ведення психологічної війни. Все це робиться в першу чергу для того, щоб вплинути на почуття людей, викликати панічний страх, розпалити в людях ненависть до інших народів, зіграти на цих людських почуттях.

Метою ІПСО є досягнення впливу на дії та ставлення цільової групи без застосування сили за допомогою психологічного впливу. Психологічний вплив – це вплив на людей з метою зміни ідеологічних і психологічних структур їхньої свідомості й підсвідомості, трансформації емоційних станів, стимулювання певних типів поведінки. Автор робить висновок, що для міжнародних відносин найбільш характерними є застосування латентного, цілеспрямованого, опосередкованого пропагандистського впливу.

Російська Федерація активно використовує ІПСО у своїй зовнішній політиці з 2000 років. Можна сказати, що вона веде психологічну війну одночасно на трьох фронтах: проти країн пострадянського простору (особливо Грузії та України), проти країн Західної Європи, і навіть проти свого власного населення. Основними сферами російських психологічних атак сьогодні є наступні: освітня, інформаційна, соціальна, військова, сфера міжособистісної комунікації.

У сучасних умовах Україні життєво необхідно боротися з проявами психологічної війни не лише на рівні держави, але і на особистому рівні кожного конкретного громадянина. Тому дана тема безумовно потребує додаткового вивчення і розробки механізмів протидії.

REFERENCES

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2015, November 30). *Psychological warfare*. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/psychological-warfare> [in English].
- Diagnosing the Dictators (1939). H.R. Knickerbocker interview with Carl Jung. January 1939. *Princeton University Press*. Retrieved from <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9780691216393-022/html?lang=de> [in English].
- German Propaganda Leaflets (1945). Esslingen, Germany. *Public Intelligence*. Retrieved from <https://info.publicintelligence.net/GermanPropagandaLeaflets.pdf> [in English].
- Goldstein, L.F., & Findley, F.B. (1996). *Psychological Operations Principles and Case Studies*. Alabama: USAFR Air University. Press Maxwell Air Force Base [in English].
- Habro, I., Vovchuk, L., & Shevchuk, O. (2020). Informational and Psychological Influence on Student Youth in the Conditions of the Information-Psychological War. *Journal of Educational and Social Research*, 10 (1) (January), 56-61. DOI: <https://doi.org/10.36941/jesr-2020-0006> [in English].
- Habro, I.V. & Shevchuk, O.V. (2021). Informatsiino-psykholohichniy vplyv na suspilnu svidomist v umovakh informatsiino-psykholohichnoi viiny. *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsiyplinarnyi dyskurs*, 215-228 [in Ukrainian].
- Khoroshko, V., & Khokhlachova, Yu. (2016). Informatsiina viina. ZMI yak instrument informatsiinoho vplyvu na suspilstvo. Vol. 1. *Bezpeka informatsii*, 22 (3), 283-288 [in Ukrainian].
- Lainbardzher, P. (2013). *Psikhologicheskaia voina. Teoriia i praktika obrabotki massovogo soznaniia*. Moskva: Tsentrpoligraf [in Russian].
- Libicki, M.C. (2021). *Cyberspace in Peace and War (Transforming War)*. Naval Institute Press [in English].
- Maruta, N.O. & Markova, M.V. (2015). Informatsiino-psykholohichna viina yak novyi vyklyk suchasnosti: stan problemy ta napriamky yii podolannia. *Ukrainskyi visnyk psykhonevrolohii*, 3 (84), 21-28 [in Ukrainian].
- Olshanskii, D. (2001). *Osnovy politicheskoi psikhologii*. Ekaterinburg: Delovaia kniga [in Russian].
- Skulysha, Ye.D. (2012). *Istoriia informatsiino-psykholohichnoho protyborstva*. Kyiv: Natsionalna Akademia SB Ukrainy [in Ukrainian].
- Sun-Tszy (2016). *Mystetstvo Viiny*. Kharkiv: KSD [in Ukrainian].
- Walke, F.W. (1987). Truth Is the Best Propaganda. *A Study in Military Psychological Operations*. *National Guard*, October, 27-39 [in English].
- Yudin, O.K. (2005). *Informatsiina bezpeka derzhavy*. Kyiv: Vydavnytstvo: MK-Press [in Ukrainian].

УДК (UDC) 327+355 : 32.019.51
DOI: 10.26693/ahpsxxi2023.05.072

RESEARCH OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

Oleksandr Trygub,

e-mail: alextrigub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>

Petro Mohyla Black Sea National University,
Ukraine, 54003, Mykolaiv, 68-Desantnykiv st., 10

REVIEW OF THE MONOGRAPH: **Kravchenko N.B.** *Russia's hybrid war against Ukraine (1991-2021)*. Kyiv: NUBiP of Ukraine, 2022. 158 p.

ДОСЛІДЖЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Олександр Тригуб,

e-mail: alextrigub@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>

Чорноморський національний університет імені Петра Могили,
Україна, 54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ: **Кравченко Н.Б.** *Гібридна війна Росії проти України (1991-2021 рр.)*. Київ: НУБіП України, 2022. 158 с.

Гібридна війна Росії проти України – проблема важлива й актуальна. На сьогодні це не тільки і не стільки міждержавне протистояння, стільки протистояння Росія-Захід. Воно змінило російсько-українські міждержавні відносини, стало викликом для усієї міжнародної спільноти, загрозою існуючому міжнародному світовому порядку. Росія поставила собі за мету знищити Україну як державу, українців як націю, відновити себе як імперію та перебудувати світ за своїм сценарієм. Про що цілком слушно акцентується у монографічному дослідженні.

У монографії здійснено дослідження гібридної війни як новітнього конфлікту. На підставі сучасних зарубіжних і вітчизняних наукових досліджень уточнена дефініція поняття «гібридна війна» (звісно, що хотілося б, аби авторка використала нашу працю (Trygub, O.P. & Misiats, M.M., 2019)). З'ясовано основні

ознаки гібридної війни у контексті російсько-українського конфлікту та визначено основних акторів російсько-українського конфлікту.

Заслужує на увагу історіографічний огляд, джерельна та фактологічна база дослідження. Подано досить ґрунтовний огляд вітчизняної та зарубіжної літератури з означеної проблеми.

Автор спирається на значну джерельну базу, загалом понад сто джерел, є різноплановими і поділяються на дев'ять груп, що дає можливість відслідкувати позиції практично всіх акторів російсько-українського протистояння, розширити уявлення та підсилити розуміння про процеси та явища гібридної війни. Це міжнародні та національні нормативно-правові документи, аналітичні записки, статті, інформаційні матеріали, розміщені на сайтах державних органів влади України та Росії, а також квазідержавних утворень ДНР-ЛНР, матеріали поточних архівів.

Зібрано значний фактологічний матеріал та проведено його аналіз і систематизацію, до наукового обігу вперше введено матеріали поточного архіву неурядової організації Центр громадських ініціатив «Ідеї змін», інформацію про акторів конфлікту, визначено їх позиції-інтереси-дії. Закцентовано увагу на ролі всеукраїнських і міжнародних НУО у сфері діалогу та розбудови миру в Україні. Охарактеризовано економічну, інформаційну, військово-політичну складові російсько-українського гібридного протистояння. Акцентується увага на інформаційній складовій як базовій сфері гібридної війни.

Тому результати досліджень викликають довіру до зроблених висновків та узагальнень. Новизною у дослідженні є також визначення Н.Б. Кравченко власних підходів при аналізі акторів російсько-українського конфлікту, запропоновано авторський класифікаційний поділ, що також є важливим природженням знань.

У монографії встановлено причини тимчасової втрати Україною Криму і частин Луганської та Донецької областей. Окреслено основні стратегічні підходи щодо воєнної безпеки України в умовах російської гібридної агресії. З'ясовано загрози РФ воєнній безпеці України на Півдні та Сході України. Тут слід зауважити, що дослідження висвітлює російсько-українське протистояння до повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року.

Робота має вагомe практичне значення. Фактологічний матеріал, результати та висновки можуть використовуватись у подальшій роботі над темою, при написанні узагальнюючих праць з історії, економіки, політології, міжнародних відносин, при підготовці навчальних і навчально-методичних посібників, для читання лекційних курсів і ведення семінарських занять з базових дисциплін студентів-міжнародників, як-от: «Сучасні тенденції міжнародних відносин», «Теорія міжнародних відносин», «Міжнародні відносини та світова політика», розробки спецкурсів і спецсемінарів, підготовці інформаційних брошур, буклетів з метою пропагування історичної правди про події, а також як довідковий матеріал у дипломатичній роботі.

REFERENCES

- Trygub, O.P., Misiats, M.M. (2019). Fenomen hibrydnoi viiny v ukrainskii ta zarubizhnii politolohii. *Naukovi pratsi. Seriia «Politolohiia»*. Vol. 312. Issue 324, 55-70.

Наукове періодичне видання

**Acta de Historia & Politica:
Saeculum XXI**

2023

Volume V

Здано до набору 21.01.2023 р. Підписано до друку 15.02.2023 р. Папір офсетний.
Формат 70x108¹/₁₆. Гарнітура «Georgia». Друк лазерний. Ум.-друк. арк. 6,2.
Наклад 100 прим.